

Między nami

Podręcznik

język
polski
8

gdańskie
wydawnictwo
oświatowe

U ŹRÓDEŁ FILOZOFII

1. Przeczytaj objaśnienia podanych wyrazów i powiedz, w jakim znaczeniu zostały użyte w wypowiedziach bohaterów.

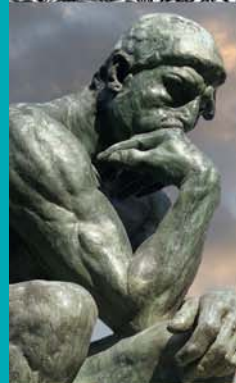
filozofować *pot.* a) «snuć ogólne refleksje o życiu; rozmyślać» b) *iron.* a. *żart.* «mędrkować» c) «interesować się, zajmować się filozofią»

idea «myśl przewodnia wyznaczająca cel i kierunek działania, będąca również zasadniczą tendencją twórczości naukowej i artystycznej; pomysł, koncepcja, pojęcie, pogląd, wyobrażenie»

sens «treść, wymowa czegoś, właściwe, zgodne z prawidłowym myśleniem, z rozsądkiem znaczenie czegoś; logiczność, trafność»

Uniwersalny słownik języka polskiego, pod red. Stanisława Dubisza, t. 1 i 3

2. Napisz kilka zdań na temat końca wakacji i rozpoczęcia roku szkolnego. Użyj wyrazów: *sens, idea, filozofować.*

Nowy sposób myślenia

ZADANIE WSTĘPNE

Zastanów się i napisz w zeszycie kilka zdań o tym, co jest dla ciebie w życiu najważniejsze.

Jostein Gaarder
– czyt. Jostajn
Gorder

Jostein Gaarder

Co to jest filozofia?

Ludzie mają różne hobby. Są tacy, co zbierają stare monety albo znaczki, niektórzy lubią robótki ręczne, inni poświęcają wolny czas na uprawianie jakiejś dyscypliny sportu.

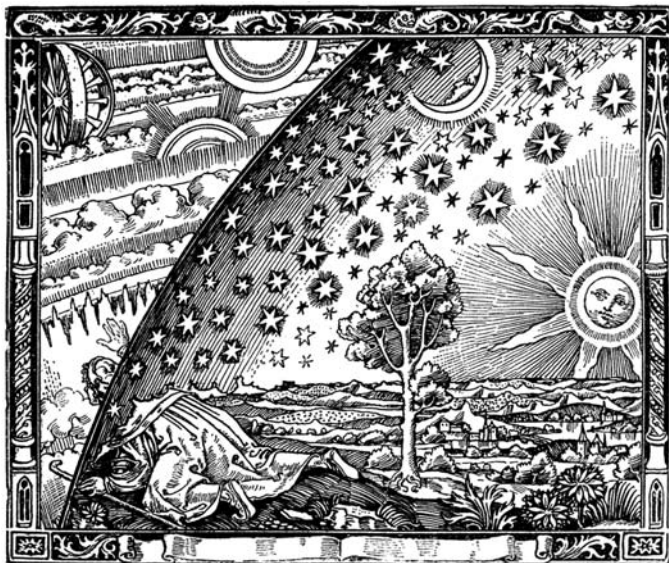
Wiele osób lubi także czytać, jednakże dobór ich lektur bardzo się różni. Jedni czytają tylko gazety albo komiksy, inni wolą powieści, a jeszcze inni – książki z różnych dziedzin nauki, na przykład astronomii, życia zwierząt czy wynalazków technicznych.

Jeśli interesują mnie konie albo kamienie szlachetne, nie mogę żądać, aby wszyscy inni również się tym interesowali. Jeżeli z napięciem śledzę relacje sportowe w telewizji, muszę też tolerować zdanie tych, którzy uważają, że sport jest nudny.

Czy mimo wszystko jednak jest coś, co powinno interesować każdego bez wyjątku? Czy istnieje coś, co dotyczy wszystkich ludzi, bez względu na to, kim są i w jakim miejscu na świecie mieszkają? [...] Istnieją pytania, które powinny zajmować wszystkich ludzi. Takich właśnie pytań dotyczyć będzie ten kurs.

Co jest najważniejsze w życiu? Jeśli zapytamy kogoś, kto głoduje, odpowiedź będzie brzmiała: jedzenie. Gdy takie samo pytanie zadamy komuś, kto marznie, odpowie: ciepło. A kiedy spytamy człowieka, który czuje się samotny, stwierdzi z pewnością, że najważniejsza jest więź z innymi ludźmi.

Ale gdy wszystkie takie potrzeby zostaną zaspokojone, czy nadal jest coś niezbędnego wszystkim ludziom? Filozofowie uważają, że tak. Sądzą, że nie samym chlebem człowiek żyje. Naturalnie wszyscy ludzie potrzebują pożywienia. Wszyscy również potrzebują miłości i troski. Jest jednak coś jeszcze, coś niezbędnego każdemu człowiekowi. Mamy potrzebę znalezienia odpowiedzi na pytanie, kim jesteśmy i dlaczego żyjemy.

Anonimowa ilustracja zamieszczona w publikacji Camille'a (czyt. Kamila) Flammariona, francuskiego astronoma, 1888

Zainteresowanie sensem i przyczyną istnienia nie jest równie „przypadkowe” jak zainteresowanie zbieraniem znaczków. Ten, kto szuka odpowiedzi na pytania dotyczące istoty życia, zajmuje się tym, nad czym ludzie zastanawiali się, odkąd żyjemy na Ziemi. W jaki sposób powstała przestrzeń kosmiczna, kula ziemiska i życie na niej – to pytania poważniejsze i istotniejsze, niż kto zdobył złoty medal na zeszłorocznej olimpiadzie.

Najlepszym sposobem zbliżenia się do filozofii jest postawienie sobie kilku filozoficznych pytań.

Jak powstał świat? Czy za tym, co się dzieje, kryje się czyjaś wola, jakiś sens? Czy istnieje życie po śmierci? W jaki w ogóle sposób znaleźć odpowiedź na podobne pytania? I przede wszystkim: Jak powinniśmy żyć?

Pytania takie jak te zadawali sobie ludzie od niepamiętnych czasów. Nie znamy kultury, która nie dociekałaby, kim są ludzie czy skąd wziął się świat.

W zasadzie pytań filozoficznych nie jest tak wiele. Najważniejsze już sobie zadaliśmy. Na każde z nich w przeszłości udzielono wielu różnych odpowiedzi.

Łatwiej jest zadawać filozoficzne pytania, niż na nie odpowiadać.

Dzisiaj także każdy człowiek musi znaleźć swoją własną odpowiedź na te pytania. Nie da się niestety zająrzeć do encyklopedii, by dowiedzieć się, czy istnieje Bóg lub czy jest jakieś życie po śmierci. Encyklopedia nie udzieli nam także odpowiedzi na pytanie, jak powinniśmy żyć. Jednakże studiowanie tego, co wymyślili inni ludzie, może okazać się pomocne w formowaniu naszego własnego poglądu na życie. [...]

Jeden z dawnych filozofów greckich, który żył ponad dwa tysiące lat temu, uważał, że filozofia narodziła się z ludzkiego zdziwienia. Człowieka tak dziwiło własne istnienie, że pytania filozoficzne same mu się nasunęły. [...]

Chociaż pytania filozoficzne dotyczą wszystkich ludzi, nie wszyscy zostaną filozofami. Z rozmaitych powodów większość ludzi tak bardzo pochłonięta jest codziennymi problemami, że zdumienie samym życiem zostaje odepchnięte w najgłębsze zakamarki myśli. (Ci ludzie kryją się głęboko w futrze królika, wygodnie się układają i pozostają tam aż do końca życia).

Dla dzieci świat i wszystko, co się w nim znajduje, jest czymś nowym, czymś, co budzi zdziwienie. Nie każdy dorosły myśli podobnie. Większość z nich postrzega świat jako coś zupełnie zwyczajnego.

I tu właśnie filozofowie są szczytnym wyjątkiem. Filozof nigdy nie zdoła tak naprawdę przyzwyczaić się do świata. Dla niego (lub dla niej) świat nadal pozostaje czymś nieprawdopodobnym, tak, zagadkowym i tajemniczym. Filozofowie i małe dzieci mają więc pewną

cechę wspólną. Można powiedzieć, że filozof przez całe życie pozostaje równie wrażliwy, zachowuje cienką skórę, jaką ma dziecko. [...]

Przez filozofię rozumiemy nowy sposób myślenia, który narodził się w Grecji około 600 lat przed Chrystusem. Wcześniej odpowiedź na wszystkie pytania dawały ludziom rozmaite religie. Takie religijne wyjaśnienia przekazywane były z pokolenia na pokolenie w postaci *mitów*. Mity to opowieści o bogach, wyjaśniające, dlaczego życie jest takie, jakie jest.

Przez tysiące lat na całym świecie wyrósł prawdziwie dziki i bujny gąszcz mitycznych wyjaśnień problemów filozoficznych. Filozofowie greccy starali się wykazać, że ludzie nie powinni wierzyć mitom. [...]

Około roku 700 przed Chrystusem wiele greckich mitów zostało spisanych przez HOMERA i HEZJODA. Zaistniała całkiem nowa sytuacja. Gdy mity zostały zapisane, można było o nich dyskutować.

Pierwsy greccy filozofowie krytykowali mitologię Homera za to, że bogowie tak bardzo przypominali ludzi, że byli równie egoistyczni i wiarołomni jak my, ludzie. Po raz pierwszy stwierdzono, że mity być może są jedynie wytworami ludzkiej fantazji.

Przykład krytyki mitów znaleźć możemy u filozofa KSENOFANESA, który urodził się około 570 r. p.n.e. „Ludzie stworzyli bogów na swój własny obraz – mówił. – Śmiertelnym się zdaje, że bogowie zostali zrodzeni jak oni, że noszą ich szaty, mają ich głos i postać. Etiopowie uważają, że ich bogowie mają spłaszczony nos i są czarni, Trakowie zaś, że mają niebieskie oczy i rude włosy. Gdyby woły, konie i lwy miały ręce i mogły nimi malować, to konie malowałyby obrazy bogów podobne do koni, a woły podobne do wołów”.

W tym właśnie okresie Grecy założyli wiele miast-państw, zarówno w Grecji, jak i w południowej Italii i Azji Mniejszej. Wszelką pracę fizyczną wykonywali niewolnicy, wolni obywatele mogli więc poświęcać wiele czasu na politykę i życie kulturalne.

W owych środowiskach miejskich nastąpił przełom w sposobie myślenia. Każdy człowiek mógł indywidualnie, na własny rachunek stawiać sobie pytania, w jaki sposób należy zorganizować społeczeństwo. Każdy człowiek mógł również zadawać pytania filozoficzne, nie odwołując się do mitów.

Mówimy, że dokonano przejścia od mitycznego sposobu myślenia do myślenia opartego na doświadczeniu i rozumie. Celem pierwszych greckich filozofów było znaleźć *naturalne wyjaśnienia* procesów zachodzących w przyrodzie.

Fragment książki *Świat Zofii*, tłumaczenie: Iwona Zimnicka

☛ **Homer** (VIII w. p.n.e.) – poeta grecki, uważany za twórcę *Iliady* i *Odysei*

☛ **Hezjod** – VII w. p.n.e., poeta grecki

☛ **Ksenofanes** (ok. 570–ok. 470 p.n.e.) – filozof grecki

☛ **Trakowie** – lud zamieszkujący Trację, starożytną krainę (dziś obszar w granicach Bułgarii, Grecji i Turcji)

Jostein Gaarder (ur. 1952), pisarz norweski. Międzynarodowy rozgłos zdobył w 1991 r. książką *Świat Zofii*. W swoich utworach często podejmuje problematykę filozoficzną.

ZADANIA

1. a) Na podstawie tekstu zapiszcie najważniejsze pytania, na które próbuje odpowiedzieć filozofia.
b) Podajcie przykłady mitów dających odpowiedzi na niektóre z tych pytań.
c) Wyjaśnijcie, co w mitach podważali greccy filozofowie.

2. Objaśnij, na czym polega różnica między mitycznym a filozoficznym sposobem myślenia.

3. Udowodnijcie, że warto sobie zadawać pytania o sens życia i istotne w nim wartości. Podajcie odpowiednie argumenty.

4. W kilkusobowych grupach opracujcie hasło *filozof*, które mogłoby się znaleźć w słowniku pt. *Trudne pojęcia na wesoło*.

a) Przeczytajcie definicję hasła słownikowego *filozofia*.

Filozofia, gr. *philosophía* dosł. 'umiłowanie mądrości; wiedza racjonalna; nauka', ważna forma świadomości społ., która w przeciwieństwie do religii i mitów wyraża ogólne poglądy na świat i pozycję człowieka w świecie [...]. Filozofowie antyczni zajmowali się także zagadnieniami objętymi z czasem przez takie nauki, jak kosmogonia, astronomia, fizyka, fizjologia, biologia, retoryka, gramatyka, matematyka itd. W ograniczonym sensie, w którym zaczęto używać tego terminu w końcu V w. p.n.e., oznaczał on próbę zrozumienia i nauczania, jak żyć mądrze i dobrze, mając właściwe poglądy na Boga, świat, człowieka i cnotę.

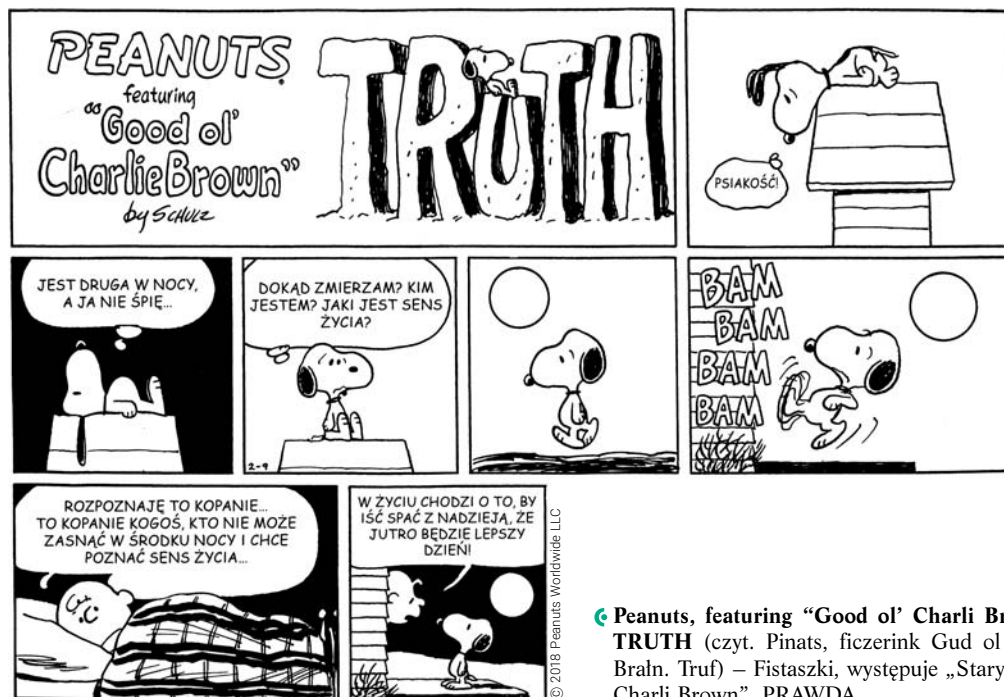
Władysław Kopaliniński *Słownik mitów i tradycji kultury*

b) Wyszukajcie w tekście Josteina Gaardera te fragmenty, które informują o cechach charakterystycznych filozofa.

c) Ustalcie, którymi sformułowaniami można określić filozofa, oraz zaproponujcie własne. Uzupełnijcie je uwagami o charakterze humorystycznym.

- ktoś, dla kogo życie i świat są tajemnicą
- ktoś, kto jest ciekawy świata
- ktoś, kto potrafi dostrzec niezwykłość świata
- tylko człowiek wykształcony
- człowiek, który traktuje świat jako oczywistość
- wyłącznie małe dziecko
- ktoś, kto potrafi patrzeć na świat oczyma dziecka
- tylko człowiek dorosły

5. Przeczytaj komiks i wymyśl inne dokończenie myśli: *Sens życia polega na tym ?..*

© Peanuts, featuring "Good ol' Charli Brown". **TRUTH** (czyt. Pinats, ficzerink Gud ol Czarli Brałn. Truf) – Fistaszki, występuje „Stary dobry Charli Brown”. PRAWDA

Kim jestem?

s. 75 ▶▶▶ Wisława Szymborska

W zatrzęsieniu

Jestem kim jestem.
Niepojęty przypadek
jak każdy przypadek.

Inni przodkowie
mogli być przecież moimi,
a już z innego gniazda
wyfrunęłabym,
już spod innego pnia
wypelzła w lusce.

W garderobie natury
jest kostiumów sporo.
Kostium pająka, mewy, myszy polnej.
Każdy od razu pasuje jak ulał
i noszony jest posłusznie
aż do zdarcia.

Ja też nie wybierałam,
ale nie narzekam.
Mogłam być kimś
o wiele mniej osobnym.
Kimś z ławicy, mrowiska, brzęczącego roju,
szarpaną wiatrem częścią krajobrazu.

Kimś dużo mniej szczęśliwym,
hodowanym na futro,
na świąteczny stół,
czymś, co pływa pod szkiełkiem.

Drzewem uwięzłym w ziemi,
do którego zbliża się pożar.

Źdźbłem tratowanym
przez bieg niepojętych wydarzeń.

Typem spod ciemnej gwiazdy,
która dla drugich jaśnieje.

A co, gdybym budziła w ludziach strach,
albo tylko odrazę,
albo tylko litość?

Gdybym się urodziła
nie w tym, co trzeba, plemieniu
i zamykały się przede mną drogi?

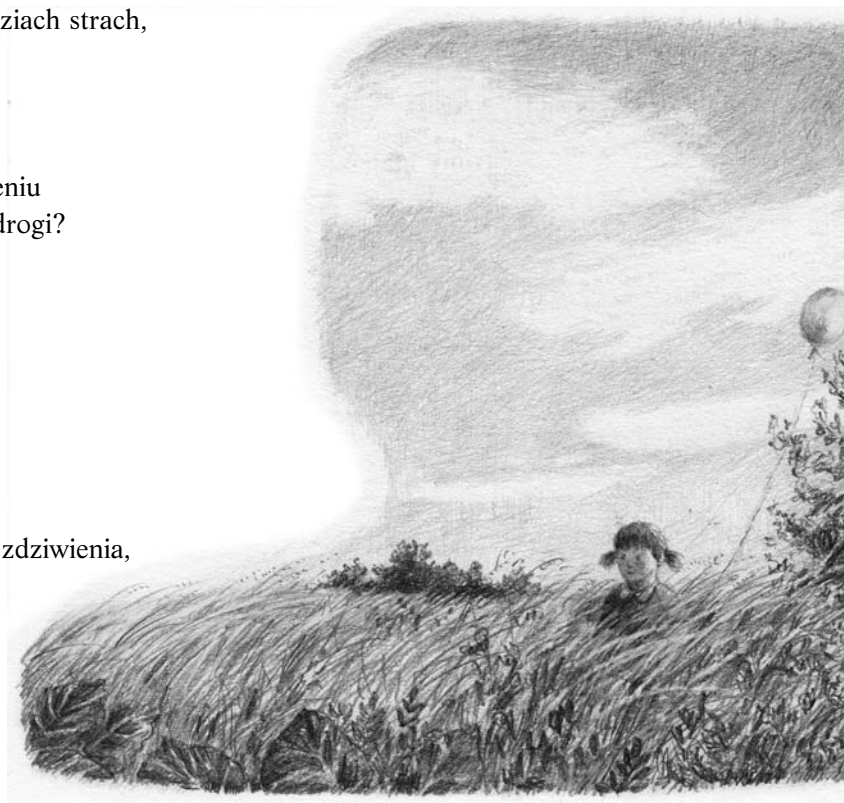
Los okazał się dla mnie
jak dotąd łaskawy.

Mogła mi nie być dana
pamięć dobrych chwil.

Mogła mi być odjęta
skłonność do porównań.

Mogłam być sobą – ale bez zdziwienia,
a to by oznaczało,
że kimś całkiem innym.

(z tomu *Chwila*, 2002)

Wisława Szymborska

(1923–2012), polska poetka, felietonistka i tłumaczka. W 1996 r. otrzymała literacką Nagrodę Nobla. Do najbardziej znanych tomików jej poezji należą: *Pytania zadawane sobie*, *Wołanie do Yeti*, *Sól*, *Sto pociech*, *Wielka liczba*, *Koniec i początek*.

ZADANIA

1. a) Wypiszcie z wiersza pytania, które zadaje podmiot liryczny.
b) Sformułujcie filozoficzne pytania, na które można znaleźć odpowiedzi w utworze. Wskażcie odpowiednie fragmenty tekstu.

☉ metafizyczne

– rozpatrujące podstawowe kwestie dotyczące bytu, takie jak: co istnieje, dlaczego istnieje

☉ antropologiczne

– dotyczące pochodzenia człowieka, jego rozwoju itp.

- c) Jakich zagadnień dotyczą pytania zapisane przez was i przez osobę mówiącą? Wybierzcie odpowiednie określenia.

metafizyczne ■ religijne ■ antropologiczne ■ moralne

2. Zbierz informacje o osobie mówiącej w utworze.

- a) Uzupełnij schemat wybranymi cytatami z wiersza i podaj cechy, które – według ciebie – można przypisać osobie mówiącej.

- b) Objaśnij:

- dlaczego – twoim zdaniem – osoba mówiąca uważa, że los był dla niej łaskawy,
- w czym upatruje wartość swojego losu.

- c) Wyjaśnij, jak rozumiesz słowa ostatniej strofy.

3. Powiedzcie, jaką postawę życiową przyjmuje podmiot liryczny.

a) Wykorzystajcie wybrane wyrazy i wyrażenia.

pogoda ducha ■ afirmacja życia ■ refleksyjność ■ współodczuwanie ■ aprobata
podziw ■ uznanie ■ świadomość ■ wdzięczność ■ skromność ■ zrozumienie

b) Przeczytajcie definicję wyrazu *pokora* oraz wypowiedź Wojciecha Eichelbergera, a następnie porozmawiajcie o tym, w jaki sposób przejawia się pokora podmiotu lirycznego.

pokora

1. «świadomość własnej niedoskonałości»
2. «uniżona postawa wobec kogoś»

Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego

Chcieliśmy zrehabilitować to słowo i cnotę charakteru, która za nim stoi. Jest bowiem opacznie rozumiana jako przeżywanie życia na klęczkach i uległość wobec malowanych autorytetów, powszechnych przekonań, mód. Obrzydono ludziom pokorę, czyniąc z niej narzędzie wymuszania posłuszeństwa wobec władzy, dogmatów obyczaju, ideologii czy religii. Tymczasem najwięksi nauczyciele ludzkości: Budda, Mojżesz, Chrystus, Mahomet, reprezentowali tę prawdziwą pokorę, pokorę wobec świadectwa zmysłów, serca, ducha i rozumu, która dla ich współczesnych czyniła z nich groźnych buntowników i reformatorów niecofających się przed żadnymi pytaniami czy zmianami. [...]

Pokora przejawia się na wiele sposobów, ale wyrażające ją „nie wiem” jest pierwszym, koniecznym krokiem do wszelkiej wiedzy i zmiany. Jeśli uznamy, że coś wiemy raz na zawsze, to przestaniemy zadawać sobie i światu pytania, a więc zatrzymamy się w rozwoju i przestaniemy nadążać za zmianami. A przecież poznawanie rzeczywistego to proces, który nigdy się nie kończy.

Fragment rozmowy Beaty Pawłowicz z Wojciechem Eichelbergerem, *Zwierciadło*.pl, 30.09.2011

☞ **Wojciech Eichelberger** – czyt. Ajchelberger (ur. 1944), polski psycholog, psychoterapeuta i pisarz.

4. Na podstawie ustaleń z powyższych zadań napisz kilkuzdaniową wypowiedź, która będzie dotyczyła podmiotu lirycznego oraz jego refleksji i wnioskowania.

5. a) Przedyskutujcie podane tezy.

Utwór Wisławy Szymborskiej:

- uczy akceptacji tego, czego nie można zmienić,
- skłania do refleksji nad pytaniem: kim jestem,
- wskazuje na rolę przypadków w życiu,
- uczy szacunku dla każdego stworzenia,
- skłania do zastanowienia się nad życiem na ziemi,
- uczy bycia szczęśliwym z tego, kim się jest i co się ma,
- uczy pogodnej pokory i pomaga lepiej zrozumieć świat,
- wskazuje na wyjątkową rolę człowieka w świecie.

b) Wybierz jedną z tez i rozwiń ją w kilku zdaniach (ok. 50 słów).

Liryka – jeden z trzech rodzajów literackich. Osobą wypowiadającą się jest **podmiot liryczny** (osoba mówiąca, „ja” liryczne), który najczęściej w formie **monologu lirycznego** subiektywnie mówi o swoich uczuciach, doznaniach, refleksjach czy przekonaniach.

Lirykę dzielimy na:

- **bezpośrednią** – gdy podmiot liryczny wypowiada się w pierwszej osobie i bezpośrednio nazywa swe uczucia i myśli, np.

*Gdy cię nie widzę, nie wzdycham, nie płaczę,
Nie tracę zmysłów, kiedy cię zobaczę;
Jednakże gdy cię długo nie oglądam,
Czegoś mi braknie, kogoś widzieć żądam;
I tęskniąc sobie zadaję pytanie:
Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie?*

Adam Mickiewicz *Niepewność*

czasowniki w 1. osobie oraz
zaimki wskazujące na osobę

- **pośrednią** – gdy podmiot liryczny nie nazywa bezpośrednio swoich uczuć i myśli, ale wyraża je między innymi przez opis sytuacji, zjawisk, zachowania i reakcji bohaterów lirycznych, np.

*Ktoś list dostał. Komuś serce bije.
Idzie czytać pod kwitnące jabłonie.
Czyta. Chwyta się ręką za szyję
I dno traci, i w powietrzu tonie.*

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska *List*

opis sytuacji i zachowań
bohatera lirycznego

6. Powiedz, do jakiej odmiany liryki należy wiersz Wisławy Szymborskiej.

a) Przeanalizuj, w jakiej formie zostały użyte:

- czasowniki, • zaimki.

b) Zacytuj odpowiednie fragmenty utworu.

c) Sformułuj pisemny wniosek, w którym uwzględniś to, w jaki sposób zastosowany typ liryki wpływa na reakcje i emocje odbiorcy.

7. Napisz kilkuzdaniową wypowiedź na wybrany temat. Podaj co najmniej jeden argument.

- Czy potrafisz myśleć pozytywnie nawet w trudnych sytuacjach?
- Czy doceniasz to, co masz?
- Czy łatwo akceptujesz to, na co nie masz wpływu, czego nie możesz zmienić?
- Jakie uczucia budzi w tobie myśl, że mogłabyś/mógłbyś być kimś lub czymś całkiem innym?
- Czy uważasz, że człowiek jest czymś lepszym niż reszta stworzeń?
- Czy sądzisz, że trafiło ci się dobre życie?
- Czy dostrzegasz istoty, którym poszczęściło się mniej niż tobie?
- Czy odczuwasz wdzięczność za swoje szczęście/życie?

Skarbiec języka. Kolokwializm

Kolokwializm – leksykalny, składniowy lub frazeologiczny element pochodzący z **potocznego języka mówionego** (np. *babka* w znaczeniu *kobieta*). Można go stosować jedynie w **sytuacjach nieoficjalnych**, gdy nie jest wymagana szczególna dbałość o formę wypowiedzi. Nagminne stosowanie kolokwializmów, nawet w sytuacjach nieoficjalnych, jest traktowane jako **przejaw braku kultury**.

Stosowanie kolokwializmów w **wypowiedziach oficjalnych zarówno mówionych, jak i pisanych jest błędem**.

1. Wśród podanych określeń wskaż te, które są kolokwializmami.

denne ■ beznadziejne ■ do bani ■ ale dno ■ do niczego
 odlotowe ■ fantastyczne ■ cudowne ■ superanckie ■ imponujące
 rozwiązywać coś ■ rozkminiać ■ rozszyfrowywać ■ zgłębiać
 jedzenie ■ żaretko ■ wyżerka ■ szamanko ■ pożywienie
 nie ogarniać ■ nie jarzyć ■ nie pojmować ■ nie trybić ■ nie mieć zielonego pojęcia
 nie rozumieć ■ nie kumać ■ nie mieć bladego pojęcia ■ nie wiedzieć ■ nie czaić

2. Zastąpcie wymienione kolokwializmy ich odpowiednikami z języka literackiego. W razie wątpliwości skorzystajcie ze słownika frazeologicznego.

mieć łeb na karku ■ jechać po bandzie ■ poszło mu w piętę
 komuś odbija ■ nachapać się ■ puścić kogoś w skarpetkach
 obudzić się z ręką w nocniku ■ łeb człowiekowi pęka ■ wciskać kit
 urwać się z choinki ■ lampić się ■ zrobić kogoś na szaro ■ hajs ■ dać dyla
 cykać się ■ lajtowo ■ lecieć w kulki ■ peniać ■ wisi mi to ■ na bank

3. Podaj dwa znaczenia każdego z poniższych wyrazów: takie, w którym jest kolokwializmem, i takie, w którym nim nie jest. Następnie zaproponuj słowa zastępujące kolokwializmy.

zmasakrować ■ faza ■ miejscówka ■ dres ■ pirat
 pionek ■ orka ■ żal ■ ciśnienie ■ naginać ■ zamulony ■ lecieć
 siano ■ pomyłony ■ zaorać ■ truć ■ kozak ■ kasa ■ beznadziejny ■ słaby

4. Przeredaguj poniższe wypowiedzi tak, by wyeliminować kolokwializmy.

- Ludzie będący u władzy widzą tylko czubek własnego nosa.
- Bohater miał swoje pięć minut w świetle reflektorów.
- Telimena chciała się ustawić w życiu.
- Trudno mi zalajkować to przedstawienie. Oceniam je trzy na dziesięć.
- Koniec końców Telimena i Zosia bardzo się od siebie różniły.

5. a) Przeczytaj tekst i wskaż w nim kolokwializmy.

☞ **Eco** – czyt. Eko

Umberto Eco

Pierwszy okres filozofii starożytnej

☞ **Achajowie** – tu: starożytni Grecy

W odległych, szczęśliwych czasach, gdy Achajowie w podskokach biegali sobie po lasach myśląc o życia urokach, niektórzy panowie śmiały, uderzając w serio tony, ważkie pytania zadali: „Z czego ten świat jest zrobiony?”

☞ **ważki** – ważny

Pewien jegomość z Miletu, którego Talesem zwano, oświadczył pełen tupetu: „Mam odpowiedź przemyślaną; podam wam ją, jak wypada, skoro na nią nie wpadliście i powiem, że świat się składa z czystej wody, oczywiście”.

☞ **jegomość** – człowiek, pan

☞ **Tales z Miletu** (VII–VI w. p.n.e.) – grecki filozof i matematyk; w swoich pracach odwoływał się do natury i rozumu; zainicjował badania nad przyrodą

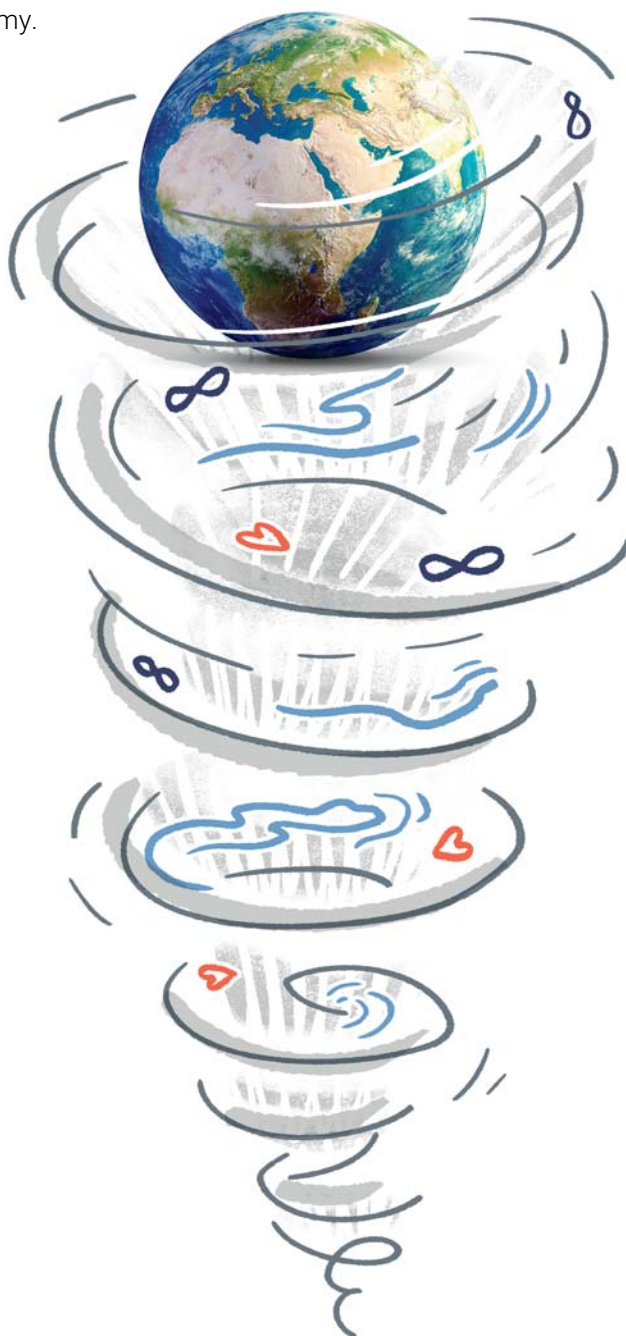
☞ **tupet** – beczelna pewność siebie

☞ **Anaksymander** (VII–VI w. p.n.e.) – grecki filozof i polityk, prawdopodobnie uczeń Talesa i autor pierwszego dzieła filozoficznego *O naturze*

Anaksymander się śmieje i odpowiada w te słowa: „Niech się w skafander odzieje kapuściana biedna głowa. Ja wam zdradzę pomysł śmiały, który w mym umyśle gości, i to rzeknę, że świat cały, rodzi się z Nieskończoności!”

☞ **Anaksymenes** (VI w. p.n.e.) – grecki filozof, uczeń Anaksymandra

Anaksymenes przejęty dalej sprawę komplikuje i wnet robi się nadęty, bo powietrze proponuje. [...]

☛ **Pitagoras** (VI–V w. p.n.e.) – grecki filozof i matematyk

No a Pitagoras szczerzy
dolewa do ognia oliwy
i robi niezłe numery,
bo magik z niego prawdziwy.
Gorliwie dowody zbiera,
że wędruje stale dusza,
i ze zręcznością zonglera
sferami nieba porusza.

☛ **eleaci** – członkowie starożytnej szkoły filozoficznej, założonej w Elei przez filozofa greckiego Parmenidesa (VI–V w. p.n.e.)

Do tej bardzo mądrej braci,
co się zawsze nad czymś głowi,
dołączyli eleaci
do dyskusji też gotowi.

Parmenides w wielkiej wrzawie
długi wywód swój zaczyna
i powiada, że mu prawie
świat ten kulę przypomina,
że byt jeden jest i wieczny,
co wprawia człeka, niebożę,
niezmiennie w smutek serdeczny,
bo nic poruszyć nie może. [...]

☛ **niebożę** – biedactwo, nieszczęśnik

☛ **androny** – słowa niewiarygodne, niemające sensu

☛ **Heraklit** (VI–V w. p.n.e.) – grecki filozof. Twierdził, że ciągle stawanie się i przemijanie jest najważniejszą cechą bytu. Miało to odzwierciedlenie w powiedzeniu *panta rei* – wszystko płynie

Ale pleciesz ty androny –
tak Heraklit odpowiada –
wszak to fakt jest dowiedziony:
panta rei! wszystkim włada.
Wystarczy wskoczyć do rzeki
i postać przez chwilę w wodzie,
aby zrozumieć na wieki,
że ruch jest zawsze w przyrodzie.

Fragment książki *Filozofia frywolna*, tłumaczenie: Monika Woźniak

Kolokwializm może być stosowany w utworze jako **środek stylistyczny**.

kolokwializm → *Deszcz leje. Niebo leniwe*
Kolor brudnego ma łacha, ← kolokwializm
Światło jest w oknie nieżywe,
Twarde i zimne jak blacha.

Leopold Staff *Deszcz leje*

b) Określ funkcje kolokwializmów w utworze *Pierwszy okres filozofii starożytnej*.

Poznaj samego siebie

Filozofowie nie tylko próbowali znaleźć odpowiedzi na pytania o początek istnienia świata i rządzące nim zasady, ale też od dawna zastanawiali się nad tym, jak **człowiek powinien żyć, by być szczęśliwym, i co mu daje szczęście**.

Filozofem, dla którego kwestie związane z człowiekiem i jego zachowaniem w różnych sytuacjach życiowych stały się najważniejszym przedmiotem dyskusji i rozważań, był **Sokrates**. Ten wybitny nauczyciel ludzkości uważał, że ludzie kierują się w życiu rozumem i własnym pojmowaniem takich wartości, jak dobro i zło. Był przekonany, że człowiek popełnia błędy, a jeśli wyrządza zło, to z powodu braku wiedzy o tym, co jest prawdziwym dobrem. Dlatego twierdził, że najważniejsze jest **poznanie samego siebie**. Uważał, że dobrze wychować człowieka można tylko wtedy, gdy nauczy się go **refleksji nad samym sobą** i nad własnym postępowaniem. To zaś – według Sokratesa – kształtuje osobowość i prowadzi do wewnętrznej przemiany człowieka.

ZADANIE WSTĘPNE

Na podstawie poniższych informacji sporządź w formie graficznej notatkę, w której zawrzesz jak najwięcej ważnych wiadomości o Sokratesie.

Sokrates – filozof grecki. Urodził się w 469 roku p.n.e. w Atenach i tam spędził całe życie. Służył w wojsku, a w czasie wojen peloponeskich odznaczył się niezwykłym męstwem. Gardził dobrami materialnymi. Żył w ubóstwie, ponieważ całkowicie poświęcił się bezinteresownej pracy nauczycielskiej. Nie przywiązywał wagi do wyglądu i strojów, dlatego wielu Ateńczyków uważało go za dziwaka.

Cały swój czas spędzał na rozmowach i rozmyślaniach. Spotykano go wszędzie tam, gdzie się gromadził tłum. Mawiał: „Wiem, że nic nie wiem” i bezustannie zadawał Ateńczykom pytania, aby skłonić ich do głębszych refleksji. Udowadniał bohaterom, że nie wiedzą, co to odwaga; politykom, że nie znają istoty polityki. Nie chciał w ten sposób kpić z ludzi, ale razem z nimi odkrywać prawdę.

Jednak nie wszyscy rozumeli jego intencje. Urażeni obywatele Aten oskarżyli go o bezbożność i demoralizację młodzieży. Wytoczono mu proces, w wyniku którego został skazany na śmierć przez wypicie trucizny. Przyjaciele zaproponowali mu pomoc w ucieczce. Filozof odrzucił tę propozycję, uważał bowiem, że nie należy łamać prawa, które się dotychczas akceptowało. Zmarł w 399 roku p.n.e. Treść jego nauki nie jest do końca znana, ponieważ nie pozostały żadne pisma Sokratesa. Wiedzę o nim zawdzięczamy przede wszystkim jego uczniom – Platonowi, Arystofanesowi oraz Ksenofontowi.

s. 82 ▶▶▶

Platon

Obrona Sokratesa (fragment)**☉ bóg w Delfach**

– chodzi o Apollina, który w Delfach miał swoją świątynię; tam też znajdowała się wyrocznia

☉ Pytia – wieszczka Apollina w Delfach; na podstawie wypowiedzianych przez nią słów kapłani układali się wróżby

☉ potwarz – oszczerstwo; tu chodzi o oskarżenie Sokratesa o demoralizowanie młodzieży i bezbożność

☉ miarkować – domyślać się, wnioskować z czegoś

A tylko, obywatele, nie krzyczcie na mnie, nawet gdyby się wam zdawało, że wielkich słów używam. Bo nie będę swoich słów przytaczał [...], ale się powołam na kogoś innego, kto to powiedział. Przytoczę wam świadka mojej mądrości, [...] boga w Delfach.

Znacie pewnie Chajrefonta. To mój znajomy bliski od dziecięcych lat i mnóstwo z was, z ludu, dobrze go znało. [...] I dobrze wiecie, jaki był Chajrefon; jaki gorączka, do czego się tylko wziął. I tak raz nawet, jak do Delfów przyszedł, odważył się o to pytać wyroczni i, jak powiadam – nie róbcie hałasu, obywatele! – zapytał wtedy wprost, czyby istniał ktoś mądrzejszy ode mnie. No i Pytia odpowiedziała, że nikt nie jest mądrzejszy. I to wam ten tutaj brat tego poświadczy, bo tamten już umarł.

Zważcie tedy, dlaczego to mówię. Chcę wam pokazać, skąd się wzięła potwarz. Bo ja, kiedyś to usłyszałem, zacząłem sobie w duchu myśleć tak: Co też to bóg mówi? Cóż ma znaczyć ta zagadka? Bo ja, doprawdy, ani się do wielkiej, ani do małej mądrości nie poczuwam. Więc cóż on właściwie mówi, kiedy powiada, że ja najmądrzejszy? Przecież chyba nie kłamie. To mu się nie godzi. I długi czas nie wiedziałem, co to miało znaczyć, a potem powoli, powoli zacząłem tego dochodzić tak mniej więcej:

Poszedłem do kogoś z tych, którzy uchodzą za mądrych, aby jeśli gdzie, to tam przekonać wyrocznię, że się myli, i wykazać jej, że ten oto tu jest mądrzejszy ode mnie, a tyś powiedziała, że ja.

Więc, kiedy się tak w nim rozglądałem – nazwiska wymieniać nie mam potrzeby: to był ktoś spośród polityków, który na mnie takie jakieś z bliska zrobił wrażenie, obywatele – otóż, kiedyś tak z nim rozmawiał, zaczęło mi się zdawać, że ten obywatel wydaje się mądrym wielu innym ludziom, a najwięcej sobie samemu, a jest? Nie! A potem próbowałem mu wykazać, że się tylko uważa za mądrego, a nie jest nim naprawdę. No i stąd mnie znenawidził i on, i wielu z tych, co przy tym byli.

Wróciwszy do domu, zacząłem miarkować, że od tego człowieka jednak jestem mądrzejszy. Bo z nas dwóch żaden, zdaje się, nie wie o tym, co piękne i dobre; ale jemu się zdaje, że coś wie, choć nic nie wie, a ja, jak nic nie wiem, tak mi się nawet i nie zdaje. Więc może o tę właśnie odrobinę jestem od niego mądrzejszy, że jak czego nie wiem, to i nie myślę, że wiem.

Stamtąd poszedłem do innego, który się wydawał mądrzejszy niż tamten, i znowu takie samo odniosłem wrażenie. Tu znowu mnie ten ktoś znenawidził i wielu innych ludzi.

Harry Bates (czyt. Hary Bejts), *Sokrates nauczający w Agorze*, płaskorzeźba, 1883, 44 cm x 86 cm

Tłumaczenie: Władysław Witwicki

Platon (427–347 p.n.e.), grecki filozof, uczeń Sokratesa, uczonej i nauczyciel. Założył szkołę filozoficzną zwaną Akademią Platońską. Był twórcą idealizmu i głosił tezę o nieśmiertelności duszy.

ZADANIA

1. a) Wyjaśnij, w jaki sposób Sokrates doszedł do wniosku, że jest mądrzejszy od tych, którzy są uznawani za mądrych.

b) Objaśnij, jak rozumiesz myśl Sokratesa *Wiem, że nic nie wiem*. Odwołaj się zarówno do informacji w zadaniu wprowadzającym, jak i do tekstu Platona.

2. Na podstawie informacji wstępnych oraz tekstu Platona porozmawiajcie o tym, dlaczego oskarżono Sokratesa. Weźcie pod uwagę:

- jakie zarzuty postawiła mu społeczność Aten,
- co – według Sokratesa – było powodem jego oskarżenia,
- czy – według was – zarzuty oskarżycieli były słuszne.

3. Wyraźcie swoje opinie na temat tego, czy we współczesnym świecie warto się odwoływać do poglądów Sokratesa. Porozmawiajcie o ideach, które mu przyświecały. Rozważcie:

- ideę dotyczącą konieczności poznania samego siebie,
- metodę dochodzenia do prawdy, polegającą na odkrywaniu wiedzy, którą ma człowiek.

4. Uporządkuj w zeszyte podane punkty tak, aby powstał plan wypowiedzi Sokratesa.

- Próba znalezienia kogoś mądrzejszego od siebie.
- Odpowiedź Pytii.
- Zdemaskowanie pozornej mądrości jednego z polityków.
- Zapowiedź sposobu obrony i wezwanie boga na świadka.
- Uznanie racji Pytii.
- Reakcja Sokratesa na odpowiedź Pytii.

Retoryka – teoria i sztuka wymowy. Już w starożytności umiejętność publicznego przemawiania odgrywała bardzo ważną rolę. Najważniejszym zadaniem, jakie sztuka ta stawiała przed mówcą, było **umiejętne przekonywanie słuchaczy**, mające wzbudzić ich emocje, przekonać do zajęcia określonego stanowiska i nakłonić do działań.

Służyły temu wypracowane przez retorykę środki stylistyczne, między innymi:

- **powtórzenie** – dwu- lub wielokrotne wystąpienie tego samego wyrazu, wyrażenia, zwrotu itp.; rodzajem powtórzenia – które występuje na początku zdania – jest **anafora**; powtórzenia zwracają uwagę na najważniejsze treści, wpływają na rytm wypowiedzi,
- **pytanie retoryczne** – użycie formy pytania nie w celu wyrażenia wątpliwości i uzyskania odpowiedzi, ale dla podkreślenia przekonań osoby mówiącej,
- **apostrofa** – bezpośredni zwrot do kogoś lub czegoś (osoby, bóstwa, upersonifikowanej idei lub przedmiotu); nadaje wypowiedzi najczęściej podniosły charakter,
- **wyliczenie** – wymienienie kolejnych elementów jakiejś całości; porządkuje wypowiedź, zapowiada, podsumowuje pewne treści,
- **wykrzyknienie** – zdanie wykrzyknikowe; wskazuje na emocjonalne zaangażowanie.

5. Przeanalizuj sposób, w jaki się broni Sokrates. W tym celu:

- znajdź w przemówieniu fragmenty wskazujące na logikę wypowiedzi,
- powiedz, co jest celem wypowiedzi filozofa,
- zapisz najważniejszy argument, który Sokrates przytacza w swoim wystąpieniu,
- znajdź w tekście środki stylistyczne, które służą nawiązaniu i utrzymaniu kontaktu ze słuchaczami:
  - apostrofy,
  - pytania retoryczne,
  - wyrażenia potoczne (prozaizmy).

6. Wygłoś przemówienie w obronie kogoś lub czegoś. W tym celu:

- sformułuj temat wystąpienia,
- przygotuj plan wypowiedzi; zbierz argumenty i ustal ich kolejność,
- określ adresata wypowiedzi i dostosuj do niego styl przemówienia,
- zbierz i zanotuj apostrofy oraz inne środki retoryczne stosowne do sytuacji,
- wykonaj kilka prób, np. przed lustrem lub przed krytycznym, ale życzliwym słuchaczem.

Kultura mówienia. Grzeczność podczas wystąpień publicznych

Komunikowanie podczas wystąpień publicznych zachodzi wtedy, gdy **nadawca jest jeden**, a **odbiorcą – grupa osób (audytorium)**. Audytorium może liczyć od kilkunastu (np. uczniowie jednej klasy) do ogromnej liczby osób (np. uczestnicy wykładu, słuchacze radia). Na forum można wygłosić m.in. referat, przemówienie, mowę.

Zasady grzecznościowe komunikowania się na forum:

- przedstawienie mówcy przez osobę trzecią powinno zawierać podstawowe informacje o mówcy z uwzględnieniem określeń wartościujących pozytywnie, np. *Jacek Frapek – uczeń klasy 8, laureat wojewódzkiego konkursu matematycznego*;
- przedstawienie się mówcy nie powinno zawierać elementów przechwalania się;
- należy pamiętać o zwrotach do audytorium służących nawiązaniu i podtrzymaniu kontaktu między nadawcą a odbiorcami, np. *Koleżanki i Koledzy, Drodzy Rodzice, Szanowni Państwo; zastanówmy się wspólnie, spróbujmy sobie wyobrazić, wiemy przecież, zauważmy, że*;
- należy zapowiedzieć temat wystąpienia;
- w zakończeniu należy podziękować słuchaczom i pożegnać się z nimi; przydatne sformułowania: *dziękuję za uwagę / poświęcenie czasu / tak liczne przybycie; cieszę się, że mogłam/mogłem wystąpić przed państwem / tak liczną publicznością*.

1. W podanym tekście wskaż elementy wystąpienia publicznego. Powiedz, które językowe znaki grzecznościowe zostały w nim zastosowane.

– Dzień dobry państwu. Niezmiernie jest mi miło, że mogę państwu przedstawić dzisiejszego wykładowcę ze Szkoły Błogiego Lenistwa i Filozofii Alternatywnej. Pan Włodzimierz Bąk jest autorem głośnego bestsellera pt. *Nicnierobienie drogą do szczęścia*. Dziś pan profesor przedstawi swoje nowatorskie rady związane z niesieniem pomocy ludziom zapracowanym. Oddaję głos panu profesorowi.

– Witam państwa bardzo serdecznie. Cieszę się, że tak licznie państwo przybyli. Rozumiem, że temat bardzo państwa zainteresował i są państwo otwarci na niesienie pomocy potrzebującym. Swoją wywód rozpocznę od przytoczenia najnowszych badań. W ciągu ostatniego roku trzykrotnie w stosunku do lat poprzednich wzrósł odsetek ludzi niemających czasu na prawdziwy odpoczynek. Problem ten dotyczy nawet dzieci w wieku szkolnym. I to jest przerażające! Zapewne również z własnego doświadczenia wiedzą państwo, że coraz częściej słyszymy o chorobach związanych z przepracowaniem. Wiemy przecież, że taki stan, jeśli utrzymuje się przez dłuższy czas, grozi katastrofą. I dlatego chciałbym państwu zaprezentować wieloaspektowy program naprawczy.

Główną ideą mojego pomysłu jest zorganizowanie profesjonalnej sieci ludzi zajmujących się odpoczywaniem za tych, którzy nie mają na to czasu. Wyobrażam to sobie w ten sposób. Zawodowy odpoczywacz przeprowadzi wywiad z osobą przepracowaną, wysłucha jej z głębokim zrozumieniem, uzyska informacje o preferowanych formach odpoczynku, a następnie ustali z klientem opłatę za usługę, termin jej wykonania, czyli odpłatnego odpoczywania za przepracowanego klienta. Oczywiście po wykonanej pracy odpoczywacz przekaze klientowi dokumentację z przeprowadzonego odpoczynku.

Cieszę mnie uśmiechy na państwa twarzach. Rozumiem, że większość z was jest gotowa zaangażować się w ten projekt. Jestem przekonany, że ten pomysł zrewolucjonizuje rynek pracy.

Bardzo państwu dziękuję za tę część spotkania. Cieszę się, że mogłem się z państwem podzielić swoimi wizjami szczęśliwego wypoczętego społeczeństwa. Zapraszam wszystkich na przerwę i słodki poczęstunek, a z zainteresowanymi pracą jako odpoczywacze chciałbym się spotkać po przerwie w auli numer 2.

2. a) Przygotujcie w zespołach fragment wystąpienia na dowolny temat (maksymalnie 3 minuty), skierowanego do rodziców na wywiadówce.

b) Wybierzcie osobę, która zaprezentuje wasze wystąpienie na forum klasy.

c) Zaprezentujcie wystąpienia, a następnie porozmawiajcie o tym, co w nich było udane, a nad czym należałoby jeszcze popracować.

Ludzie od dawna zadają sobie pytanie, jak żyć

ZADANIE WSTĘPNE

Przeczytaj hasło *medytacja* i ułóż 2–3 zdania z tym wyrazem.

medytacja <łac. *meditatio*> 1. *książk.* «zagłębianie się w myślach, rozmyślanie o czymś; zamyślenie się, rozpamiętywanie, rozważanie» ○ Smutne, bolesne, długie medytacje. Medytacje nad czymś a. o czymś. Pograć się, zagłębić się w medytacji, w medytacjach.

Uniwersalny słownik języka polskiego, pod red. Stanisława Dubisza, t. 2

Metrodoros

Gorzka medytacja

agora – centralny plac, rynek; zgromadzenie obywateli w miastach-państwach starożytnej Grecji, zwoływane w celu omówienia najważniejszych spraw państwowych

Jakąż tu kroczyć drogą żywota? Na agorze rozgrywki,
Spory zażarte. W domu trosk co niemiara.

W polu ciągną mordęga, na morzu trwoga. W obcym kraju
Niepokój, jeśli masz tam jakiś dobytek. Jeśli

Nie masz, ciężka twa dola. Pojmiesz żonę? Do trosk przywyknij.
Nie ożenisz się? Jeszcze smutniej tak żyć samotnie. Dzieci

Masz? Wiele trosk. Lecz bez dzieci co za życie? Młodość
Jest zielona i głupia. A znów siwa starość niedołączna.

Chyba więc tylko spośród dwóch rzeczy można wybierać:
Albo nie rodzić się wcale, albo odejść stąd jak najrychlej.

Metrodoros z Lampsakos
(ok. 330–277 p.n.e.),
grecki filozof.

Tłumaczenie: Zygmunt Kubiak

ZADANIA

1. Powiedz, czego dotyczą rozważania podmiotu lirycznego. Zacytuj odpowiedni fragment.
2. Wyjaśnij, jaką formę ma medytacja osoby mówiącej w wierszu. W tym celu:
  - zapisz cytaty oraz ich parafrazy będące próbą znalezienia odpowiedzi na zadane pytanie,

JAKĄŻ TU KROCZYĆ DROGĄ ŻYWOTA?			
CYTAT	PARAFRAZA	CYTAT	PARAFRAZA
<i>Na agorze rozgrywki, Spory zażarte.</i>	<i>poza domem spory i kłótnie</i>	<i>W domu trosk co niemiara.</i>	<i>w domu wiele trosk i kłopotów</i>
..?	..?	..?	..?

- powiedz, w jaki sposób osoba mówiąca buduje swoją argumentację,
- odszukaj fragment zawierający puentę i ją zinterpretuj.

Puenta (pointa) – dobitne, celne, często zaskakujące zakończenie wypowiedzi, np. utworu literackiego, dowcipu.

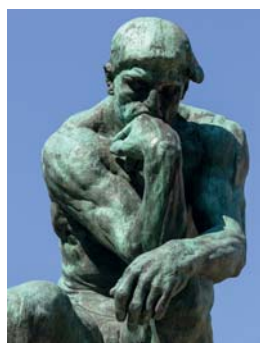
- Na podstawie wniosków z poprzednich zadań oraz puenty utworu podaj co najmniej trzy argumenty uzasadniające tytuł *Gorzka medytacja*. Zapisz je w punktach.
- Wyobraź sobie inną postawę wobec świata i życia niż przedstawiona w wierszu Metrodorosa. Dokończ *Słodką medytację* według własnego pomysłu.

Słodka medytacja

Jakże tu nie wielbić żywota? W pracy pomyślność,
Sukces wielki. W domu szczęścia co niemiara.

?

Szkoła pisania. Opis rzeźby

Auguste Rodin
(czyt. Ogist Rodę),
Myśliciel, 1880, brąz,
189 cm x 140 cm,
Muzeum Rodina
w Paryżu

- Przyjrzyjcie się rzeźbie *Myśliciel* i porozmawiajcie o swoich pierwszych wrażeniach.
- Zapisz kilka pytań, które ci się nasunęły podczas oglądania rzeźby.

Rzeźba – trójwymiarowe dzieło plastyczne, wykonane na przykład z kamienia, drewna, metalu, gliny, ceramiki, gipsu, papieru. **Najważniejsze typy dzieł rzeźbiarskich:**

- popiersie – przedstawienie postaci od piersi w górę,
- posąg – wolno stojąca rzeźba, ukazująca całą sylwetkę,
- płaskorzeźba (relief) – kompozycja rzeźbiarska, wykonana na płaskiej powierzchni, zazwyczaj będąca elementem dekoracyjnym jakiejś budowli, np. budynku, mostu,
- rzeźba grupowa – ukazuje co najmniej dwie postaci,
- rzeźba abstrakcyjna (niefiguratywna) – nieprzedstawiająca przedmiotów/obiektów w ich realnych kształtach.

Opis rzeźby – wypowiedź zawierająca informacje o dziele, jego wyglądzie itp.

WSTĘP

Powinny się w nim znaleźć informacje ogólne: **autor, tytuł, wielkość, materiał, z którego rzeźba jest wykonana, miejsce usytuowania** itp.

ROZWINIĘCIE

Należy tu zawrzeć **szczegółowe przedstawienie elementów dzieła** według przyjętej wcześniej kolejności, np. od ogólnego opisu całej rzeźby do szczegółów widocznych z różnych stron.

ZAKOŃCZENIE

Można w im zamieścić swoje **wrażenia, opinię, refleksje i interpretację.**

3. Zapoznaj się z podanymi informacjami, a następnie zredaguj wstęp do opisu rzeźby *Myśliciel*.

- Auguste Rodin – francuski rzeźbiarz, żył w latach 1840–1917.
- Pierwotna wersja gipsowa została wykonana w 1880 roku, nosiła tytuł *Poeta* i była częścią większej całości, związanej z poematem *Boska komedia* włoskiego poety Dantego Alighieri (czyt. Aligieri).
- Pełnowymiarowy odlew 189cm × 98cm × 140cm został wykonany z brązu w 1902 roku, a w 1904 został po raz pierwszy publicznie pokazany w Paryżu.
- Liczne odlewy rzeźby znajdują się w różnych muzeach na świecie.
- Charakterystyczna sylwetka *Myśliciela* została uznana za symbol filozofii.

4. Zredaguj opis rzeźby Augusta Rodina *Myśliciel*.

a) Zaplanuj kolejność opisywania elementów rzeźby. Możesz uwzględnić fakt, że była tak projektowana, by widz oglądał ją, spoglądając z dołu ku górze.

b) Zgromadź słownictwo, które wykorzystasz przy pisaniu kolejnych części opisu.

posąg ■ rzeźba ■ statua ■ brąz ■ figura ■ obelisk ■ monument ■ odlew
została umieszczona ■ jest otoczony ■ z lewej/prawej strony ■ jest widoczny
widziany z jednej..., drugiej strony ■ kiedy spoglądamy ku górze
sylwetka ■ głowa ■ twarz ■ postać ■ ręce ■ mięśnie ■ nogi/stopy

c) Przyjrzyj się zbliżeniu *Myśliciela* i napisz, co – twoim zdaniem – wyraża postać.

d) Sporządź opis na komputerze. Wykorzystaj wybrany edytor tekstu.

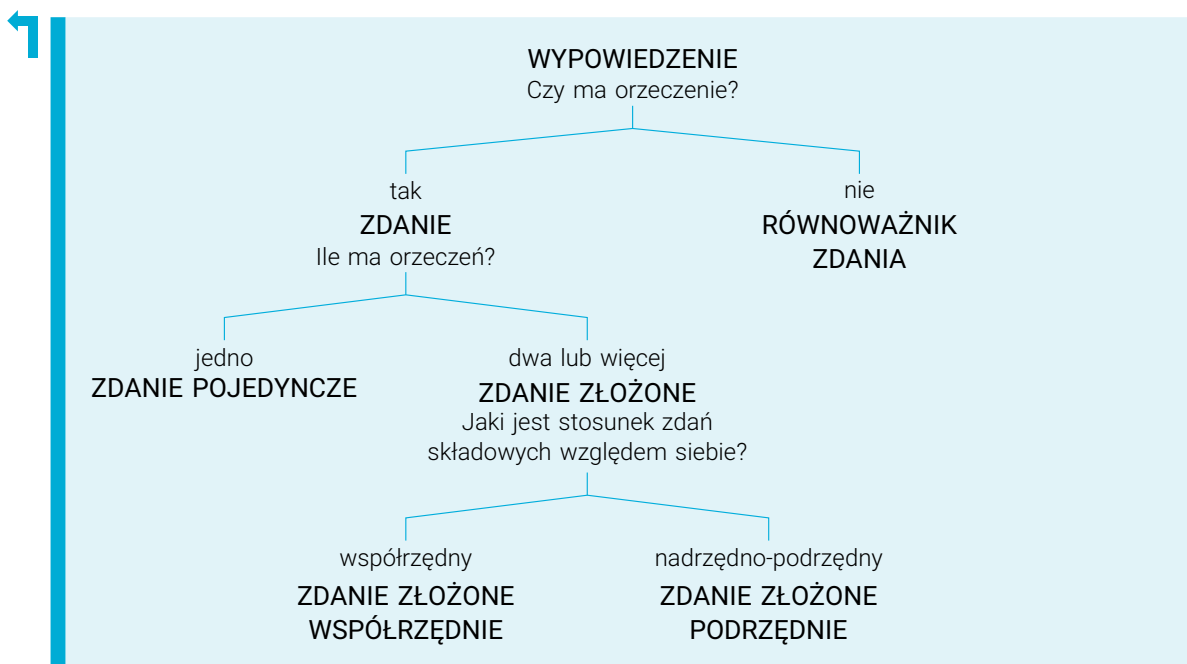
5. Napisz tekst (np. opowiadanie), którego jednym z elementów będzie opis rzeźby przedstawiającej Kaliope – opiekunkę filozofii.

Rzeźba przedstawiająca Kaliope, marmur, II w., Muzea Watykańskie

Powtórzenie wiadomości ze składni

1. Przypomnij sobie pojęcia zamieszczone na schemacie. W razie wątpliwości odwołaj się do informacji z podręcznika na stronie 345.

2. Określ rodzaje wypowiedzeń w tekście. Wykorzystaj informacje z powyższej ramki.

Kobiety w filozofii

Historia mało mówi o filozofkach w starożytnej Grecji, ponieważ na ich temat zachowało się niewiele źródeł. Minęły tysiąclecia, więc większość tekstów się po prostu nie zachowała. Z pewnością jednak wiemy, że starożytne filozofki istniały. Wiele z nich było sławnych w swoich czasach. Arete z Cyreny wykładała filozofię w szkole w Attyce i wykształciła 110 filozofów. Przypuszcza się, że Pitagoras pisał swoje dzieła wspólnie z żoną Teano. Deotyma była wieszczką i mędroczynią, u której nauki pobierał między innymi Sokrates. Inna filozofka Hipparchia głosiła wyższość mądrości nad siłą. Poślubiła filozofa Kratesa. Oboje żyli w ubóstwie i skupiali się na poszukiwaniu mądrości.

3. Ustal typy wypowiedzeń.

Na podstawie *Uczty Platona*

- Przekształć dwa równoważniki zdań na zdania pojedyncze.
- Kto – według Deotimy – jest szczęśliwy? Odpowiedz w formie zdania złożonego podrzędnie.
- Zdania złożone przekształć w zdania pojedyncze tak, by zachować ich sens.

Cena szczęścia

ZADANIA WSTĘPNE

- Zapisz co najmniej trzy skojarzenia z wyrazem szczęście.

szczęście — { ?
?
?

- Ustal właściwe brzmienie podanych przysłów. Następnie wyjaśnij ich znaczenie.

Głupi marzy o bogactwie,	wół się ocieli.
Szczęściarzowi nawet	czasu nie liczą.
Prosty czy krzywy,	szczęście sprzyja.
Szczęśliwi	szczęścia nie dają.
Głupiemu	a mądry o szczęściu.
Pieniądze	każdy chce być szczęśliwy.

- Dokończ w zeszycie zdanie: *Aby człowiek był szczęśliwy, potrzebuje ?..*

Barbara Kosmowska

Szczęście na progu

Główną bohaterką powieści jest czternastoletnia Alicja. Przyjaźni się z Sarą. Rodzice Alicji się rozstali. Dziewczynka mieszka z matką, ale pozostaje w dobrych relacjach ze swoim ojcem i jego nową rodziną – żoną Klauddią i synem Fryderykiem. Bohaterka bardzo przeżywa nieuleczalną chorobę przyrodniego brata.

Złotą rybkę, a właściwie to zwyczajnego pomarańczowego welona, Alicja kupiła w sklepiku zoologicznym przy skwerze. Wypatrzyła go w dniu, gdy Fryderyk niecierpliwie załatwił ich wspólną palmę. Dzisiaj Alicja stała przy ogromnych akwariach z nosem przylepionym do szyby.

– Musi się kimś opiekować – myślała, przyglądając się radosnej rybce, tańczącej w akwariowych wodorostach. – Tylko jak zamontować w szpi-

talu akwarium?

– Jeśli panienska lubi towarzystwo, polecam tę małą łobuzicę. Będzie w sam raz – odezwał się staruszek, właściciel sklepiku.

– To nie dla mnie. Dla brata w szpitalu – odpowiedziała szybko. – Chyba nie mogę zanieść mu do sali całego akwarium – westchnęła.

– Nie trzeba. Wystarczy większy słój i woda. Ten gatunek rybek uwielbia być podziwiany i nie lubi dzielić się ludzkim zachwytem – dodał, a Alicja doceniła jego handlowy refleks.

Pewnie papużki nierozłączki też są tu sprzedawane osobno – pomyślała złośliwie. Staruszek spojrzał na nią przenikliwym wzrokiem.

– Papużki nierozłączki na przykład – przemówił – to już zupełnie co innego. Nigdy nie sprzedałbym panience pojedynczej sztuki.

Alicja zawstydzona się, a staruszek wciąż nie spuszczał z niej oczu.

– Piękna jaszczurka – sprzedawca aż uśmiechnął się do miedzianego wisiorka połyskującego na szyi Alicji. – Ale takiej nie mam w sklepie. To dzikie stworzenie i trzeba umieć szanować jego wolność – powiedział poważnie.

– Kupię tę rybkę – zdecydowała nagle Alicja. Poczuli się dziwnie. Jakby właściciel sklepu dotarł wzrokiem znacznie dalej i zobaczył znacznie więcej aniżeli jej skromną biżuterię.

Wracając do domu podekscytowana swoim pomysłem. Chodziło w nim przecież tylko o to, żeby rybka była złota albo choć trochę błyszcząca i żeby Frycek miał możliwość powiedzenia jej swojego życzenia. A nawet trzech.

Na rogu Misieńskiej stała Sara. Z Borysem. Sara wymachiwała rękami jak wiatrak, a Borys najwyraźniej śmiał się głośno z jej opowieści.

– Pewnie mówi o mnie – uznała Alicja i radość z tego miłego popołudnia nagle się ulotniła.

Zauważyli ją. Machnęli w jej stronę, ale tkwili w miejscu, choć włączyło się właśnie zielone światło i nic nie stało na przeszkodzie, by Sara w kilku susach pokonała jezdnię.

Słój wydał się Alicji stanowczo za ciężki. Pogoda zbyt brzydka, dzień nazbyt ponury. A gdy jeszcze pomyślała o obiedzie, który pewnie składał się z mrożonych pierogów, i o mamie odwróconej do niej plecami, uwięzionej w komputerowej wieży, poczuła dławiącą samotność.

– A może to ja za wiele żądam? – próbowała obarczyć siebie poczuciem winy. – Myślę o przykrościach, które mnie dotykają, a zapominam o nieszczęściach innych?

W tej szufladce z nieszczęściami był już Frycek i jego złe wyniki badań. Obok Frycka Klaudia z podpuchniętymi z niewyspania oczami i tata. Ostatnio bardzo wymięty i blade. Była Sara, która musiała z pomidorami sprzedać całą swoją ambicję i honor. Tak o niej ostatnio myślała Alicja. [...]

Po raz pierwszy Alicja miała wrażenie, że schody w jej kamienicy prowadzą do nieba. I rzeczywiście! Gdy zdyszana otworzyła drzwi, poczuła zapach najprawdziwszego rosółu.

– Dobrze, że już jesteś! – krzyknęła mama z kuchni. – Zrobiłam domowy makaron. Będziemy jadły rosół i plotkowały jak najęte. A to co? – Mama wpatrywała się w słój.

– Złota rybka dla Frycka – uśmiechnęła się Alicja. – I nie możesz jej podać na drugie danie, bo właśnie przed chwilą spełniła moje najskrytsze życzenie.

Rybka nie próżnowała. Tego dnia mama nawet nie zajrzała do gabinetu. Siedziały na wielkiej sofie, przyjemnie rozleniwione, i powierzały sobie najskrytsze tajemnice. Wyjmowały je z różnych zakamarków pamięci, ale żadnej z nich to nie przeszkadzało.

– Czasami myślę, że bardzo cię zaniedbuję. Uciekam w tę moją książkę, szukam dla siebie jakiegoś wygodnego miejsca – mówiła mama, grzejąc dłonie kubkiem z herbatą. – Ale nie jest mi z tym dobrze. Powinnaś to wiedzieć...

– Sądziłam, że Sarę mam na własność. Jak jakiś cenny przedmiot. Na przykład nikona – szeptała Alicja. – Teraz wiem, że ona jest inna, niż myślałam, i muszę zdecydować, czy tę inną Sarę też pokocham...

– Martwię się o ciebie – mama uśmiechała się smutno. – Choroba Fryderyka wystawiła twoją wrażliwość na ciężką próbę i nikt nie może ci pomóc. Ani tata, ani ja. Ani Klaudia. Za to ty możesz pomóc nam wszystkim, starając się zrozumieć, że czasami nikt nie jest winny, a wszyscy cierpią. Czy potrafisz to pojąć?

– Nie mówiłam ci zbyt wiele o Robercie. Może się wstydziałam? – Alicja nie mogła uwierzyć, że tak zwyczajnie potrafi o nim mówić. – Ale ja go... no, bardzo lubię. Bardziej niż bardzo. Gdyby go nie było, myślałabym tylko o Frycku. Robert to taki bezpieczny port dla marzeń. Jak zamykam oczy, widzę go i czuję, że nic złego mnie nie spotka...

– Cieszę się, że potrafisz być szczęśliwa. Za szczęście zwykle się płaci, ale bez tego haraczu nie warto w ogóle żyć.

Mama była spokojna i cierpliwa. Dochodziła już północ, ale zmęczenie omijało je obie, pozwalając kolejnym wyznaniom dojrzewać w ciepłe nocnej lampy i sączącej się z radia muzyki. [...]

– Chciałabym, abyśmy obie były szczęśliwe. [...]

– Zdaje się, że to całkiem możliwe – odpowiedziała mama. – Jeśli przestaniemy bać się trudnych decyzji, szczęście też chętniej do nas zapuka. Ono chyba lubi odważne kobiety – dodała i pocałowała córkę w gorący policzek.

nikon – tu: aparat fotograficzny firmy Nikon

haracz – opłata wymuszona na kimś

Barbara Kosmowska (ur. 1958), polska pisarka, autorka wielu nagradzanych książek dla młodzieży i dorosłych. W swych utworach często ukazuje młodych bohaterów w relacjach z dorosłymi. Do najbardziej popularnych utworów Kosmowskiej należą: *Buba*, *Pozłacana rybka*, *Puszka*.

ZADANIA

1. Określ, kim jest główna bohaterka tekstu. Swoje ustalenia potwierdź odpowiednimi cytataми.

2. Porozmawiajcie o tym, jak bohaterki pojmują szczęście. W tym celu:

- porównajcie ich wypowiedzi ze swoimi przemyśleniami z zadań wstępnych.
- przedyskutujcie, czy źródłem szczęścia dla człowieka mogą być drobne codzienne sprawy.
- wyjaśnijcie słowa: *Za szczęście zwykle się płaci, ale bez tego haraczu nie warto w ogóle żyć.*

Pamiętnik i dziennik – formy wypowiedzi zawierające relację z wydarzeń na podstawie własnych obserwacji, wspomnień, przeżyć (narracja pierwszoosobowa). Oprócz zdarzeń występują w nich przemyślenia, refleksje, oceny itp., które nasunęły się autorowi w związku z przedstawionymi wydarzeniami.

Dziennik od pamiętnika różni się tym, że zapiski są w nim prowadzone na bieżąco, z dnia na dzień (często opatrzone dzienną datą, a nawet dokładną godziną); pamiętnik jest pisany po upływie jakiegoś czasu od przedstawianych zdarzeń.

3. Napisz kartkę z pamiętnika zainspirowaną słowami: *Jeśli przestaniemy bać się trudnych decyzji, szczęście też chętniej do nas zapuka.* W wypowiedzi przedstaw swoje stanowisko i zilustruj je zdarzeniami. Zarówno narrator, jak i wydarzenie mogą być fikcyjne.

Przećwicz

Jerzy Liebert

* * *

Uczę się ciebie, człowieku.
Powoli się uczę, powoli.
Od tego uczenia trudnego
Raduje się serce i boli.

O świecie nadzieją zakwita,
Pod wieczór niczemu nie wierzy,
Czy wątpi, czy ufa – jednak –
Do ciebie, człowieku, należy.

Uczę się ciebie i uczę
I wciąż cię jeszcze nie umiem –
Ale twe ranne wesele,
Twą troskę wieczorną rozumiem.

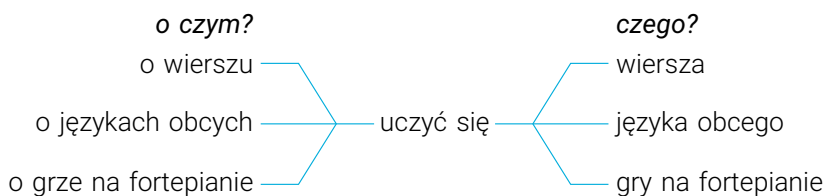
(z tomu *Kołysanka jodłowa*)

Jerzy Liebert

(1904–1931) – polski poeta, pisał wiersze zarówno o tematyce religijnej, filozoficznej, jak i poświęcone codziennemu życiu. Autor tomów poezji: *Druga ojczyzna*, *Gusta* i *Kołysanka jodłowa*.

ZADANIA

1. Określ rodzaj literacki przeczytanego utworu.
2. W utworze Jerzego Lieberta podmiot liryczny wypowiada się w 1. osobie liczby pojedynczej. Wypisz czasowniki, które o tym świadczą.
3. a) Przeanalizuj pod kątem znaczenia przykładowe zwroty z czasownikiem *uczyć się*. Wybierz jeden przykład i określ, jak forma wyrazu zmienia znaczenie związku wyrazowego.

- b) Wyjaśnij w 2–3 zdaniach, jak rozumiesz zwrot *uczyć się człowieka*.
4. a) Wypisz z utworu określenia czasowników: *uczę się* i *nie umiem*.
b) Nazwij uczucia towarzyszące poznawaniu człowieka. Zacytuj odpowiedni fragment utworu.
c) Napisz, jaki jest proces poznawania człowieka. Wykorzystaj wnioski z podpunktów a i b.
5. a) Uzupełnij tabelę, wpisując to, co podmiot liryczny mówi o porach dnia.

	pora dnia	
wyrażenie przyimkowe	??	??
czasownik określony przez wyrażenie przyimkowe	??	??
przymiotnik	??	??
rzeczownik określany przez przymiotnik	??	??

- b) Wyjaśnij, jakie jest metaforyczne znaczenie pór dnia, o których się mówi w wierszu. Skorzystaj z podpowiedzi zawartej w zagadce Sfinksa.

[Sfinks] zadawał każdemu [...] podróżnemu zagadkę: „Jakie stworzenie chodzi rano na czterech nogach, w południe na dwóch, a wieczorem na trzech?”. Nikt nie umiał dać prawidłowej odpowiedzi [...]. Dopiero Edyp rozwiązał zagadkę, mówiąc, że stworzeniem tym jest człowiek, bo jako niemowlę raczkuje na czworakach, potem chodzi na dwóch nogach, a w starości podpira się laską.

Władysław Kopaliński *Słownik mitów i tradycji kultury*

- c) Wykorzystaj wnioski z poprzednich zadań i napisz, jaką wiedzę o człowieku zdobyła osoba mówiąca.

6. a) Wypisz te sformułowania, które – twoim zdaniem – są prawdziwe w odniesieniu do podmiotu lirycznego.

niezdolny do wyciągania poprawnych wniosków ■ angażujący swe uczucia
niekonsekwentny ■ mądry ■ wytrwały w osiąganiu wyznaczonych celów
lekkoduch ■ niewrażliwy ■ rycerski ■ tolerancyjny ■ nietolerancyjny
wrażliwy ■ bohaterski ■ konsekwentny ■ baczny obserwator
powierzchnowy ■ marzycielski ■ pełen zrozumienia

b) Uzasadnij odpowiednimi cytatami dwa spośród wybranych sformułowań.

7. Podaj dwa argumenty i dwa kontrargumenty do tezy: *Człowiek to brzmi dumnie*.

8. Scharakteryzuj osobę mówiącą w wierszu. Wykorzystaj wnioski z poprzednich zadań. W poszczególnych częściach pracy zawrzyj podane informacje.

WSTĘP	Przedstawienie charakteryzowanej postaci, np. w jakim utworze występuje, jak się ujawnia.
ROZWINIĘCIE	Co jest przedmiotem zainteresowania podmiotu lirycznego? Jakie cechy osoby mówiącej się ujawniają? Co robi? Jakie uczucia jej towarzyszą? Jaką przyjmuje postawę?
ZAKOŃCZENIE	Co w wypowiedzi podmiotu lirycznego cię zainteresowało, skłoniło do refleksji?

9. a) Dobierz wyrazy i zwroty tak, by pasowały do podanych fragmentów zdań pod względem znaczeniowym. Zastosuj odpowiednią formę gramatyczną.

poznać ■ zgłębiać tajniki ■ odkrywać ■ kształcić się ■ zapoznawać się ■ badać
powtarzać wiadomości ■ uzupełniać swoją wiedzę ■ przyswajać wiedzę
poszerzać wiadomości ■ uczyć się ■ wkuwać ■ studiować ■ zdobywać wiedzę

Dziecko — { ?
? } — świat i prawa, które nim rządzą.
? }

Uczeń przed klasówką — { ?
? }
? }

Student — { ?
? } — z wybranej dziedziny.
? }

b) Ułóż zdania z pozostałymi wyrazami i zwrotami.

10. Wymów podane wyrazy. Nazwij zjawiska fonetyczne zachodzące w artykulacji tych wyrazów.

świt ■ zakwitać ■ wciążyć ■ twe

11. Z pierwszej strofy wiersza wypisz wypowiedzenia (podręcznik, s. 27, 345) i określ ich rodzaj.

Dokąd iść?

Antoine de
Saint-Exupéry
– Ałtan de Sąt-
-Egziperi

Antoine de Saint-Exupéry

Mały Książę (fragment)

1

Kiedy miałem sześć lat, zobaczyłem pewnego razu wspaniały obrazek w książce opisującej puszcę dziewiczą. Książka nazywała się *Historie prawdziwe*. Obrazek przedstawiał węża boa, połykającego drapieżne zwierzę. Oto kopia rysunku:

W książce było napisane: „Węże boa połykają w całości schwytane zwierzęta. Następnie nie mogą się ruszać i śpią przez sześć miesięcy, dopóki zdobycz nie zostanie strawiona”.

Po obejrzeniu obrazka wiele myślałem o życiu dżungli. Pod wpływem tych myśli udało mi się za pomocą kredki stworzyć mój pierwszy rysunek. Rysunek nr 1. Wyglądał on tak:

Pokazałem moje dzieło dorosłym i spytałem ich, czy ich nie przeraża.

– Dlaczego kapelusz miałby przerażać? – odpowiedzieli dorośli.

Mój obrazek nie przedstawiał kapelusza. To był wąż boa, który trawił słonia. Narysowałem następnie przekrój węża, aby dorośli mogli zrozumieć. Im zawsze trzeba tłumaczyć. Mój rysunek nr 2 wyglądał następująco:

Dorośli poradzili mi, abym porzucił rysowanie węży zamkniętych oraz otwartych i abym się raczej zajął geografiami, historią, arytmetyką i gramatyką. W ten sposób, mając lat sześć, porzuciłem wspaniałą karierę malarską. Zraziłem się niepowodzeniem rysunku numer 1 i numer 2. Dorośli nigdy nie potrafili sami zrozumieć. A dzieci bardzo męczą konieczność stałego objaśniania. Musiałem wybrać sobie inny zawód: zostałem pilotem. Latałem po całym świecie i muszę przyznać, że znajomość geografii bardzo mi się przydała. Potrafiłem jednym rzutem oka odróżnić Chiny od Arizony. Ta wiedza oddaje duże usługi, szczególnie wówczas, gdy się błądzi nocą.

Zawód pilota dał mi okazję do licznych spotkań z wieloma poważnymi ludźmi. Wiele czasu spędziłem z dorosłymi. Obserwowałem ich z bliska. Lecz to nie zmieniło mojej opinii o nich. Gdy spotykałem dorosłą osobę, która wydawała mi się trochę mądrzejsza, robiłem na niej doświadczenie z moim rysunkiem numer 1, który stale nosiłem przy sobie. Chciałem wiedzieć, czy mam do czynienia z osobą rzeczywiście pojętną. Lecz za każdym razem odpowiadano mi: – To jest kapelusz. – Wobec tego nie rozmawiałem ani o węzach boa, ani o lasach dziewiczych, ani o gwiazdach. Staralem się być na poziomie mego rozmówcy. Rozmawiałem o brydżu, golfie, polityce i krawatach. A dorosły był zadowolony, że poznał tak rozsądnego człowieka.

2

W ten sposób, nie znajdując z nikim wspólnego języka, prowadziłem samotne życie aż do momentu przymusowego lądowania na Saharze. Było to sześć lat temu. Coś się zepsuło w motorze. Ponieważ nie towarzyszył mi ani mechanik, ani pasażerowie, musiałem sam zabrać się do bardzo trudnej naprawy. Była to dla mnie kwestia życia lub śmierci. Miałem zapas wody zaledwie na osiem dni.

Pierwszego wieczoru zasnąłem na piasku o tysiąc mil od terenów zamieszkałych. Byłem bardziej osamotniony niż rozbitek na tratwie pośrodku oceanu. Toteż proszę sobie wyobrazić moje zdziwienie, gdy o świcie obudził mnie czyjś głosik. Posłyszałem:

- Proszę cię, narysuj mi baranka.
- Co takiego?
- Narysuj mi baranka.

Zerwałem się równe nogi, przetarłem dobrze oczy. Natężyłem wzrok. I zobaczyłem niezwykle małego człowieczka, który bacznie mi się przyglądał. Oto najlepszy jego portret, który udało mi się zrobić później:

Oczywiście nie jest on na tym rysunku tak czarujący jak w rzeczywistości. To nie moja wina. Gdy miałem sześć lat, dorośli zniechęcili mnie do malarstwa i dlatego umiem rysować tylko węże boa zamknięte i otwarte.

Patrzyłem na to zjawisko oczyma otwartymi ze zdziwienia. Nie zapominajcie, że znajdowałem się o tysiąc mil od terenów zamieszkałych.

Tymczasem człowieczek nie wyglądał ani na zbląkanego, ani na ginącego ze zmęczenia, ani na umierającego z pragnienia czy głodu, ani na przestraszonego. W niczym nie przypominał dziecka zgubionego w środku pustyni, o tysiąc mil od miejsc zamieszkałych. Gdy wreszcie odzyskałem mowę, odezwał się:

- Ale... cóż ty tutaj robisz?

A on powtórzył bardzo powoli, jak gdyby chodziło o niezwykle ważną sprawę:

- Proszę cię, narysuj mi baranka...

Zawsze ulega się urokowi tajemnicy. Pomimo niedorzeczności sytuacji – byłem bowiem o tysiąc mil od terenów zamieszkałych i groziło mi niebezpieczeństwo śmierci – wyciągnąłem z kieszeni kartkę papieru i wieczne pióro. W tym momencie jednak przypomniałem sobie, że przecież uczyłem się tylko geografii, historii, rachunków i gramatyki, więc zmartwiony powiedziałem chłopcu, że nie umiem rysować. Ale on odrzekł:

- To nic nie szkodzi. Narysuj mi baranka.

Ponieważ nigdy w życiu nie rysowałem baranka, pokazałem mu jeden z dwóch rysunków, jakie umiałem zrobić: rysunek węża boa zamkniętego. Ku memu zdziwieniu chłopczyk odpowiedział:

– Nie, nie. Nie chcę słonia połkniętego przez węża boa. Boa jest zbyt niebezpieczny, a słoń za duży. Mam za mało miejsca. Potrzebny mi jest baranek. Narysuj mi baranka.

Narysowałem baranka. Mały przyjrzał się uważnie i rzekł:

– Nie, ten baranek jest już bardzo chory. Zrób innego.

Narysowałem.

Mały przyjaciel uśmiechnął się grzecznie i z pobłażaniem:

– Przyjrzyj się. To nie jest baranek, to baran. On ma rogi.

Zrobiłem nowy rysunek, ale został odrzucony tak jak poprzednie:

– Ten baranek jest za stary. Chcę mieć baranka, który będzie długo żył.

Tracąc już cierpliwość – chciałem bowiem jak najprędzej zabrać się do naprawy motoru – nabazgrałem ten obrazek i powiedziałem:

– To jest skrzynka. Baranek, którego chciałeś mieć, jest w środku.

Byłem bardzo zdziwiony, widząc radość na buzi małego krytyka.

– To jest właśnie to, czego chciałem. Czy myślisz, że trzeba dużo trawy dla tego baranka?

– Dlaczego pytasz?

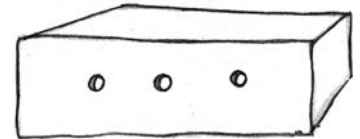
– Bo mam tak mało miejsca...

– Na pewno wystarczy. Dałem ci zupełnie małego baranka.

Pochylił główkę nad rysunkiem.

– Nie taki znowu mały. Zobacz, zasnął...

Tak wyglądał początek mojej znajomości z Małym Księciem.

3

Dużo czasu upłynęło, zanim zrozumiałem, skąd przybył. Mały Książę, choć sam zadawał mi wiele pytań, udawał, że moich nie słyszy. Dopiero z wypowiedzianych przypadkowo słów poznałem jego historię. Kiedy po raz pierwszy ujrzał mój samolot (nie narysuję mego samolotu, ponieważ jest to rysunek zbyt trudny), zapytał:

– Co to za przedmiot?

– To nie jest przedmiot. To lata. To samolot. To mój samolot.

Byłem bardzo dumny, mogąc mu powiedzieć, że latam. Wtedy zawołał:

– Jak to? Spadłeś z nieba?

– Tak – odparłem skromnie.

– Ach, to zabawne...

I Mały Książę wybuchnął śmiechem, który mnie rozgniewał. Wolałbym, aby poważniej traktowano moje nieszczęście. Po chwili powiedział:

– A więc ty też spadłeś z nieba? Z jakiej planety pochodzisz?

W tym momencie rozjaśnił mi się nieco mrok otaczający jego zjawienie się i spytałem natychmiast:

– Więc ty przybyłeś z innej planety?

Ale on nie odpowiadał. Schylił głowę i uważnie przyglądał się memu samolotowi.

– To prawda. Za pomocą czegoś takiego nie mogłeś przybyć z daleka.

I pogrążył się w rozmyślaniach. Następnie wyjął z kieszeni baranka i zaczął uważnie przyglądać się swemu skarbowi.

Możecie sobie wyobrazić, jak bardzo byłem zaintrygowany tym zagadkowym zwierzeniem o innych planetach. Starałem się zatem dowiedzieć czegoś więcej.

– Skąd przybyłeś, mój mały? Gdzie jest twój dom? Dokąd chcesz zabrać baranka?

Po chwili skupienia powiedział:

– Dobrą stroną tej skrzynki, którą mi dałeś, jest to, że będzie w nocy jego domkiem.

– Naturalnie. Jeżeli będziesz grzeczny, dam ci jeszcze linkę i palik, abyś mógł go w dzień przywiązywać.

Ta propozycja uraziła Małego Księcia.

– Przywiązywać? Też pomysł!

– Jeżeli go nie przywiążesz, to pójdziesz gdziekolwiek i zginie.

Mój mały przyjaciel znowu się roześmiał:

– A gdzie on ma iść?

– Gdziekolwiek, prosto przed siebie.

Wtedy Mały Książę powiedział z powagą:

– To nie ma znaczenia. Ja mam tak mało miejsca.

Następnie dorzucił z odrobiną – jak mi się wydawało – smutku:

– Idąc prosto przed siebie, nie można zejść daleko...

Antoine de Saint-Exupéry

(1900–1944), francuski pisarz, poeta, ale i lotnik. Jego doświadczenia lotnicze znalazły odbicie w takich utworach, jak *Nocny lot* czy *Ziemia, planeta ludzi*. W lipcu 1944 roku wystartował z misją wojskową, nigdy z niej nie powrócił.

Tłumaczenie: Jan Szwykowski

ZADANIA

1. Przedstawcie narratora i opiszcie ukazany przez niego świat przedstawiony.

a) Określcie typ narracji. Zacytujcie odpowiednie fragmenty.

b) Ustalcie, z jakiej perspektywy narrator przywołuje zdarzenia.

c) Opiszcie elementy świata przedstawionego i nazwijcie rodzaje fikcji literackiej. Weźcie pod uwagę:

- miejsca,
- zdarzenia,
- bohaterów.

2. a) W kilkusobowych zespołach przygotujcie w dowolnej formie prezentację na temat wartości istotnych w świecie dorosłych i świecie dzieci.

b) Przedyskutujcie, w świecie czyich wartości umieścilibyście:

- pilota-narratora,
- siebie.

Uzasadnijcie swoje racje. Podajcie odpowiednie przykłady zachowania bohatera.

3. Porozmawiajcie, jakie refleksje o życiu można sformułować na podstawie analizowanego fragmentu. Zapiszcie swoje propozycje i zinterpretujcie ostatnią wypowiedź Małego Księcia.

4. *Idąc prosto przed siebie, nie można zejść daleko...* Dopisz dalszy ciąg wymyślonej przez siebie rozmowy bohaterów, w której Mały Książę rozwinie wypowiedzianą przez siebie myśl.

Konteksty, **na**wiązania, de**formacje**

Ja jestem pomysłem

◀◀◀ s. 279

Monika Piątkowska, Leszek K. Talko

Talki w wielkim mieście (fragment)

📖 **zapoznany** – niedoceniony, nieuznany

Każdy, kto zna Edzia Obsta, zapoznanego krytyka filmowego, wie, że marzy on o wydaniu książki.

– Pisanie to moja pasja – zwierzył się nam pewnego razu, gdy wpadł przeczytać początek swej kolejnej nowej powieści. Rozsiadliśmy się na sofie.

– „Była plaża i była noc. Była tam też ona” – przeczytał Edzio. – A dalej nie wiem. Może by znalazła śmiecie na plaży, zakochała się w dzielnym ratowniku i razem uratowali orkę? Wtedy byłaby to powieść ekologiczna. Albo spotkała tylko ratownika i mielibyśmy romans. Albo razem z ratownikiem schwytali szajkę przemytników, wtedy byłaby to powieść kryminalna.

– Albo coś dla chłopców – mruknąłem pod nosem, czego Edzio na szczęście nie dosłyszał.

– Najgorsze, że współczesna literatura musi być o czymś – westchnął Edzio. – Tymczasem mnie się najlepiej pisze o niczym.

– Jest gorzej – powiedziałem – wszystko już było.

Przez następne trzy tygodnie nie mieliśmy od niego wieści. Nie przychodził i nie odbierał telefonów.

– Idź do niego – powiedziała wreszcie najlepsza z żon. – Może umarł i zostawił nam spadek?

Nie umarł. Siedział w potoku kartek i zeszytów, z ołówkami założonymi za uszy i papierosem w zębach. Klęby dymu rzuciły się na mnie jak bulterierzy.

– Wszystko już było – wyraził się zwięźle Edzio. – Ale mnie nie było.

Nie byłem do końca tego pewien – wszystkie swoje recenzje Edzio zaczynał od słowa JA, ale nie chciałem się sprzeczać.

– Literatura się skończyła – mówił tymczasem Edzio. – Teraz, żeby napisać książkę, nie trzeba mieć pomysłu. Wiesz, co odkryłem, patrząc na półki w księgarniach, pełne wspomnień różnych aktorów i piosenkarzy? Że JA jestem pomysłem. Piszę pamiętnik. I nie przeszkadzaj, bo cyzeluję właśnie okres przedszkolny. Sama prawda.

🔪 **cyzelować** – tu: drobiazgowo coś wykańczać, poprawiać

☛ **PRL** – Polska Rzeczpospolita Ludowa – oficjalna nazwa państwa polskiego w latach 1952–1989

☛ **Stawka większa niż życie** – komiks stworzony na podstawie polskiego serialu emitowanego w latach 1967–1968

☛ **Daniel Olbrychski** (ur. 1945) – znany polski aktor filmowy

Monika Piątkowska, Leszek K. Talko dziennikarze, pisarze, prywatnie małżeństwo. Wspólnie napisali zbiory żartobliwych tekstów, np. *Po robocie przy sobocie, Małżeński przegląd prasowy Talków*.

– Niby to jest dziecinny zapis, a spójrz, jaka głęboka metafora życia w PRL-u – uświadomiłem żonę. – Wiesz, w gruncie rzeczy, gdyby tak to opublikować...

Niestety, pamiętnik skończył się na Wielkanocy 1978 roku zapisem: „Poszliśmy ze świenconką do kościoła. Babcia kupiła mi *Stawkę większą niż życie*. Martwię się, że mam za mało broni na lany poniedziałek”. Całą noc starałem się odświeżyć wspomnienia. Gdy już w końcu zasnąłem, przyśniłem się sam sobie w stroju Zorro i z najładniejszą koleżanką z klasy u boku, tą, która chodziła z tym głupim Markiem. We śnie to jednak ja z nią chodziłem, nie dość tego, za nami podążała gromada innych łasych na moje wdzięki młodego intelektualisty dziewczynynek.

Rano podjąłem decyzję. Siadłem przy biurku i napisałem pierwsze zdania:

„– Proszę cię, bądź moim przyjacielem – powiedział ten wstrętny wielki łobuz, który bił wszystkie dzieci.

– Wyzywam cię – odparłem. – Głupek”.

Przez weekend udało mi się dojść do okresu liceum i właśnie pracuję nad wspomnieniami ze studiów. Byłem wtedy u szczytu popularności, a raz na ulicy minął mnie nawet Daniel Olbrychski, co wycisnęło znaczące piętno na jego dalszej karierze. Jeśli chodzi o mnie małego, to może mnie zagrać jakieś ładne inteligentne dziecko. Mnie dużego zagram sam albo poproszę George’a Clooneya.

ZADANIA

1. a) Porozmawiajcie na temat pisarstwa Edzia Obsta i narratora. Weźcie pod uwagę:

- motywy podjęcia decyzji o pisaniu,
- wypowiedzi na temat współczesnej literatury,
- działania w celu znalezienia tematu.

b) Powiedzcie, jak Edzio i narrator ukazują w swych tekstach samych siebie.

- Na kogo się kreują?
- Jak w tym celu przekształcają prawdę?

2. Porównajcie obraz tworzenia ukazany w opowiadaniu z poetyckim obrazem tworzenia w wierszu Wisławy Szymborskiej *Radość pisania*.

3. Przedyskutujcie, jakie elementy rzeczywistości zostały ukazane w krzywym zwierciadle.

a) Powiedzcie, co jest przede wszystkim przedmiotem kpiny.

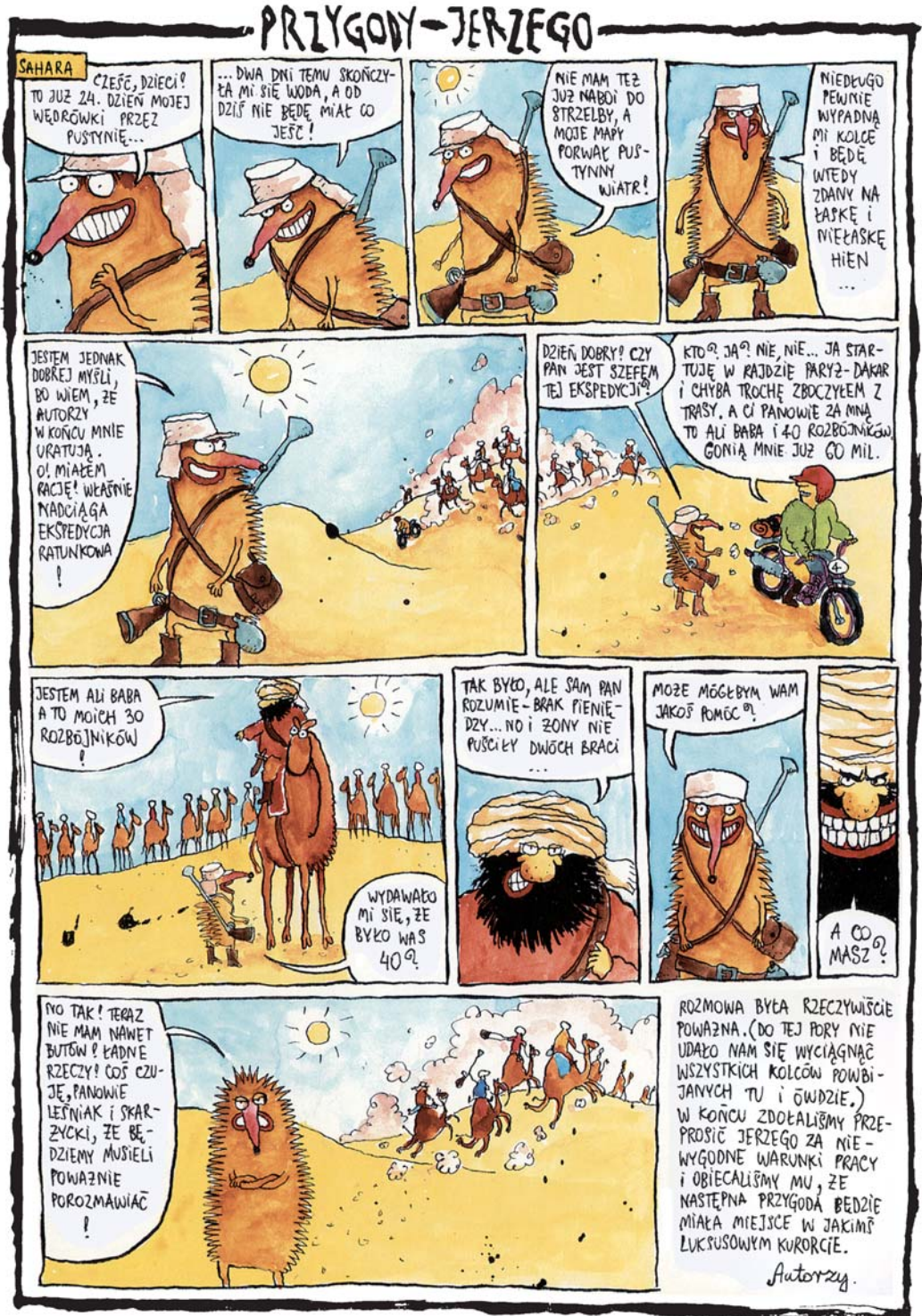
b) Podajcie przykłady innych znanych wam z literatury czy filmu bohaterów zachowujących się podobnie jak Edzio Obst i narrator opowiadania. W wypowiedziach wykorzystajcie wybrane słownictwo.

mijać się z rzeczywistością/faktami ■ koloryzować ■ zmyślać
konfabulować ■ upiększać ■ czarować ■ dodawać ■ przekształcać

4. Napisz fragment wspomnień związanych z życiem szkolnym. Przedstaw siebie w podobny sposób jak bohaterowie utworu Moniki Piątkowskiej i Leszka K. Talko.

Jest więc taki świat, nad którym los sprawuję niezależny?

◀◀◀ s. 279

◀ **Ali Baba i czterdziestu rozbójników** – jedna z najsłynniejszych baśni w zbiorze pt. *Księga baśni tysiąca i jednej nocy*

ZADANIA

- Wyjaśnij, w jaki sposób ujawniono w komiksie pozycję twórców wobec dzieła, które tworzą.
  - Wskaż odpowiednie fragmenty tekstu.
  - Przedstaw wykreowane przez autorów relacje między nimi a jeżem Jerzym.

- Porozmawiajcie na temat elementów świata przedstawionego.
  - Znajdźcie nawiązania do innych tekstów kultury i wyjaśnijcie, jak zostały wykorzystane.

- Objaśnijcie, jaką funkcję pełni mieszanie w przedstawionym komiksie różnych konwencji.

Konwencja – umowność, przyjęty przez twórcę zespół cech charakterystycznych dla dzieł artystycznych, np. baśniowa konwencja filmu, spektakl utrzymany w konwencji komediowej.

- Na czym polega niezależność artysty wobec kreowanego przez niego świata? Napisz krótką wypowiedź, w której uwzględnisz wnioski z poprzednich zadań.

W poszukiwaniu nowej formy

Eric-Emmanuel Schmitt – czyt. Erik Emmanuel Szmit

Eric-Emmanuel Schmitt
Adam bis

◀◀ s. 281

Zeus Peter Lama jest znanym artystą. Pewnego razu spotyka wrażliwego chłopaka, żyjącego w cieniu sławnych braci, którego namawia, by skorzystał z jego propozycji – artysta chce stworzyć żywą rzeźbę z człowieka. Wizja zdobycia sławy jako dzieło sztuki skłania bohatera do przyjęcia oferty Zeusa Petera Lamy. Ten przez zabieg operacyjny dokonuje deformacji ciała swojego modela.

– Jesteś moim dziełem, moim arcydziełem, moim triumfem!
Kiedy smarował mnie balsamem gojącym z pokrzywą o zapachu arniki, rozczulał się.
– Rzucam wszystkich na kolana. Nie mam już konkurentów. Króluję. Jesteś moją bombą atomową. Po tobie nic już nigdy nie będzie takie samo.

Maść się wchłaniała. Przeszywał mnie rozkoszny chłód. Miałem wrażenie, że ktoś polewa mnie źródlaną wodą. On się delektował.

– Zwycięzam nawet Naturę. Dotąd, kiedy ciebie jeszcze nie było, tylko ona mogła uchodzić za moją poważną rywalkę. Natura! Ale tym razem nawet ona, taka przebiegła, taka pomysłowa, taka cwana, nie jest zdolna wykonać tego, co ja właśnie zrealizowałem na tobie! Zapóźniona! Bez talentu! Nie dość ekstrawancka!

– Czy jestem piękny?

arnika – roślina lecznicza z rodziny astrowatych

- Stworzyłem cię, żebyś upiększył świat.
- Czy jestem piękny?
- Daj spokój tym banalom. Nie chciałem, żebyś był piękny, byłbym cię uprzedził, chciałem, żebyś był jedyny, dziwny, niepowtarzalny, całkiem inny! Co za upajający sukces! Gdybyś się zobaczył, mój drogi...
- Proszę mi dać lusterko.
- Jeszcze nie, za wcześnie. Nikomu nie wolno wchodzić do pracowni malarza. Nawet tobie!
- Jak wyglądam, do czego jestem podobny?
- Nie jesteś podobny do niczego znanego, ponieważ sztuka nie jest imitacją. Jesteś moim dziełem. Moją prawdą. [...]

☛ **imitacja** – kopia, podróbka

☛ **inauguracja** – uroczyste rozpoczęcie jakiejś imprezy lub działalności

Zeus Peter Lama zorganizował wielkie przyjęcie z okazji tego, co nazwał moją inauguracją.

Przez cztery dni willa Pępinus tętniła przygotowaniem. Ustawiano stoły, przycinano krzewy, instalowano reflektory.

Zeus rozesłał zaproszenia do wszystkich ważnych osobistości na naszej wyspie. [...]

O godzinie dwudziestej Zeus Peter Lama dał znak gwizdkiem. Na ten sygnał, tak jak zostało ustalone, służący wycofali się do kuchni [...].

Doktor Fichet i Zeus, mając wreszcie wolną drogę, wyprowadzili mnie z pokoju i kazali wejść na podwyższenie, które ustawiono na głównym tarasie.

– Zostaniesz tu. Poczekaasz. Jak chcesz, możesz się na tym oprzeć.

Zająłem miejsce na wysokim taborecie i Zeus otoczył mnie lekką drucianą konstrukcją, na której położył ciężką purpurową zasłonę. Dodał zieloną wstęgę i przykazał:

– Nie ruszaj się, dopóki nie ściągnę tkaniny. [...]

O dwudziestej trzeciej Zeus Peter Lama wszedł na podium i poprosił o ciszę.

– Przyjaciele, mówi się głośno: „Zeus Peter Lama jest wielki”, ale po cichu myśli się: „Jego geniusz przeminął. Cóż takiego może nam jeszcze pokazać? Wszystko już wymyślił”. To prawda. Rysunek, gwasz, akwarela, węgiel, pastele, olej, akryl, krew, benzyna, żółć, woda, ekskrementy, wszystkiego używałem do malowania. Marmur, gips, glina, wapień, kreda, drewno, gąbka, lód, mydło, krem, pianka, wszystkiego używałem do rzeźbienia. Na wszystkim, co martwe, odcisnąłem silne piętno swojej inspiracji. Ujarzmiłem nieżywe ciała, aby zapisać na nich swoją żywą myśl. Beze mnie ludzkość nie byłaby tym, czym jest. Co więc robić? Jak was zaskoczyć? A zwłaszcza jak zaskoczyć siebie samego? Czyż egzystencja geniusza miałaby już tylko być lotem nurkowym w dół, od chwili gdy osiągnął szczyty? Czy jestem skazany na bezradne przyglądanie się własnemu upadkowi? Nie!

Wśród gości przeszedł pomruk uznania. Wyczuwając, że nadeszła moja kolej, zacząłem drżeć.

– Nie. Zeus Peter Lama nie powiedział jeszcze ostatniego słowa. Przetwarzałem wszelkie martwe ciała, moi przyjaciele. Ale żywe? Nigdy dotąd, moi kochani, nikt nie pracował na żywym ciebie.

Zobaczyłem, że jego palce chwytają płótno, które mnie osłaniało.

– A zatem przedstawiam wam, po raz pierwszy w historii ludzkości, żywą rzeźbę.

☛ **gwasz, akryl** – tu: rodzaje farby

☛ **ekskrementy** – odchody ludzkie lub zwierzęce

Tkanina sfrunęła nade mną z hałasem płóciennych skrzydeł i ukazałem się zgromadzonym w samych szortach.

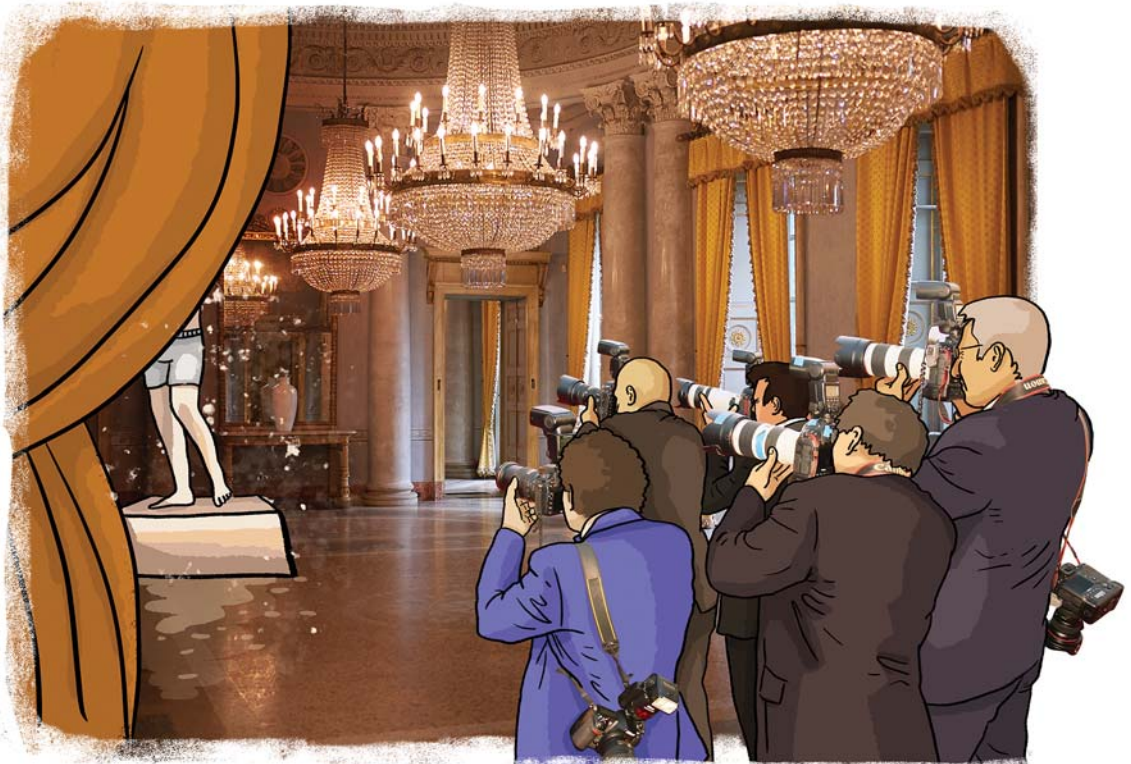
Przyjęli szok stłumionym „Aa”, tak jakby musieli przytrzymać na brzuchu rzuconą z całej siły piłkę. Brwi się zaokrąglaly. Otwarte usta nic nie mówiły. Czas uległ zawieszeniu. [...]

Z pierwszego rzędu rozległo się czyjeś klaskanie, klaskanie bardzo wyraźne, głośne, stanowcze jak stukanie maszyny do pisania. Potem zaklaskał ktoś inny. Potem jeszcze ktoś. I jeszcze. Wkrótce już całe zgromadzenie biło w dłonie.

Ośmieliłem się wtedy odwrócić twarz. Czy po to, żeby goście zobaczyli moje oczy i mogli stwierdzić, że jestem istotą ludzką? Do oklasków dołączyły okrzyki. Uśmiechnąłem się – w każdym razie spróbowałem, bo z moimi... no, mniejsza! Brawa jeszcze się nasiliły. Wyciągnąłem do nich dłonie. Z tłumu rozległ się gromki odzew. Przy każdym moim ruchu owacja się wzmagala. Miałem wrażenie, jakbym naciskał guzik, który wprawia publiczność w szal. Byłem oszołomiony. Nowy gest, nowy odzew. Nigdy w życiu nie byłem oglądany, oklaskiwany, witany okrzykami. Mój Dobroczyńca podszedł i wziął mnie za rękę, aby przyłączyć się do moich ukłonów. Zebrani wyli, wrzeszczeli, tupali. Kłanialiśmy się bez końca niczym dwie gwiazdy tańca po skończonym balecie.

Zeus wykonał błagalny gest, po którym hałas przycichł i przyjęcie trwało dalej. Ale ja pozostałem atrakcją. Goście defilowali przede mną, żeby zbadać każdy detal mojego ciała. Ze wszystkich stron napływały komplementy. Zgodnie z rozkazami nic nie mówiłem; obserwowałem natomiast ciekawskich i słuchałem ich komentarzy.

- To nadzwyczajne!
- Wkraczamy w nową erę.
- To historyczny wieczór!
- Przyszaj, że od pewnego czasu nie śledziłem twórczości Zeusa, ale tu naprawdę mnie zadziwił.

transcendentny

– wykraczający poza granice ludzkiego poznania

pamiętka Doriana Graya

– nawiązanie do powieści *Portret Doriana Graya* Oskara Wilde'a; utwór przedstawia losy Doriana, który pragnął być wiecznie młody

bioniczny

– będący połączeniem żywego organizmu i układów elektronicznych

Eric-Emmanuel Schmitt

(ur. 1960), francuski dramaturg, eseista i powieściopisarz. Do jego znanych utworów należą: *Pan Ibrahim i kwiaty Koranu*, *Przypadek Adolfa H.*, *Kiedy byłem dziełem sztuki*, *Oskar i pani Róża*, *Dziecko Noego*, *Moje życie z Mozartem*.

– Czy to człowiek, czy nie człowiek?

– W każdym razie to wielkie dzieło.

– Patrzcie na jego rzeźbę i podziwiajcie, nieprawdopodobne złudzenie! Można by przysiąc, że rozumiem, co mówimy. [...]

Potem posypały się na mnie komplementy, dobroczynne, ożywcze jak promienie słońca w ogrodzie po zimie. Niesłychane! Nieprawdopodobne! Nowatorskie! Pełne inwencji! Świeże! Transcendentne! Żadne z tych słów nie miało prawdziwego sensu, ale były wypowiedzane z taką siłą, że prawie wybuchały. Zrywały z tym chłodem obojętności, który mroził mnie do szpiku przez całe życie, ogrzewałem się w promieniach uznania, wreszcie się rodziłem...

– Jak pan zatytułuje to dzieło, drogi mistrzu?

– A jak pan sądzi? – odparł Zeus Peter Lama, gładząc podbródek.

Rozległy się krzyki. Rzucano nazwy. Zupełnie jak na aukcji. Padały propozycje: *Wymazany człowiek*, *Inny człowiek*, *Ten, którym chcielibyśmy być*, *Ten, którego już nie oczekiwaliśmy*, *Człowiek totalny*, *Człowiek jutra*, *Człowiek dzisiejszy*, *Marzenie jest blisko*, *Pamiętka Doriana Graya*, *Ten, którego Bóg nie umiał zrobić*, *Bóg z nieznanymi adresatami*, *Śpiączka twórcy*, *Człowiek bioniczny*, *Poza Dobrem i Złem*, [...] *Alfa i Omega*, *Odwet Chaosu*, *Unikat*.

Mój Dobroczyńca przyjmował każdą propozycję z pobłażliwym uśmiechem. Potem wskoczył na estradę i wskazał na mnie:

– Jest tylko jeden tytuł dla tego rewolucyjnego dzieła: *Adam bis*.

I tak zostałem ochrzczony wśród błysku fleszów i oklasków.

Fragment książki *Kiedy byłem dziełem sztuki*, tłumaczenie: Maria Braunstein (czyt. Brańsztejn)

ZADANIA

1. Na podstawie zamieszczonego fragmentu przedstawcie Zeusa Petera Lamę jako artystę. W prezentacji uwzględnijcie odpowiedzi na pytania.

- Jaką ma pozycję w środowisku artystów?
- Co i dlaczego chce osiągnąć?
- Czym – według niego – charakteryzuje się prawdziwa sztuka?
- Co uważa za swą jedyną rywalkę i dlaczego?

2. Porozmawiajcie o tym, jak przez stworzenie żywej rzeźby ujawniają się aspiracje artystyczne Zeusa Petera Lamy.

a) Znajdźcie fragmenty, w których Zeus mówi na temat bohatera jako dzieła sztuki. Następnie objaśnijcie, jak wypowiedzi artysty świadczą o nim samym.

b) Zinterpretujcie tytuł nadany dziełu w powiązaniu z tym, że twórca nazywa się Zeus Peter Lama. Możecie skorzystać z różnych źródeł, np. ze *Słownika mitów i tradycji kultury* Władysława Kopalińskiego

3. W kilkusobowych zespołach przygotujcie na podstawie przeczytanego fragmentu notatkę prasową do działu *Wiadomości kulturalne*.

Sztuka a kicz

Adam Leszczyński

Koniec kiczu

Czy to kicz? Oczywiście. Jednak jak wiele innych słów, których używa się intuicyjnie (takich jak „piękno” czy „brzydota”), kicz nie jest łatwo zdefiniować. Specjaliści – historycy i krytycy sztuki oraz filozofowie zajmujący się estetyką – używają oczywiście tego słowa, bardzo często jednak nie zgadzają się, co ono właściwie znaczy.

Niektórzy z nich nawet twierdzą, że kiczu już nie ma. Kiedyś był, ale dziś – chociaż otacza nas masa kiczowatych przedmiotów, od domów z wieżyczkami stylizowanymi na laboratorium Gargamela po plastikowe świecące obrazy z tonącym Titanikiem – już go nie ma. Skoro są kiczowate przedmioty, jak można twierdzić, że kicz jako zjawisko już nie istnieje? Tym sporom warto przyjrzeć się bliżej. [...]

Chociaż słowem „kicz” zaczęto posługiwać się [...] w latach 70. XIX wieku – samo zjawisko jest znacznie starsze. Być może tak stare jak sztuka. Dla niemieckich krytyków sztuki z Monachium, którzy pierwsi zaczęli posługiwać się tym słowem (*verkitschen* oznaczało „zrobić tanio”), kicz oznaczał coś, co udawało prawdziwą sztukę: tandetne pejzaże w wielkich złożonych ramach albo sprzedawane na bazarach kolorowane obrazki, drukowane w wielkich nakładach. Bezużyteczne jest ponadczasowe, ale słowo powstało właśnie w tym miejscu i w tym czasie nieprzypadkowo.

Całe Niemcy przeżywały wówczas okres niebywałego gospodarczego rozwoju. Bogacący się kupcy i fabrykanci chcieli zamaniestrować swoją zamożność i stylem życia upodobnić się do starej arystokracji. Tyle że do tego nie wystarczają pieniądze – należy jeszcze mieć dobry gust. W praktyce oznacza to, że trzeba wie-

dzieć, co kupić i co wypada powiesić w swoim salonie. W XX wieku miało się jeszcze wielokrotnie okazać, że ludziom łatwiej udaje się dorobić olbrzymiej fortuny, niż nauczyć, co jest naprawdę ładne. Szybkiemu bogaceniu się społeczeństw – np. Amerykanów w latach 50. czy Japończyków w latach 70. i 80. – towarzyszyła zawsze eksplozja kiczu.

Nowobogaccy zazwyczaj nie znają się na sztuce, a skoro się nie znają, wybierają zawsze taką, która im się wydaje bezpieczna – bo nie urazi i nie szokuje ani ich, ani ich znajomych. Wybierają także to, co im się wydaje reprezentacyjne, bo chcą pokazać, że stać ich na przedmioty drogie i bezużyteczne (to zawsze stanowi symbol wysokiej pozycji społecznej). Kupują też to,

☞ *verkitschen* – czyt. *werkitszen*

co im się podoba i co rozumieją. Do tego, żeby docenić obraz abstrakcyjny, potrzeba wiedzy i przygotowania. Na jelenia na rykowisku albo rozświetlonego elektrycznymi lampkami Titanica wystarczy spojrzeć, żeby zobaczyć, że starają się być ładne.

To są właśnie podstawowe cechy

kiczu: jest łatwy w odbiorze i nie wymaga wysiłku intelektualnego czy wyobraźni; udaje coś, czym nie jest, czyli na przykład wybitny obraz realistyczny, podczas gdy naprawdę pozostaje skonwencjonalizowany i tandetny, a skoro jest skonwencjonalizowany, to nie zaskakuje. Kicz może być również nieudolnym naśladownictwem dobrze znanego dzieła sztuki. Skoro kicz jest bezpieczny i swojski, idealnie nadaje się jako oprawa świąt: niewielu ludzi oczekuje od pocztówki ze Świętym Mikołajem głębokich przeżyć duchowych. Kicz może być tani, ale nie musi. Plastikowa buteleczka na wodę święconą w kształcie Matki Boskiej z odkręcaną głową (to kicz religijny) kosztuje tylko kilkanaście złotych.

Na obraz jednego z Kossaków – których wielokrotnie oskarżano o kiczowatość – trzeba wydać na aukcji grube dziesiątki tysięcy złotych. Kicz jest tani zawsze tylko w tym sensie, że stosuje tanie i przewidywalne chwytły. Do klasycznych kiczowatych pamiątek podróżniczych należy nie tylko ciupaga z napisem „pamiątka z Tatr” czy góralskie kapcie w kolorowe wzorki, ale też zdjęcie stada słoni na tle ośnieżonego szczytu Kilimandżaro przywiezione z Kenii. [...]

Dziś krytykom znacznie trudniej twierdzić z przekonaniem, że wiedzą, co jest sztuką, a co kiczem. Myszka Miki w komiksie może być kiczem; jako fragment kołażu na obrazie w galerii – dziełem sztuki. Bardzo wiele zależy od kontekstu, w którym obraz się pojawia. [...]

W 1998 roku Henryk Domański analizował styl życia wielbicieli disco polo [...]. Ci wykształceni i ci niewykształceni nie mieli żadnych kompleksów, że słuchają muzyki, którą krytycy nazywali kompletnym bezguściem i kiczem. Ignorowali to. Był to spontaniczny bunt przeciwko narzuconym przez intelektualistów zasadom dobrego smaku – co więcej, biorąc pod uwagę liczbę sprzedawanych przez muzyków tego nurtu płyt – bunt skuteczny.

Efekty tej rewolty każdy z nas może zobaczyć dzisiaj – wystarczy zajrzeć do kiosku, włączyć telewizor albo przejść się po osiedlach willowych, gdzie pełno jest pseudoszlacheckich dworców z kolumienkami i niby-zameczków. Nie ma kiczu, bo trudno go dokładnie rozpoznać i jednoznacznie odrzucić, a sami intelektualiści nie są pewni, czy mają prawo narzucać swój gust innym ludziom. Równocześnie kiczu jest pełno, bo otacza nas naprawdę wszędzie. Przed świętami zobaczymy go jeszcze więcej, bo jest słodki, wręcz cukierkowy, przyjazny i bezpieczny, a nikt nie chce być szokowany tuż przed Wigilią. [...]

Fragment artykułu z miesięcznika „Wiedza i Życie” 2005, nr 12, <http://www.wiz.pl/8,71.html#>

☛ **Henryk Domański** (ur. 1952) – polski socjolog, profesor nauk humanistycznych

☛ **skonwencjonalizowany** – podporządkowany normom, zasadom przyjętym w danej dziedzinie

☛ **rewolta** – bunt

1. Na podstawie artykułu zapisz cechy kiczu i odbiorców, do których jest on kierowany.

Jaki jest kicz?	Jakie cechy ma jego potencjalny odbiorca?
??	??

2. Przeczytaj hasło słownikowe i dopisz w tabeli informacje, które nie pojawiły się w artykule.

☞ **ornamentacyjny**
– ozdobny

☞ **sentymentalny**
– przesadnie uczuciowy, cikliwy

☞ **domena** – dziedzina

☞ **relatywny** – względny

☞ **secesja** – styl w sztuce na przełomie XIX i XX w., charakteryzujący się swobodną kompozycją i bogactwem ozdóbników

☞ **rehabilitować** – tu: przywracać komuś lub czemuś dobrą opinię, oczyścić z zarzutów

Kicz [...] – utwór o charakterze stereotypowym, często z punktu widzenia sprawności technicznej nienaganny, apelujący do smaku przeciętnych odbiorców swojego czasu, utwierdzający ich utrwalone przekonania i wyobrażenia o świecie i sztuce. K. charakteryzuje się nagromadzeniem efektów powierzchniowych i ornamentacyjnych, pozbawionych charakteru funkcjonalnego. Jest obliczony na natychmiastowe dotarcie do odbiorcy, nie powinien stawiać mu w odbiorze żadnych trudności, wykorzystuje nierzadko wątki silnie zabarwione sentymentalnie. Często bywa następstwem seryjnego produkowania przedmiotów sztuki. Charakter k. i jego zakres zależą od ewolucji stylów w danej epoce (styl, który w danym momencie tworzy arcydzieła, nieco później może się stać domeną k.), a także od ewolucji smaku publiczności. K. ma więc charakter relatywny: to, co ze względu na smak pewnej epoki wydawać się może k., w innym czasie może być ocenione inaczej. Charakterystycznym przykładem tej względności jest secesja, uważana przez długi czas za styl, który nie wyszedł poza k., dziś w pełni rehabilitowana.

Fragment hasła ze *Słownika terminów literackich*, pod red. Janusza Sławińskiego

3. Wybierz z tekstu artykułu przykłady kiczu i powiedz, jakie cechy pozwalają mówić o nich w tych kategoriach.

4. a) Przedyskutujcie, czy – waszym zdaniem – jedni ludzie mają prawo narzucać swój gust innym. Wyraźcie swoje opinie i podajcie argumenty.

- b) Obejrzyjcie wybrane obrazy Juliusza i Wojciecha Kossaków i porozmawiajcie o tym, co mogło sprawić, że uznawano je za kiczowate.

5. Przyjrzyjcie się obrazowi oraz przedmiotom przedstawionym na zdjęciach (s. 330–331) i porozmawiajcie o tym, czy – według was – są kiczowate. Uzasadnijcie swoje odpowiedzi.

6. a) Porozmawiajcie o tym, które zjawiska współczesnego świata uznałibyście za kiczowate.

- b) *Myszka Miki w komiksie może być kiczem; jako fragment kolażu na obrazie w galerii – dziełem sztuki. Bardzo wiele zależy od kontekstu, w którym obraz się pojawia.* Podajcie własne przykłady filmów, komiksów, widowisk muzycznych, teledysków, przedstawień teatralnych itp., w których kicz jest świadomą zabawą z konwencją.

7. Napisz pracę na wybrany temat.

- We współczesnym świecie kicz zagraża kulturze. (rozprawka)
- Uważam, że ten film był kiczowaty. (recenzja)
- Przejawy kiczu dostrzegam w... (wpis na blogu)

Perspektywy literatury

ZADANIE WSTĘPNE

Dokończ wypowiedź.

Lubię czytać książki (jakie?) / nie lubię czytać książek (jakich?), ponieważ .?.

Piotr Czerwiński

Wspomnienie

Nie potrafię pisać tak ładnie jak w książkach, które czytaliśmy w szkole. Zresztą nigdy nie byłem za dobry w czytaniu. Tak naprawdę to nie chciało mi się też za wiele czytać. Może dlatego, że przewijanie ich bez przerwy, nawet gdy książka była dużego formatu i miała duży ekran, męczyło mnie jak jasna kifsza. Trzeba było wielkiego samozaparcia, żeby przewinąć jakąś do końca, chociaż w sumie były stosunkowo krótkie; większość jednak nudziła mnie śmiertelnie. Oprócz tego, jak mówiłem, rodzice skutecznie zniechęcali mnie do książek. W naszych czasach nie wypadało pokazywać się z książką publicznie. Zbyt się to kojarzyło z angielskimi służącymi, którzy jako jedyni wciąż mieli zaparcie do ich przewijania. Podobno kiedyś książki były nie tylko papierowe, ale też bardzo długie. Ich przeczytanie zajmowało nawet kilka dni i z czasem nikt już nie chciał ich czytać, a technologia wszczepiania książek do mózgu spaliła na panewce. Modne stały się więc nowoczesne wznowienia znanych powieści, które zajmowały co najwyżej siedem stron. Kiedy i to okazało się za dużo, wypuszczano kompilacje łączące po kilka książek w jednej. Ich autorzy mieli bardzo trudne zadanie, musieli bowiem przeczytać i połączyć oryginały, układając je w całość. Powstawały nawet specjalne miksery do książek, bardzo cenione przez profesjonalnych pisarzy. Kiedyś widziałem taki mikser w muzeum techniki w Nowej Ścinawce. Dwie książki kładło się na tarczach obrotowych, z których każda miała czytnik na długim pałaku, a pisarz manualnie kręcił tarczami, wprowadzając do pamięci komputera te fragmenty, które uważał za stosowne. Było to bardzo trudne zajęcie, wymagające skupienia i nieludzkiej kreatywności. Wielu pisarzy popadało więc w szkodliwe nałogi, a niektórzy wylądowali w wariatkowie bądź na emigracji, jak to zwykle artyści. Często jedynym zastosowaniem książek była nauka do szkolnych egzaminów, z reguły wypuszczano je więc od razu z zestawem pytań egzaminacyjnych na końcu każdego rozdziału. Z czasem stało się to odrębnym nurtem w literaturze i wszystkie książki były naszpikowane pytaniami, na które autorzy nie dawali odpowiedzi. Pamiętam, że książka, którą lubiłem najbardziej, nazywała się *Maćko z Bogdańca*. Jej bohaterowie byli chłopami i pałowali się ze szwedzką policją. Mieli także szczęście do nieszczęśliwej miłości. Ubierali się w prześcieradła z krzyżami i kradli skrzypce, a jeden z nich, który ukradł skrzypce dzielnicowemu, został za to spalony w piecu. Inny, który miał szczęście w nieszczęśliwej miłości, wpadł pod tramwaj.

☛ **spalić na panewce** – nie udać się, zakończyć się klęską

☛ **kompilacja** – utwór będący połączeniem fragmentów innych utworów

☛ **Maćko z Bogdańca** – jedna z pierwszoplanowych postaci *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza

☛ **prześcieradła z krzyżami** – aluzja do stroju krzyżackiego

☛ **kradli skrzypce** – prawdopodobnie nawiązanie do noweli Henryka Sienkiewicza *Jan-ko Muzykant*, której bohater pragnął mieć skrzypce i został posądzony o ich kradzież

☛ **spalony w piecu** – prawdopodobnie aluzja do losu Rozalki, siostry bohatera noweli *Antek* Bolesława Prusa

☛ **wpaść pod tramwaj** – nawiązanie do losu bohatera opowiadania Jarosława Iwaszkiewicza pt. *Ikar*

nauczywszy się kilku słów po angielsku, co w zasadzie tłumaczy jego depresję. Następnie wszyscy pozostali umarli na gruźlicę. Może myślę fakty, ale myśl przewodnia na pewno się zgadza. Na końcu każdego rozdziału padały pytania, na które nie było żadnej odpowiedzi. Książka pochodziła z końca dwudziestego pierwszego wieku poprzedniej ery i była napisana przez trzynastolatka. Pisarze w tamtych czasach byli niemal wyłącznie trzynastoletni. Tylko oni mieli szansę na rozgłos i wysokie nakłady. [...] W podobnym wieku była też większość czytelników tych książek, a także całe środowisko literackie i prawie wszyscy krytycy. Powieści innych autorów odrzucano, uznając ich za mało postępowych, a ich dzieła za zbyt trudne dla przeciętnego czytelnika. Mieli też zasadnicze problemy z pisaniem książek krótszych niż na siedem stron i zbyt często wymyślali własne historie, zamiast skupiać się na miksowaniu historii powszechnie uznanych. Pod koniec wieku dwudziestego pierwszego minionej ery, jak już mówiłem, taki nurt był obowiązkowy w literaturze. Potem literatura zniknęła.

Fragment książki *Międzynaród*

Piotr Czerwiński
(ur. 1972), publicysta i pisarz. Debiutował w 2005 r. powieścią *Pokolenie*. Jest autorem m.in. satyrycznej opowieści *Międzynaród*, *Pigułki wolności* i *Zespół ojca*.

ZADANIA

1. Powiedzcie, w jakim czasie jest usytuowany świat przedstawiony w tekście.

2. Na podstawie tekstu w zespołach przygotujcie w dowolnej formie graficznej dzieje książki.

3. Porozmawiajcie o roli literatury obecnie i w świecie przedstawionym w utworze. Weźcie pod uwagę odpowiedzi na pytania.

pytania	świat utworu	obecnie
Dlaczego się sięga po utwory literackie?	??	??
Czego najczęściej oczekują czytelnicy?	??	??
Jaka jest rola literatury?	??	??
Kim jest pisarz?	??	??
Jaki jest status osób czytających książki?	??	??

4. Przedyskutujcie, jakie działania ludzi mogą negatywnie wpływać na przemiany kulturowe, w tym na literaturę. Podajcie przykłady i porozmawiajcie o tym, jak można by temu przeciwdziałać.

5. Wybierz jedną z propozycji i napisz pracę.

- W imieniu wymyślonego bohatera powieści Piotra Czerwińskiego napisz swój wariant streszczenia jakiejś książki, zaczynając od słów: *Pamiętam, że książka, którą lubiłem najbardziej, była zatytułowana ??*

- Wyobraź sobie, że jesteś *profesjonalnym pisarzem*. Napisz własną książkę zgodną z zasadami tworzenia w świecie opisanym przez Piotra Czerwińskiego. Wykorzystaj wybrany edytor tekstu.

FONETYKA

Fonetyka – dział gramatyki zajmujący się dźwiękami mowy i zjawiskami związanymi z wymawianiem głosek (artykulacją).

Głoska – najmniejszy dający się usłyszeć dźwięk mowy; głoskami posługujemy się w mowie. Wyróżniamy:

- **samogłoski** – głoski sylabotwórcze, przy których wymawianiu słychać pełny dźwięk, np. *a* [a], *o* [o]. Wszystkie samogłoski są **dźwięczne** i dzielą się na **ustne** (*a, e, i, o, u, y*) i **nosowe** (*ą, ę*);
- **spółgłoski** – pozostałe głoski, które nie są sylabotwórcze. Spółgłoski dzielą się na:
  - **dźwięczne** – *b, d, g, w, z, ź, ż (rz), dz, dź (dzi), dż, m, n, j, l, ł, r,*
  - **bezdźwięczne** – *p, t, k, f, s, ś, sz, c, ć, cz, ch (h),*
  - **twarde**, np. *w, z, s, n,*
  - **miękkie**, np. *w', ź, ś, ń, n', k', g',*
  - **ustne**, np. *b, d, z, k* (wszystkie oprócz *m, n, m', ń*),
  - **nosowe** – *m, n, m'.*

Litera – znak graficzny służący do zapisywania wymawianej głoski. Zespół liter danego języka nazywamy alfabetem. W języku mówionym artykułujemy głoski, a w języku pisanym posługujemy się literami.

Funkcje litery *i*:

- jest odpowiednikiem **samogłoski** (np. *i-d-e-a*),
- przed samogłoską litera *i* jest tylko znakiem **zmiękczenia poprzedzającej ją spółgłoski** (np. *cień: ć-e-ń*),
- na końcu wyrazu lub przed spółgłoską litera *i* jest zarówno **znakiem miękkości, jak i odpowiednikiem samogłoski** (np. *dziki: dż-i-k'i*),
- po spółgłoskach miękkich *b', p', m', w', f', t', d', ń, g', r', l', ch'* litera *i* **oznacza głoskę *j*** (np. *piasek: p'-j-a-s-e-k*).

Sylaba (zgłoska) – część wyrazu zawierająca samogłoskę.

UPODOBNIENIA FONETYCZNE

Upodobnienie pod względem dźwięczności – zmiana artykulacji głoski pod wpływem głoski sąsiedniej, różniącej się od niej pod względem dźwięczności.

Ze względu na kierunek zmian upodobnienia dzielimy na:

- **wsteczne** (np. *wstecz: f-s-t-e-cz*),
- **postępowe** (np. *swoboda: s-f-o-b-o-d-a*).

Ze względu na utratę lub uzyskanie dźwięczności wyróżniamy:

- **ubezdźwięcznienia** (np. *zagadka: z-a-g-a-t-k-a*),
- **udźwięcznienia** (np. *prośba: p-r-o-ź-b-a*).

Uwaga. Wszystkie udźwięcznienia są wsteczne.

Utrata dźwięczności w wygłosie – wszystkie głoski dźwięczne mające swój bezdźwięczny odpowiednik najczęściej tracą dźwięczność na końcu wyrazu (*chleb: ch-l-e-p*).

Uwaga. Utrata dźwięczności w wygłosie zależy od tego, czy wyraz jest izolowany, czy wymawiany w sąsiedztwie innego wyrazu (*chleb pszenny: ch-l-e-p pszenny*, ale (*chleb żytni: ch-l-e-b żytni*).

Uproszczenie grupy spółgłoskowej – jeśli w wyrazie występuje obok siebie kilka spółgłosek, to w szybkiej i mniej starannej wymowie może nastąpić przejście kilku spółgłosek w inną lub całkowite pominięcie którejś spółgłoski (*jablko*: *j-a-p-k-o*; *sześćset*: *sz-e-j-s-e-t*).

AKCENT

Akcent to silniejsze wymówienie jednej sylaby w wyrazie. W języku polskim akcent pada:

- na **drugą** sylabę od końca, np. *ze-szyt*, *przed-szko-le*;

Uwaga. Jest to akcent charakterystyczny dla polszczyzny.

- na **trzecią** sylabę od końca (w starannej wymowie) w:
  - 1. i 2. osobie czasowników liczby mnogiej w czasie przeszłym, np. *cho-dzi-liś-my*, *mó-wi-liś-cie*,
  - 1., 2. i 3. osobie liczby pojedynczej oraz 3. osobie liczby mnogiej czasowników trybu przypuszczającego, np. *pi-sa-li-by*, *czy-tal-by*, *ry-so-wa-la-by*,
  - w wyrazach obcego pochodzenia zakończonych na *-yka*, *-ika*, np. *fi-zy-ka*, *mi-mi-ka*,
  - w niektórych wyrazach pochodzenia obcego, np. *u-ni-wer-sy-tet*, *o-pe-ra*,
  - w liczebnikach zakończonych na *-sta*, *-set*, np. *czte-ry-sta*, *sie-dem-set*;
- na **czwartą** sylabę od końca – w 1. i 2. osobie liczby mnogiej czasowników w trybie przypuszczającym, np. *slu-cha-li-byś-my*, *o-glą-da-li-byś-cie*;
- na **ostatnią** sylabę – w skrótowcach, np. PKP (*pe-ka-pe*), a także w niektórych rzeczownikach jednosylabowych z przedrostkami *eks-*, *wice-*, *arcy-*, np. *arcy-mistrz*, a także w niektórych wyrazach pochodzenia obcego, np. *a-te-lier* (wym. atelje), *tournée* (wym. turne).

SŁOWOTWÓRSTWO

Słownictwo – dział gramatyki zajmujący się budową wyrazów i mechanizmami ich powstawania.

Wyraz podstawowy – wyraz, od którego został utworzony inny wyraz, np. *głowa*.

Wyraz pochodny – wyraz utworzony od innego wyrazu, np. *główka* (pochodzi od wyrazu *głowa*). Składa się z podstawy słotwórczej i formantu.

Parafraza słotwórcza – taki opis znaczenia wyrazu pochodnego, w którego wyjaśnieniu jest zawarty wyraz podstawowy, np. *mała głowa*.

Podstawa słotwórcza (temat słotwórczy) – część wyrazu pozostała po oddzieleniu formantu, np. *głów-* (podstawa słotwórcza wyrazu *główka*).

Formant – częśćka słotwórcza, którą dodajemy do tematu słotwórczego wyrazu podstawowego, np. *-ka* (*głów* + *ka* – został dodany przyrostek).

Rozróżniamy cztery **rodzaje formantów**:

- **przedrostek (prefiks)** – znajduje się przed podstawą słotwórczą, np. *na-uczyć*, *wy-uczyć*, *przy-uczyć*,
- **wrostek (formant międzywyrazowy, interfiks)** – znajduje się między dwiema podstawami słotwórczymi, np. *czwor-o-bok*, *łam-i-główka*, *męcz-y-dusza*,
- **przyrostek (sufiks)** – znajduje się po podstawie słotwórczej, np. *kot-ek*, *nauczyciel-ka*,

- **formant zerowy** – występuje, gdy nowy wyraz tworzymy bez użycia przyrostka, lecz przez odrzucenie końcówki w wyrazie podstawowym, np. *czołg-∅* (*czołg-ać*), *uskok-∅* (*uskocz-yć*).

wyraz pochodny	parafraza słowotwórcza	wyraz podstawowy	typy formantu
<i>nauczyć</i>	<i>skończyć uczyć</i>	<i>uczyć</i>	<i>na-</i> – przedrostek
<i>pięciobok</i>	<i>figura mająca pięć boków</i>	<i>pięć boków</i>	<i>-o-</i> – wrostek
<i>kwiatek</i>	<i>mały kwiat</i>	<i>kwiat</i>	<i>-ek</i> – przyrostek
<i>dźwig</i>	<i>urządzenie, które może coś dźwigać</i>	<i>dźwigać</i>	<i>∅</i> – zerowy

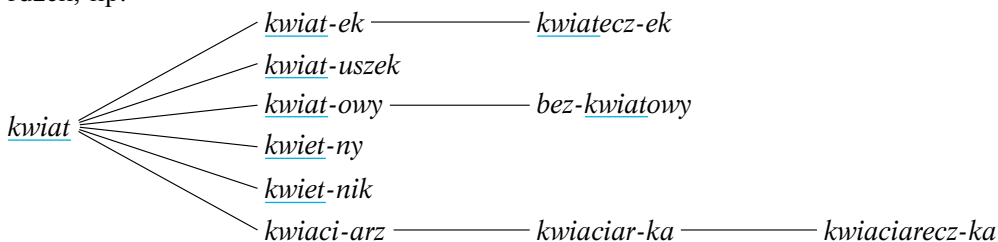
Formant nadaje wyrazom określone znaczenie: formanty przyrostkowe *-ek*, *-ik*, *-ka*, *-ko* tworzą **zdrobnienia**, np. *piesek*, *konik*, *żabka*, *oczko*; formant *-arz* – nazwy wykonawców zawodów, np. *lekarz*, *pisarz*; formanty *-sko*, *-isko*, *-ysko*, *-idło*, *-ydło* – **zgrubienia** i wyrazy **nacechowane negatywnie**, np. *cielsko*, *psisko*, *gmaszysko*, *romansidło*, *straszydło*.

Jeden formant może mieć kilka znaczeń i tworzyć różne klasy wyrazów, np. formant *-ka* oprócz zdrobnień tworzy rzeczowniki nazywające kobiety jak *góralka*, *lekarzka*, *Francuzka*.

Rdzeń – częśćka niepodzielna słowotwórczo, powtarzająca się w całej rodzinie wyrazów. Z tą częśćką się łączy lub kiedyś łączyło podstawowe znaczenie wyrazów pochodnych.

Rodzina wyrazów – grupa wyrazów pochodnych mająca ten sam rdzeń, powiązana wspólnym ogólnym znaczeniem.

Wyrazy pokrewne – wszystkie wyrazy wchodzące w skład rodziny wyrazów, mające ten sam rdzeń, np.

Uwaga. Na schemacie nie przedstawiono wszystkich słów należących do rodziny wyrazu *kwiat*. W rdzeniu wyrazów pokrewnych mogą się pojawić **wymiany głosek (oboczności)**, np. *kwiat-:kwiaci-;* *a:e*, *t:ć*.

Wyrazy złożone – wyrazy mające więcej niż jedną podstawę słowotwórczą (temat słowotwórczy):

- **złożenia** – wyrazy utworzone z dwóch podstaw słowotwórczych połączonych formantem *-o-*, *-i-* (*-y-*), np. *jasnoniebieski*, *mąciwoda*, *męczydusza*,
- **zrosty** – wyrazy utworzone w wyniku zespolenia (zrośnięcia się) dwóch lub trzech wyrazów podstawowych; w zrostach nie występują elementy łączące, np. *rzeczpospolita*, *Wielkanoc*, *dobranocka*,
- **zestawienia** – połączenia słowotwórcze dwóch lub więcej wyrazów podstawowych, stanowiące jedną nazwę, np. *Biała Podlaska*, *Morze Bałtyckie*, *woda sodowa*, *spod ciemnej gwiazdy*.

Skrót – fragment wyrazu (rzadziej połączenia wyrazowego) stosowany w tekście w celu zaoszczędzenia miejsca, np. *r.* (rok), *mgr* (magister), *cm* (centymetr), *cdn.* (ciąg dalszy nastąpi).

Skrótowce – wyrazy powstałe od wielowyrazowych nazw przez zespolenie pierwszych liter, głosek lub sylab w całość będącą symbolem nazwy. **Typy skrótowców:**

- **głoskowce** – utworzone z pierwszych głosek wyrazów zestawienia, np. *PAN* (*Polska Akademia Nauk*), *ZUS* (*Zakład Ubezpieczeń Społecznych*), *KEN* (*Komisja Edukacji Narodowej*),
- **literowce** – utworzone z nazw pierwszych liter zestawienia, np. *RP* (czyt. *er-pe* – *Rzeczpospolita Polska*), *PKP* (czyt. *pe-ka-pe* – *Polskie Koleje Państwowe*),
- **syłabowce** (zglaszowce) – złożone z grup głosek (na ogół z pierwszych sylab), np. *Polfa* (*Polska Farmacja*), *sanepid* (*sanitarno-epidemiologiczny*),
- **skrótowce mieszane** – łączą cechy głoskowców, literowców lub syłabowców, np. *PZMot* (czyt. *pe-zet-mot* – *Polski Związek Motorowy*).

FLEKSJA

Fleksja – dział gramatyki zajmujący się odmianą wyrazów.

ODMIENNE CZĘŚCI MOWY

czasownik
rzeczownik
przymiotnik
liczebnik
zaimek

NIEODMIENNE CZĘŚCI MOWY

przysłówek
przyimek
spójnik
wykrzyknik
partykuła

CZASOWNIK

Czasowniki nazywają:

czynności co robi?	stany co się z kimś (czymś) dzieje?	procesy co się z kimś (czymś) dzieje?
np. <i>pisze, czyta</i>	np. <i>myśli, czuje</i>	np. <i>przemija, zielenieje</i>

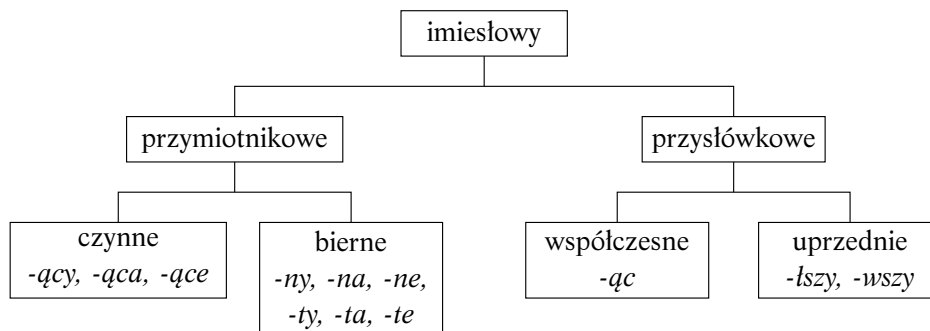
Czasownik może występować w formach osobowych i nieosobowych.

Forma osobowa – taka postać czasownika, w której możemy rozróżnić jedną z osób gramatycznych, czyli wskazać na wykonawcę czynności, np. *piszę* (ja), *pisalesz* (ty), *napisze* (on, ona, ono), *pisalibyśmy* (my), *napiszcie* (wy), *niech piszą* (oni).

Forma bezosobowa (nieosobowa) – taka postać czasownika, w której nie możemy wyróżnić osoby gramatycznej.

Bezosobowe formy czasownika					
bezokolicznik	formy zakończone na <i>-no, -to</i>	imiesłowy			
		przymiotnikowe		przysłówkowe	
		czynny	bierny	współczesny	uprzedni
<i>mówić</i> <i>sprzątnąć</i>	<i>mówiono</i> <i>sprzątnięto</i>	<i>mówiący</i> –	<i>mówiony</i> <i>sprzątnięty</i>	<i>mówiąc</i> –	– <i>sprzątnąwszy</i>

Formy bezosobowe możemy również tworzyć za pomocą **konstrukcji z zaimkiem się**, np. *W święta jada się bigos. Ostatnio dużo mówi się o zdrowym odżywianiu.*

Imiesłowy przymiotnikowe – odpowiadają na pytania: *jaki? jaka? jakie?* i odmieniają się przez przypadki, liczby i rodzaje.

Imiesłowy przysłówkowe – odpowiadają na pytania: *kiedy? jak?* i są nieodmienne.

Aby określić formę gramatyczną czasownika, bierzemy pod uwagę następujące kategorie gramatyczne: osobę, liczbę, rodzaj, czas, aspekt, tryb i stronę. Odmianę czasownika nazywamy koniugacją.

Osoby i liczby

osoba	liczba pojedyncza (lp.)	liczba mnoga (lm.)
1.	ja <i>piszę</i>	my <i>piszemy</i>
2.	ty <i>piszesz</i>	wy <i>piszecie</i>
3.	on, ona, ono <i>pisze</i>	oni, one <i>piszą</i>

Rodzaje

lp.

rodzaj **męski** (r.m.) – *mówilem, będę mówił, mówiłbym*

rodzaj **żeński** (r.ż.) – *mówiłam, będę mówiła, mówiłabym*

rodzaj **nijaki** (r.n.) – *mówiło, będzie mówiło, mówiłoby*

lm.

rodzaj **męskoosobowy** (r.mos.) – *mówiliśmy, będziemy mówili, mówilibyśmy*

rodzaj **niemęskoosobowy** (r.nmos.) – *mówiłyśmy, będziemy mówiły, mówiłybyśmy*

Czasy

czas teraźniejszy – w tym czasie nie możemy określić rodzaju	
lp.	lm.
<i>mówię</i>	<i>mówimy</i>
<i>mówisz</i>	<i>mówicie</i>
<i>mówi</i>	<i>mówią</i>

czas przeszły	
lp.	lm.
<i>mówilem, mówiłam</i>	<i>mówiliśmy, mówiłyśmy</i>
<i>mówiłeś, mówiłaś</i>	<i>mówiliście, mówiłyście</i>
<i>mówił, mówiła, mówiło</i>	<i>mówili, mówiły</i>

czas przyszły			
złożony – formę tego czasu tworzy się od czasowników niedokonanych		prosty – formę tego czasu tworzy się od czasowników dokonanych	
lp.	lm.	lp.	lm.
<i>będę mówił, będę mówiła</i>	<i>będziemy mówili, będziemy mówiły</i>	<i>przemówię, przemówisz, przemówi</i>	<i>przemówimy, przemówicie, przemówią</i>
<i>będziesz mówił, będziesz mówiła</i>	<i>będziecie mówili, będziecie mówiły</i>		
<i>będzie mówił, będzie mówiła, będzie mówiło</i>	<i>będą mówili, będą mówiły</i>		
lub	lub		
<i>będę mówić</i>	<i>będziemy mówić</i>		
<i>będziesz mówić</i>	<i>będziecie mówić</i>		
<i>będzie mówić</i>	<i>będą mówić</i>		

Aspekt

Aspekt w języku polskim to kategoria gramatyczna czasownika wyrażająca jego niedokonaność lub dokonaność. Czasownik może być dokonany albo niedokonany.

Czasowniki niedokonane informują, że czynność (stan) trwa, trwała lub będzie trwała i nie została ani nie zostanie zakończona, np. *robilem, robię, będę robiła; odkurzałem, odkurzam, będę odkurzać*. Czasowniki niedokonane mogą wystąpić we wszystkich czasach.

Czasowniki dokonane informują, że czynność została lub zostanie zakończona, np. *zrobilem, zrobię; odkurzyłem, odkurzę*. Czasowniki dokonane mogą występować w czasie przeszłym i przyszłym.

Tryb

Tryb oznajmujący (orzekający) – informuje o wykonywanej czynności. W tym trybie czasowniki występują we wszystkich czasach.

lp.	lm.
<i>mówię, mówilem, będę mówił, przemówię, mówisz, mówiłeś, będziesz mówił, przemówisz, mówi, mówił, będzie mówił, przemówi</i>	<i>mówimy, mówiliśmy, będziemy mówili, przemówimy, mówicie, mówiliście, będziecie mówili, przemówicie, mówią, mówili, będą mówili, przemówią</i>

Tryb przypuszczający – wyraża przypuszczenie, że czynność jest możliwa do wykonania pod pewnym warunkiem, niekiedy wskazuje też na życzenie. Tworzymy go za pomocą partykuły **by**. W czasownikach tego trybu nie można określić czasu.

lp.	lm.
<i>mówiłbym, mówiłabym, mówiłbyś, mówiłabyś, mówiłby, mówiłaby, mówiłoby</i>	<i>mówilibyśmy, mówiłybyśmy, mówilibyście, mówiłybyście, mówiłoby, mówiłyby</i>

Tryb rozkazujący – wyraża rozkaz, polecenie albo życzenie lub prośbę. W czasownikach występujących w tym trybie nie możemy określić czasu i rodzaju. Trzecią osobę tego trybu tworzymy za pomocą partykuły *niech*.

lp.	lm.
– <i>mów</i> <i>niech mówi</i>	<i>mówmy</i> <i>mówcie</i> <i>niech mówią</i>

Strona

strona czynna	strona bierna	strona zwrotna
podmiot jest wykonawcą czynności	podmiot jest przedmiotem wykonywanej czynności	podmiot jest wykonawcą czynności i jednocześnie jej podlega
<i>Parys podjął decyzję.</i> <i>Kasia opowiedziała mit.</i>	<i>Decyzja została podjęta przez Parysa.</i> <i>Mit został opowiedziany przez Kasię.</i>	<i>Parys się myje.</i> <i>Kasia się ubiera.</i>

Ta sama informacja może być przedstawiona zarówno w stronie czynnej, jak i w stronie biernej. Różnica ma charakter stylistyczny – stronę bierną stosuje się w stylu oficjalnym, urzędowym i nie powinno się jej nadużywać.

Uwaga. Wiele czasowników występuje z zaimkiem zwrotnym **się**, np. *uśmiecha się*, *boi się*. Zaimek ten nie tworzy formy strony (jak np. *uczy się*, czyli *siebie uczy*), ale jest integralną częścią czasownika.

RZECZOWNIK

Rzeczowniki nazywają: przedmioty (np. *ławka*, *ołówek*), osoby (np. *człowiek*, *Jan*), zwierzęta (np. *pies*, *Azor*), rośliny (np. *drzewo*, *dąb*), zjawiska (np. *deszcz*, *tęcza*, *śnieg*), cechy (np. *starość*, *odwaga*), czynności (np. *pisanie*, *rzucanie*), stany (np. *chorowanie*, *sen*, *choroba*), pojęcia (np. *piękno*, *dobro*, *myśl*, *uczucia*), uczucia (np. *miłość*, *nienawiść*).

Podział rzeczowników ze względu na znaczenie:

- **żywotne** – nazwy osób i zwierząt, np. *człowiek*, *król*, *owca*, *uczennica*,
- **nieżywotne** – wszystkie rzeczowniki, które nie są nazwami osób i zwierząt, np. *książka*, *góry*, *piękno*, *roślina*,
- **pospolite** – rzeczowniki niebędące imionami własnymi, np. *poeta*, *pies*, *morze*, *rzeka*, *miasto*,
- **własne** – rzeczowniki nazywające jednostkowe obiekty, osoby, miejsca itp.; zawsze piszemy je wielką literą, np. *Adam Mickiewicz*, *Reksio*, *Baltyk*, *Odra*, *Warszawa*, „*Iliada*”,
- **konkretne** – nazwy osób, przedmiotów, zwierząt, roślin itp., które można rozpoznać za pomocą zmysłów, np. *nauczyciel*, *zeszyt*, *owca*, *róża*,
- **abstrakcyjne** – nazwy pojęć ogólnych oraz cech i czynności, których nie można rozpoznać za pomocą zmysłów, np. *przyjaźń*, *wielkość*, *praca*.

Podział rzeczowników ze względu na **rodzaj gramatyczny**:

Kiedy określamy formę gramatyczną rzeczownika, bierzemy pod uwagę **przypadek, liczbę i rodzaj**. Niezależnie od znaczenia każdy rzeczownik występuje w jednym z trzech rodzajów – męskim, żeńskim lub nijakim. Odmianę rzeczownika przez przypadki nazywamy deklinacją.

nazwa przypadku	skrót	pytania	liczba pojedyncza	liczba mnoga
mianownik	M.	kto? co? (jest)	<i>król-o, dom-o</i>	<i>król-owie, dom-y</i>
dopełniacz	D.	kogo? czego? (nie ma)	<i>król-a, dom-u</i>	<i>król-ów, dom-ów</i>
celownik	C.	komu? czemu? (przyglądam się)	<i>król-owi, dom-owi</i>	<i>król-om, dom-om</i>
biernik	B.	kogo? co? (widzę)	<i>król-a, dom-o</i>	<i>król-ów, dom-y</i>
narzędnik	N.	(z) kim? (z) czym? (idę)	<i>król-em, dom-em</i>	<i>król-ami, dom-ami</i>
miejsceownik	Ms.	(o) kim? (o) czym? (myślę)	<i>król-u, dom-u</i>	<i>król-ach, dom-ach</i>
wołacz	W.	o! (o ty!)	<i>król-u, dom-u</i>	<i>król-owie, dom-y</i>

Końcówka fleksyjna to część wyrazu, która różni go od innych form tego samego wyrazu.

Temat to część, która powtarza się we wszystkich formach fleksyjnych danego wyrazu i pozostaje po odcięciu końcówki.

Uwaga. Temat i końcówkę fleksyjną możemy wydzielić także w wyrazach należących do innych odmiennych części mowy, np. czasowników, przymiotników.

Temat, w którym podczas odmiany zachodzi wymiana głosek, czyli **oboczność**, nazywamy **tematem obocznym**.

tematy oboczne: *wod:wodź:wód*
oboczności tematu: *o:ó; d:dź*

M.	<i>wod-a</i>	<i>wod-y</i>	
D.	<i>wod-y</i>	<i>wód-o</i>	<i>o:ó</i>
C.	<i>wodzi-e</i>	<i>d:dź</i>	<i>wod-om</i>
B.	<i>wod-ę</i>		<i>wod-y</i>
N.	<i>wod-q</i>		<i>wod-ami</i>
Ms.	<i>wodzi-e</i>	<i>d:dź</i>	<i>wod-ach</i>
W.	<i>wod-o</i>		<i>wod-y</i>

PRZYMIOTNIK

Przymiotnik nazywa cechy i właściwości, odpowiada na pytania: *jaki? jaka? jakie?* Odmienia się przez **przypadki, liczbę i rodzaje**.

	liczba pojedyncza			liczba mnoga	
	r. męski	r. żeński	r. nijaki	r. męskoosobowy	r. niemęskoosobowy
M.	<i>dobry</i>	<i>dobra</i>	<i>dobre</i>	<i>dobrzy</i>	<i>dobre</i>
D.	<i>dobrego</i>	<i>dobrej</i>	<i>dobrego</i>	<i>dobrych</i>	<i>dobrych</i>
C.	<i>dobremu</i>	<i>dobrej</i>	<i>dobremu</i>	<i>dobrym</i>	<i>dobrym</i>
B.	<i>dobrego</i>	<i>dobrą</i>	<i>dobre</i>	<i>dobrych</i>	<i>dobre</i>
N.	<i>dobrym</i>	<i>dobrą</i>	<i>dobrym</i>	<i>dobrymi</i>	<i>dobrymi</i>
Ms.	<i>dobrym</i>	<i>dobrej</i>	<i>dobrym</i>	<i>dobrych</i>	<i>dobrych</i>
W.	<i>dobry!</i>	<i>dobra!</i>	<i>dobre!</i>	<i>dobrzy!</i>	<i>dobre!</i>

Przymiotniki **się stopniają** (**stopnie równy, wyższy, najwyższy**), jeśli nazywają cechy, które mogą wystąpić w różnym nasileniu. Rozróżniamy stopniowanie:

- **regularne**, np. *wysoki, wyższy, najwyższy; niski, niższy, najniższy*,
- **opisowe**, np. *pracowity, bardziej pracowity, najbardziej pracowity*,
- **nieregularne**, np. *dobry, lepszy, najlepszy; zły, gorszy, najgorszy*.

Uwaga. Przymiotniki nazywające cechy, które nie mogą występować w różnym nasileniu, nie stopniają się, np. *drewniany, metalowy*.

LICZEBNIK

Liczebnik odpowiada na pytania: *ile?, który z kolei?* i wskazuje na liczbę, ilość, kolejność.

Rozróżniamy następujące typy liczebników:

- **główne** (ile?), np. *dwa, dwanaście, tysiąc*,
- **porządkowe** (który z kolei?), np. *trzeci, dziesiąty*,
- **ułamkowe** (jaka część?), np. *pół, półtora, jedna druga, trzy setne*,
- **mnożne** (jaki?), np. *pojedynczy, podwójny*,
- **nieokreślone** (ile?), np. *wiele, kilkanaście*,
- **zbiorowe** (ile?), np. *dwoje, dziesięcioro*.

Liczebniki zbiorowe stosujemy do określenia rzeczowników:

- nazywających osoby różnej płci, np. *ośmioro ludzi*,
- mających tylko liczbę mnogą, np. *troje drzwi, dwoje skrzypiec, dwoje sań, dwoje schodów*,
- nazywających istoty niedorosełe, np. *pięcioro niemowląt, troje kurcząt, dwoje dziewcząt*,
- występujących w parach, np. *dwoje uszu, dwoje oczu, dwoje rąk* (ale: *dwie ręce, dwie nogi*).

Odmiana liczebników

- Przez przypadki, liczby i rodzaje odmieniają się liczebniki porządkowe i mnożne.
- Przez przypadki i rodzaje odmieniają się liczebniki główne i nieokreślone.
- Przez przypadki odmieniają się liczebniki zbiorowe.
- W liczebnikach ułamkowych pierwszy człon odmienia się jak liczebnik główny, a drugi – jak porządkowy.
- Należy pamiętać, że liczebniki *pół* i *półtora* są nieodmienne; liczebnik *półtora* ma formę żeńską – *półtorej*.

Zaimek

Zaimek to część mowy, która zastępuje rzeczownik, przymiotnik, liczebnik i przysłówek. Odpowiada na te same pytania i odmienia się tak samo, jak część mowy, którą zastępuje.

Podział zaimków:

- **rzeczowne**, np. *kto, co, ja, ty, on, ona, ono, my, wy, oni, one, nikt, nic*,
- **przymiotne**, np. *jaki, czyj, mój, twój, nasz, wasz, swój*,
- **liczebne**, np. *ile, tyle, trochę, mnóstwo, odrobinę*,
- **przysłowne**, np. *jak, gdzie, skąd, dokąd, którędy, kiedy, tak, tu, tam, wszędzie, nigdzie*.

Wzory **odmiany** niektórych **zaimków**:

- odmiana zaimka rzeczownego

	liczba pojedyncza			liczba mnoga		
M.	<i>ja</i>	<i>ty</i>	<i>on</i>	<i>my</i>	<i>wy</i>	<i>oni</i>
D.	<i>mnie</i>	<i>ciebie</i>	<i>jego/go/niego</i>	<i>nas</i>	<i>was</i>	<i>ich/nich</i>
C.	<i>mnie/mi</i>	<i>tobie/ci</i>	<i>jemu/mu/niemu</i>	<i>nam</i>	<i>wam</i>	<i>im/nim</i>
B.	<i>mnie</i>	<i>ciebie/cię</i>	<i>jego/go/niego</i>	<i>nas</i>	<i>was</i>	<i>ich/nich</i>
N.	<i>mną</i>	<i>tobą</i>	<i>nim</i>	<i>nami</i>	<i>wami</i>	<i>nimi</i>
Ms.	<i>(o) mnie</i>	<i>(o) tobie</i>	<i>(o) nim</i>	<i>(o) nas</i>	<i>(o) was</i>	<i>(o) nich</i>
W.	–	<i>ty!</i>	–	–	<i>wy!</i>	–

W niektórych przypadkach zaimki w liczbie pojedynczej mogą wystąpić w **formach skróconych**, np. *mi*, *mu*, *go*. Takich form nie należy używać na początku zdania.

- odmiana zaimka przymiotnego

	liczba pojedyncza			liczba mnoga	
	r. męski	r. żeński	r. nijaki	r. męskoosobowy	r. niemęskoosobowy
M.	<i>ten</i>	<i>ta</i>	<i>to</i>	<i>ci</i>	<i>te</i>
D.	<i>tego</i>	<i>tej</i>	<i>tego</i>	<i>tych</i>	<i>tych</i>
C.	<i>temu</i>	<i>tej</i>	<i>temu</i>	<i>tym</i>	<i>tym</i>
B.	<i>tego, ten</i>	<i>tę</i>	<i>to</i>	<i>tych</i>	<i>te</i>
N.	<i>tym</i>	<i>tą</i>	<i>tym</i>	<i>tymi</i>	<i>tymi</i>
Ms.	<i>tym</i>	<i>tej</i>	<i>tym</i>	<i>tych</i>	<i>tych</i>

- odmiana zaimka zwrotnego **się**

M.	–
D.	<i>siebie</i>
C.	<i>sobie</i>
B.	<i>siebie, się</i>
N.	<i>sobą</i>
Ms.	<i>(o) sobie</i>
W.	–

Zaimek zwrotny *się* nie ma mianownika i wołacza.

PRZYŚŁÓWEK

Przyśłówek to nieodmienna część mowy; określa sposób, miejsce, czas itp. związane z wykonywaną czynnością. Odpowiada na pytania: *jak?* (*starannie*), *gdzie?* (*niedaleko*), *kiedy?* (*wcześniej*), *jak bardzo?* (*bardzo*). Przyśłówki mogą się **stopniować** (podobnie jak przymiotniki).

PRZYIMEK

Przyimek to nieodmienna część mowy, która wskazuje na relacje między przedmiotami i zjawiskami, np. *przy* (domu), *z* (chorym), *o* (dziewiątej), *nad* (tobą). Najczęściej występuje wraz z rzeczownikiem, także z niektórymi liczebnikami oraz zaimkami – wówczas tworzy **wyrażenie przyimkowe**.

SPÓJNIK

Spójnik to nieodmienna część mowy, która łączy wyrazy lub zdania, np. *Kupiłam książkę i zeszyt. Kupiłam książkę i wróciłam do domu.*

Spójnik w zdaniu informuje o tym, czy wypowiedzenia składowe są względem siebie współrzędne czy podrzędne. Zdania współrzędne łączą na przykład spójniki: *ale, więc, oraz, a, natomiast, toteż, lub, bądź*, a podrzędne: *że, ponieważ, mimo że, bo, żeby, aby, gdy*.

WYKRZYKNIK

Wykrzyknik to nieodmienna część mowy, która wyraża emocje, uczucia osoby mówiącej (np. *ach, ojej, och, fe*) lub naśladuje dźwięki (np. *bęc, bach, uf, halo*). Należy pamiętać, że wykrzyknik w zdaniu nie wchodzi w związki wyrazowe.

PARTYKUŁA

Partykuła to nieodmienna część mowy, która nie ma samodzielnego znaczenia, lecz modyfikuje (np. *nie oglądam, bym obejrzała, niech obejrzy*) lub wzmacnia (*zróbże, chodź no, li tylko*) znaczenie wyrazu lub zdania.

SKŁADNIA

Składnia – dział gramatyki zajmujący się budową wypowiedzeń.

Wypowiedzenie – grupa wyrazów (czasem wyraz) powiązanych ze sobą pod względem logicznym i gramatycznym, stanowiąca całość znaczeniową. Najmniejszy odcinek tekstu będący samodzielnym komunikatem.

Typy wypowiedzeń ze względu na cel wypowiedzi:

- **oznajmujące** – informujące, powiadamiające o czymś, np. *Przeczytałem tę książkę,*
- **rozkazujące** – wyrażające polecenie, rozkaz, życzenie, np. *Przeczytaj tę książkę,*
- **pytające** – zawierające pytanie, np. *Czy przeczytałeś tę książkę?*

Równoważnik zdania – wypowiedzenie niezawierające orzeczenia. Równoważniki zazwyczaj są prostymi wypowiedzeniami albo wchodzą w skład zdań złożonych podrzędnie.

Zdanie – wypowiedzenie zawierające orzeczenie.

Zdanie **pojedyncze** – wypowiedzenie zawierające jedno orzeczenie. Zdania pojedyncze mogą być:

- **nierozwinięte** – składają się z podmiotu i orzeczenia lub z samego orzeczenia,
- **rozwinięte** – oprócz podmiotu i orzeczenia zawierają określenia (np. przydawkę, okolicznik, dopełnienie).

Zdanie **złożone** – wypowiedzenie zawierające co najmniej dwa orzeczenia. Zdania mogą być złożone:

- **współrzędnie** – gdy zdania składowe są względem siebie równorzędne,
- **podrzędnie** – gdy zdania składowe są w stosunku nadrzędno-podrzednym.

ZDANIE POJEDYNCZE

<i>Wczoraj</i>	<i>polscy</i>	<i>piłkarze</i>	<i>wygrali</i>	<i>mecz.</i>
okolicznik	przydawka	podmiot	orzeczenie	dopełnienie

Części zdania

Orzeczenie – najważniejsza część zdania. Nazywa czynności i stany podmiotu; najczęściej jest wyrażone czasownikiem w formie osobowej.

Rozróżniamy następujące rodzaje orzeczeń:

- **orzeczenie czasownikowe** – wyrażone osobową formą czasownika, np. *Wojtek **znał się** na historii; Kasia **będzie się uczyć** do klasówki.*
- **orzeczenie imienne** – składa się z czasownika posiłkowego, tzw. łącznika (*być, stać się, zostać, robić się, zrobić się* w formie osobowej) i orzecznika wyrażonego najczęściej rzeczownikiem lub przymiotnikiem, np. *Wojtek **był** znawcą historii.*

łącznik   ↗   ↖   orzecznik

Podmiot – nazywa wykonawcę czynności lub kogoś (coś), o kogo (czego) stanie się informuje; najczęściej jest wyrażony rzeczownikiem w mianowniku.

Rozróżniamy następujące rodzaje podmiotów:

- **podmiot gramatyczny** – wyrażony zwykle rzeczownikiem lub zaimkiem w mianowniku, np. *Zosia śłucha muzyki; Ona śłucha muzyki;*
- **podmiot logiczny** – wyrażony zwykle rzeczownikiem lub zaimkiem w dopełniaczu, np. *Zosi nie było dzisiaj w szkole; Nie było jej dzisiaj w szkole; Ubywa wody w rzece;*
- **podmiot domyślny** – nie ma w zdaniu wyrazu pełniącego tę funkcję, ale z formy gramatycznej orzeczenia można się domyślić, kto jest wykonawcą czynności, np. *Śluchali muzyki.*
(oni)

Przydawka – nazywa cechy i właściwości przedmiotów, jest określeniem rzeczownika; najczęściej jest wyrażona przymiotnikiem, np. *Zaplanowaliśmy wycieczkę klasową.*

Dopełnienie – najczęściej jest określeniem czasownika (rzadziej przymiotnika lub przysłówka); dopowiada treść przez wskazanie przedmiotu, którego dotyczy czynność. Zazwyczaj jest wyrażone rzeczownikiem lub wyrażeniem przymiokowym. Odpowiada na pytania przypadków innych niż mianownik, np. *Zaplanowaliśmy klasową wycieczkę.*

Rozróżniamy następujące rodzaje dopełnień:

- **dopełnienie bliższe** – takie dopełnienie, które po przekształceniu zdania może wystąpić w funkcji podmiotu, np. *Wczoraj polscy piłkarze wygrali mecz,*

↑
Jest to dopełnienie bliższe, ponieważ można poprawnie utworzyć zdanie: *Wczorajszy mecz został wygrany przez polskich piłkarzy.*

- **dopełnienie dalsze** – takie dopełnienie, które po przekształceniu zdania nie może wystąpić w funkcji podmiotu, np. *Kolega powiedział mi o wygranej polskich piłkarzy.*

↑
Jest to dopełnienie dalsze, ponieważ po przekształceniu niepoprawne byłoby zdanie: *Wygrana polskich piłkarzy została mi powiedziana przez kolegę.*

Okolicznik – informuje o okolicznościach, sposobie, celu lub przyczynie wykonywanych czynności; zwykle jest określeniem czasownika, rzadziej przymiotnika lub przysłówka.

Rozróżniamy następujące rodzaje okoliczników:

- **okolicznik czasu** – najczęściej odpowiada na pytania: *kiedy? od kiedy? jak długo?*, np. *Wczoraj oglądaliśmy mecz*,
- **okolicznik miejsca** – najczęściej odpowiada na pytania: *gdzie? skąd? dokąd? którydy?*, np. *W parku zakwitły kasztany*,
- **okolicznik sposobu** – najczęściej odpowiada na pytania: *jak? w jaki sposób?*, np. *Szybko odrobiłem lekcje*,
- **okolicznik celu** – odpowiada na pytania: *po co? w jakim celu?*, np. *Poszłam odwiedzić chorą koleżankę*,
- **okolicznik przyczyny** – najczęściej odpowiada na pytania: *dlaczego? z jakiej przyczyny?*, np. *Ze zdenerwowania popełniłam w teście błąd*,
- **okolicznik przyzwolenia** – odpowiada najczęściej na pytania: *pomimo czego? mimo co? wbrew czemu?*, np. *Pomimo deszczu poszliśmy na spacer*,
- **okolicznik warunku** – odpowiada najczęściej na pytanie: *pod jakim warunkiem?*, np. *Pójdę tylko za zgodą rodziców*.

Związki wyrazowe w zdaniu

W każdym wielowyrzowym zdaniu można wyróżnić określoną liczbę połączeń wyrazowych (najczęściej dwuczłonowych), bezpośrednio powiązanych ze sobą pod względem znaczenia i formy gramatycznej.

Wyróżniamy dwa rodzaje połączeń wyrazowych:

- **związek** – połączenie wyrazów, w których jeden wyraz (podrzędny) określa drugi (nadrzędny), np. *walczyli* (wyraz nadrzędny) *zawzięcie* (wyraz podrzędny),
- **szereg** – połączenie wyrazów, w którym są one względem siebie równorzędne i nie określają się nawzajem, np. *z Polski, Niemiec i Holandii*.

Na przykład w zdaniu:

W finale ostatnich regat zawzięcie walczyli żeglarze z Polski, Niemiec i Holandii.

możemy wyróżnić następujące związki wyrazowe:

żeglarze walczyli   walczyli w finale   w finale regat
ostatnich regat   zawzięcie walczyli
żeglarze z Polski   żeglarze z Niemiec   żeglarze z Holandii

oraz szereg:

z Polski, Niemiec i Holandii

Najważniejszym połączeniem wyrazowym w zdaniu jest związek podmiotu i orzeczenia, zwany **związkiem głównym**, a więc w zdaniu *W finale ostatnich regat zawzięcie walczyli żeglarze z Polski, Niemiec i Holandii* będzie to *żeglarze walczyli*. Wszystkie pozostałe wyrazy tworzą **związki poboczne**.

Wyróżniamy trzy **typy związków składniowych**:

- **związek zgody** – występuje wtedy, kiedy wyraz podrzędny naśladuje formę gramatyczną wyrazu nadrzędnego, np. *żeglarze walczyli, ostatnich regat*.

Jeżeli w związku zgody zmienia się forma gramatyczna wyrazu nadrzędnego, to wyraz podrzędny również zmienia swoją formę, np. *żeglarz walczył, ostatnimi regatami*;

- **związek rządu** – występuje wtedy, kiedy wyraz podrzędny dostosowuje swoją formę do wymagań wyrazu nadrzędnego (wyraz nadrzędny rządzi formą wyrazu podrzędnego), np. *w finale regat*.

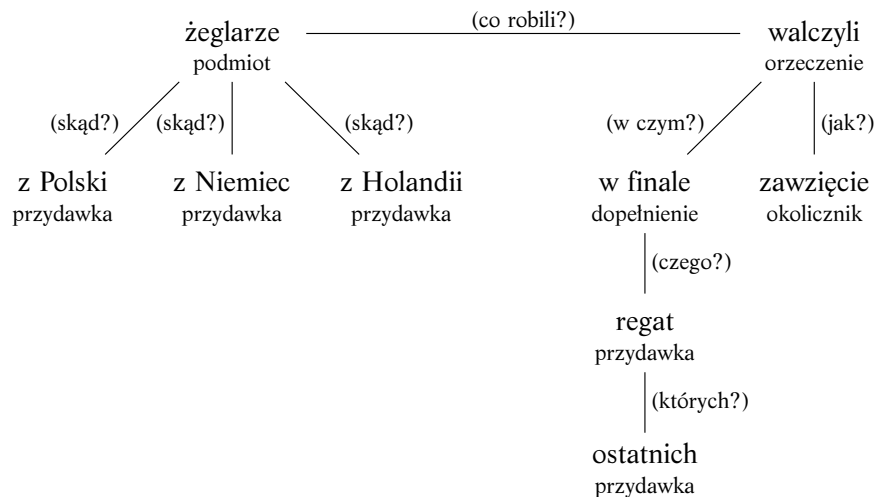
Jeżeli w związku rządu zmienia się forma wyrazu nadrzędnego, to wyraz podrzędny zachowuje formę, której wymaga wyraz nadrzędny, np. *final regat, finalem regat*;

- **związek przynależności** – występuje wtedy, kiedy człon podrzędny nie jest ściśle określony przez człon nadrzędny, nie naśladuje formy gramatycznej wyrazu nadrzędnego ani nie dostosowuje się do jego wymagań, ponieważ jest nieodmienny lub wyrażony rzeczownikiem w funkcji przysłówka (często jest to wyrażenie przyimkowe), np. *walczyli zawzięcie, żeglarze z Polski*.

Wykres zdania pojedynczego

Zależności między połączeniami wyrazów w zdaniu można przedstawić na wykresie.

W finale ostatnich regat zawzięcie walczyli żeglarze z Polski, Niemiec i Holandii.

Nie wszystkie wyrazy użyte w zdaniu wchodzą w związki składniowe, co oznacza, że nie każdy wyraz jest częścią zdania.

Do wyrazów poza związkami składniowymi należą:

- spójniki,
- partykuły, np. *czy, kiedy*,
- wykrzykniki, np. *Na pomoc!, Cześć!, Dzień dobry!, Ach!*,
- zwroty do adresata, np. *Panie i Panowie, Szanowni Państwo, Kochana mamo*,
- wtrącenia i przerywniki, np. *prawdę mówiąc, niestety, moim zdaniem*,
- zwroty typu: *po pierwsze, po drugie, dlatego też, w takim razie*.

ZDANIE ZŁOŻONE

Rodzaje zdań złożonych współrzędnie

- **zdanie złożone współrzędnie łączne** – wyraża treści łączące się ze sobą w czasie oraz w przestrzeni i najczęściej są połączone spójnikami: *i, oraz, a, ani, ni* lub rozdzielone tylko przecinkiem, np.

Spotkał kolegów i poszedł z nimi do kina. $\overset{1}{\text{---}} \dots \overset{2}{\text{---}}$

- **zdanie złożone współrzędnie rozłączne** – treści zdań składowych wykluczają się nawzajem (treść jednego zdania wyklucza istnienie treści drugiego zdania). W zdaniach tych występują następujące spójniki: *albo, lub, bądź, czy*, np.

Pójdzie na spotkanie z kolegami lub pojedzie z ojcem do kina. $\overset{1}{\text{---}} \leftarrow \dots \rightarrow \overset{2}{\text{---}}$

- **zdanie złożone współrzędnie przeciwstawne** – treści zdań składowych przeciwstawiają się sobie pod jakimś względem (miejsca, osoby, czasu). W zdaniach tych występują następujące spójniki: *ale, lecz, jednak, zaś, a*, np.

Spotkał się z kolegami, ale nie poszedł już z nimi do kina. $\overset{1}{\text{---}} \rightarrow \dots \leftarrow \overset{2}{\text{---}}$

- **zdanie złożone współrzędnie wynikowe** – treść zdania drugiego wynika z treści zdania pierwszego. W zdaniach tych występują następujące spójniki: *więc, zatem, toteż, dlatego*, np.

Chciał się spotkać z kolegami, więc nie pojechał z ojcem do kina. $\overset{1}{\text{---}} \rightarrow \dots \rightarrow \overset{2}{\text{---}}$

Rodzaje zdań złożonych podrzędnie

- **zdanie złożone podrzędnie z podrzędnym przydawkowym**, które w stosunku do zdania nadrzędnego pełni funkcję przydawki i odpowiada na jej pytania, np.

Kupiła książkę, której recenzję czytała na forum. $\overset{1}{\text{---}}$
która? : $\overset{2}{\text{---}}$

- **zdanie złożone podrzędnie z podrzędnym dopełnieniowym**, które w stosunku do zdania nadrzędnego pełni funkcję dopełnienia i odpowiada na jego pytania, np.

Dowiedział się, że jego blog cieszy się dużym zainteresowaniem. $\overset{1}{\text{---}}$
o czym? : $\overset{2}{\text{---}}$

- **zdanie złożone podrzędnie z podrzędnym okolicznikowym**, które w stosunku do zdania nadrzędnego pełni funkcję okolicznika i odpowiada na jego pytania, np.

Ucieszyli się, gdy poznali wyniki konkursu. $\overset{1}{\text{---}}$
kiedy? : $\overset{2}{\text{---}}$

- **zdanie złożone podrzędnie z podrzędnym orzecznikowym**, które w stosunku do zdania nadrzędnego pełni funkcję orzecznika (wyrażonego w zdaniu nadrzędnym zaimkiem) i odpowiada na pytania: *kim jest? jaki jest?* (podmiot), np.

Oni są tacy, że wszyscy żyją z nimi w zgodzie. $\overset{1}{\text{---}}$
jacy są? : $\overset{2}{\text{---}}$

- **zdanie złożone podrzędnie z podrzędnym podmiotowym**, które w stosunku do zdania nadrzędnego pełni funkcję podmiotu i odpowiada na jego pytania, np.

Ucieszyło ich, że wynik konkursu był dla nich korzystny.

$\frac{1}{\text{co?}}$: $\frac{2}{\quad}$

Wypowiedzenie złożone z imiesłowowym równoważnikiem zdania

W niektórych wypowiedzeniach złożonych nie ma orzeczenia wyrażonego osobową formą czasownika, a funkcję orzeczenia pełni imiesłów przysłówkowy (współczesny lub uprzedni). Imiesłowowy równoważnik zdania jest zawsze podrzędny w stosunku do zdania, którego jest określeniem, np.

Dowiedziawszy się o klasówce z fizyki, zaczęła się uczyć wzorów.

$\frac{1}{\text{kiedy?}}$: $\frac{2}{\quad}$

Wypowiedzenia wielokrotnie złożone

Są to wypowiedzenia, które są zbudowane z co najmniej trzech wypowiedzeń składowych. Relacje między zdaniami składowymi mogą być współrzędne lub nadrzędno-podrzędne.

Ucieszyli się wtedy, gdy poznali wyniki konkursu i usłyszeli uzasadnienie jurorów.

$\frac{1}{\text{kiedy?}}$: $\frac{2}{\quad}$ i $\frac{3}{\quad}$

WAŻNE ZAGADNIENIA ORTOGRAFICZNE

PISOWNIA Ó – U

Ó piszemy:

- gdy w innej formie tego wyrazu lub w wyrazie pokrewnym wymienia się na *o*, *e*, *a*, np. *mórz* – *morze*, *siódmy* – *siedem*, *skrócić* – *skracać*,

Uwaga. Zasada ta nie obowiązuje w zakończeniach czasowników, np. *-uj*, *-uje*, *-ujący*, np. *rysuj*, *maluje*, *gotujący*.

- w zakończeniach wyrazów: *-ów*, *-ówka*, *-ówna*, np. *Kraków*, *chłopaków*, *wizytówka*, *Nowakówna*.

Uwaga. W wyrazach *skuwka*, *zasuwka*, *wsuwka* piszemy *u*, ponieważ litera ta nie jest częścią przyrostka, lecz elementem tematu słowotwórczego wyrazu.

U piszemy:

- w zakończeniach rzeczowników typu: *-unek*, *-ura*, *-unio*, *-uś*, *-ulec*, np. *ratunek*, *brawura*, *dzia-dunio*, *kotuś*, *budulec*,

- zawsze na końcu wyrazu, np. *kotu*, *panu*, *domu*,

- prawie zawsze na początku wyrazu, np. *uparty*, *uznać*, *ulica*.

Uwaga. W wyrazach *ósemka*, *ósmi*, *ów*, *ówczesny*, *ód* piszemy *ó* ponieważ w tych wyrazach zachodzi wymiana: *osiem*, *owo*, *w owym czasie*, *oda*.

PISOWNIA RZ – Ż

Rz piszemy:

- gdy w innej formie tego wyrazu lub w wyrazie pokrewnym wymienia się na *r*, np. *morze* – *morski*, *karze* – *kara*, *marzec* – *marca*,
- w rzeczownikach rodzaju męskiego zakończonych na *-arz*, *-erz*, np. *kalendarz*, *talerz*,
Uwaga. Wyjątek stanowią wyrazy *pasaż*, *bagaż*, *bandaż*, *garaż*, *kolportaż*, *masaż*, *sondaż*, *reportaż*, *sabotaż*, *witraż*, *lupież*, *papież* (są to często zapożyczenia z języka francuskiego).
- po literach *p*, *b*, *k*, *g*, *t*, *d*, *ch*, *j*, *w*, np. *przy*, *brzeg*, *okrzyk*, *grzeczność*, *zatrzymać*, *drzewo*, *chrzan*, *ujrzeć*, *wrzos*.
Uwaga. Wyjątek stanowią:
– wyrazy *pszczoła*, *bukszpan*, *pszenica*, *kszyk* (ptak), *piegża*, *Mojżesz*, *wszystko*, *powszechny*,
– wyrazy z partykułą *-że*, *-ź*, np. *jakże*, *skądże*, *zróbże*, *cóż*,
– wyrazy z przedrostkami *ob-*, *od-*, *pod-*, *nad-*, jeżeli rdzeń wyrazu podstawowego rozpoczyna się literą *ż*, np. *obżerać*, *odżywiać*, *podżegać*, *nadżółtki*,
– przymiotniki w stopniu wyższym i najwyższym, np. *drobniejszy*, *największy*.

Ż piszemy:

- gdy w innej formie tego wyrazu lub w wyrazie pokrewnym wymienia się na *g*, *dz*, *z*, *ź*, *s*, *ś*, *h*, np. *dlużej* – *dlugo*, *mosiężny* – *mosiędz*, *każe* – *kazać*, *mroże* – *mrozić*, *wyżej* – *wysoko*,
- w rzeczownikach rodzaju żeńskiego zakończonych na *-aż*, *-eż*, np. *sprzedaż*, *młodzież*,
Uwaga. Wyjątek stanowią wyrazy: *twarz*, *potwarz*, *macierz*.
- po literach *l*, *ł*, *n*, *r*, np. *użyć*, *małżonek*, *aranżacja*, *drżenie*,
- na początku wyrazu w sylabach: *ża-*, *żo-*, *żu-*, *ży-*, np. *żaden*, *żona*, *żubr*, *życie*.
Uwaga. Wyjątek stanowią wyrazy: *rzadko*, *rzodkiewka*, *Rzym*, *rzygacz*, *rzucać*.

PISOWNIA CH – H

Ch piszemy:

- gdy w innej formie tego wyrazu lub w wyrazie pokrewnym wymienia się na *sz*, np. *piechota* – *pieszo*, *ucho* – *uszko*,
- na końcu wyrazu, np. *gmach*, *śmiech*, *groch*,
Uwaga. Wyjątek stanowi wyraz *druh*, a wyrazy *Allach/Allah* oraz *ech/eh* mają poprawne dwa zapisy – przez *ch* i *h*.
- po literze *s*, np. *schudnąć*, *schody*, *wyschnąć*.

H piszemy:

- gdy w wyrazie pokrewnym wymienia się na *g*, *ż*, *z*, np. *wahać* – *waga*, *druhhna* – *drużyna*,
- po literze *z*, np. *zhardzieć*, *zhańbić*,
- w wykrzyknikach, np. *oho*, *aha*, *uhu*, *uha*,
- tylko w wyrazach zapożyczonych do polszczyzny, np. *helhm*, *hajduhk*, *happening*, *hojny*, *happy end*, oraz w wyrazach z częstkami: *heks-*, *hekto-*, *hemo-*, *hetero-*, *hiper-*, *homo-*.

PISOWNIA WIELKĄ I MAŁĄ LITERĄ

Pisownia wielką (dużą) literą

W języku polskim użycie wielkiej litery jest uwarunkowane względami składniowymi, zwyczajowymi, grzecznościowymi i znaczeniowymi.

- Ze **względów składniowych** wielką literą piszemy:
  - pierwszy wyraz każdego zdania,
  - pierwszy wyraz wypowiedzenia lub przytoczenia czyjejs wypowiedzi zamieszczony po dwukropku.
- **Względy zwyczajowe** umożliwiają pisanie wielkiej litery na początku każdego wyrazu rozpoczynającego nowy wers w wierszu.
Uwaga. Samymi wielkimi literami na okładkach książek, afiszach itp. można zapisywać wyrazy wchodzące w skład tytułów oraz imiona i nazwiska autorów.
- Ze **względów grzecznościowych i uczuciowych** możemy stosować wielką literę, by wyrazić swój stosunek do adresata wypowiedzi albo do tego, o czym się pisze. Dotyczy to zwłaszcza rzeczowników, przymiotników i zaimków. Warto pamiętać o tym, by nie nadużywać wielkiej litery.
- Ze **względów znaczeniowych** stosujemy wielką literę:
  - w imionach i nazwiskach, pseudonimach i przezwiskach, imionach bogów, zwierząt, bohaterów literackich i filmowych, w nazwach dynastii, np. *Maria Konopnicka, Deotyma, Atena, Mruczek, Batman, Jagiellonowie*,
  - w nazwach mieszkańców planet, kontynentów, państw, regionów, członków ras, narodów, plemion, np. *Marsjanin, Europejczyk, Polak, Mazur, Murzyn, Kurd, Aztek*,
Uwaga. Nazwy mieszkańców miast, wsi, dzielnic piszemy małą literą, np. *gdańszczanin*.
  - w nazwach świąt i dni świątecznych, np. *Boże Narodzenie, Wszystkich Świętych, Dzień Nauczyciela*,
  - w tytułach czasopism (oprócz spójników i przyimków), np. „*Cogito*”, „*Gazeta Prawna*” „*Literatura na Świecie*”,
  - w nazwach programów i systemów komputerowych, np. *Northon, Windows*,
  - w nazwach orderów i odznaczeń, np. *Złoty Krzyż Zasługi, Virtuti Militari*,
  - w skrótowcach, np. *PKP, MEN, Mostostal*,
  - przy zapisie symboli nazw pierwiastków chemicznych, np. *Na, C, Au*, i niektórych skrótów stosowanych w nauce, np. *V – volt, A – amper*.

Małą literą piszemy:

- nazwy wydarzeń historycznych, np. *powstanie styczniowe, kongres wiedeński*,
- nazwy okresów, epok kulturowych, kierunków filozoficznych i artystycznych, np. *odrodzenie, stoicyzm, realizm*,
- nazwy członków zgromadzeń zakonnych, partii, organizacji społecznych, członków zespołów artystycznych, sportowych itp., np. *franciszkanin, socjaldemokrata, akowiec, beatles*,
- tytuły naukowe, zawodowe i godności, np. *profesor, lekarz, biskup*,
- przymiotniki utworzone od nazw własnych, np. *polski, wiślany, londyński*,
- nazwy obrzędów, zabaw, tańców, np. *dożynki, andrzejki, walentynki, walc*,
- nazwy artykułów przemysłowych pierwotnie związanych z określoną marką, np. *adidasy, fiat, szampan, gouda, coca-cola*.

PISOWNIA PARTYKUŁY *NIE* Z RÓŻNYMI CZĘŚCIAMI MOWY

Partykułę *nie* piszemy łącznie z:

- rzeczownikami, np. *niepalenie, niesprawiedliwość*,
- przymiotnikami i przysłówkami odprzymiotnikowymi w stopniu równym, np. *niemala, niemalo*,
- imiesłowami przymiotnikowymi, np. *niepiszący, nienapisany*.

Uwaga. Jeżeli zaznaczamy wyraźne przeciwstawienie, wówczas partykułę *nie* piszemy rozdzielnie, np. *nie ładny był, ale wręcz koszmarny; w państwie panował nie pokój, lecz totalny chaos*.

Partykułę *nie* piszemy rozdzielnie z:

- przymiotnikami i przysłówkami w stopniu wyższym i najwyższym, np. *nie ładniejszy, nie najładniejszy, nie ładniej, nie najładniej*,
- osobowymi formami czasownika i z bezokolicznikiem, np. *nie czyta, nie ma, nie czytać, nie mieć*,

Uwaga. Czasowniki, które nie mają formy niezaprzeczonej, piszemy łącznie, np. *niedowidzieć*.

- imiesłowami przysłówkowymi, np. *nie robiąc, nie zrobiwszy*,
- wyrazami o znaczeniu czasownikowym, np. *nie trzeba, nie warto, nie należy*,
- zaimkami, np. *nie ja, nie każdy, nie ten*,
- liczebnikami, np. *nie pierwszy, nie pięćcioro*.

Uwaga. Wyrazy *niejeden* (w znaczeniu wielu) i *niewiele* (w znaczeniu mało) piszemy łącznie.

PISOWNIA PARTYKUŁ: *BY, NIECH, NO, -ŹE/-Ź, -LI, -Ć*

Rozdzielnie piszemy:

- partykułę *by* z nieosobowymi formami czasownika, np. *kupić by, kupiono by*,
- partykułę *by* z zaimkami przysłownymi, np. *kiedy by, dokąd by*,
- partykuły *niech, no*, np. *niech one, zrób no*.

Łącznie piszemy:

- partykuły *-że, -ź*, np. *piszże, cóż, gdzież*,
- partykułę *-by* z osobowymi formami czasownika, np. *zjadłby, miałaby* (ale: *by zjadł, by miała*), oraz ze spójnikami i innymi partykułami, np. *żeby, byleby*,
- partykuły *-ć, -li*, np. *toć, znaszli*.

PISOWNIA PRZEDROSTKÓW *-Z, -S, -Ś*

- Przedrostek *z-* piszemy przed *h* i literami oznaczającymi spółgłoski dźwięczne, np. *zhańbić, zbić*.
- Przedrostek *s-* piszemy przed literami oznaczającymi spółgłoskę bezdźwięczną, np. *stoczyć, schować, spalić*.
- Przedrostek *ś-* piszemy przed literami *ci*, np. *ściągnąć, ściemniać*.
- W przedrostkach *roz-*, *bez-* zawsze piszemy *z*, np. *rozładować, bezproduktywne*.

PISOWNIA ZAPOŻYCZEŃ

- Niektóre zapożyczenia zachowują taką pisownię, jaką mają w języku, z którego pochodzą, np. *graffiti, hobby, weekend, Google*.
- Część wyrazów zapożyczonych występuje zarówno w formie spolszczonej, jak i oryginalnej, np. *mohair/moher, ketchup/keczup, pointa/puenta*.
- Niektóre wyrazy zapożyczone uległy spolszczeniu i należy je pisać zgodnie z zasadami polskiej pisowni, np. *komputer, dżem, mecz*.

PISOWNIA Z ŁĄCZNIKIEM

- Przymiotniki i rzeczowniki złożone z dwóch równorzędnych członów zapisujemy z łącznikiem, np. *biało-czerwony*, *chirurg-pediatra*.
Uwaga. Jeżeli jeden człon określa stopień nasilenia cechy drugiego, to złożenie piszemy bez łącznika, np. *jasnoczerwony* (czerwony o jasnym odcieniu), *szarobiały* (biały z domieszką szarego).
- Wyrazy z członami *niby-*, *quasi-* zapisujemy z łącznikiem, np. *niby-student*, *quasi-dom*.
Uwaga. Zasada ta nie dotyczy terminów przyrodniczych, np. *nibyjagoda*, *nibynóżki*.
- Przedrostki typu *super-*, *hiper-*, *ekstra-*, *pseudo-*, *eks-*, *anty-* itp. z nazwami własnymi piszemy z łącznikiem, np. *super-Polak*, *pseudo-Europejczyk*, *anty-Amerykanin*.
Uwaga. Wyrazy pospolite z tymi przedrostkami piszemy łącznie, np. *pseudokibic*, *antyfaszysta*.

MOWA NIEZALEŻNA I MOWA ZALEŻNA

Mowa niezależna – dosłowne przytoczenie czyjejś wypowiedzi, cytowanie kogoś, np. *Nauczyciel poinformował uczniów: „Za tydzień w szkole odbędzie się zbiórka odzieży”*.

Mowa zależna – wplecenie czyjejś wypowiedzi w swoją relację, czyli przekształcenie na własne słowa tego, co powiedział ktoś inny, np. *Nauczyciel poinformował uczniów, że za tydzień w szkole odbędzie się zbiórka odzieży*.

ZRÓŻNICOWANIE JĘZYKA – TERMINY

Synonim – wyraz o takim samym lub podobnym znaczeniu, np. *samochód* – *auto*.

Antonim – wyraz o znaczeniu przeciwstawnym, np. *ładny* – *brzydki*.

Homonim – wyraz, który ma takie samo brzmienie, ale zupełnie inne znaczenia, a niekiedy również pisownię, np. *lud* – ludzie i *lód* – woda w stałym stanie skupienia; *pila* – narzędzie stolarskie albo *pila* – 3. os. lp. r.ż. czasu przeszłego czasownika *pić*.

Związek frazeologiczny (frazologicizm) – utarte połączenie wyrazowe, np. *brać się w garść*, czyli mobilizować się, zbierać siły; *spartańskie wychowanie* – wychowanie proste, surowe. Wyrażenia takie są niepodzielne znaczeniowo i rozumiały tylko jako całość.

Archaizm – wyraz, forma lub konstrukcja składniowa, które wyszły z użycia, są przestarzałe, np. *giezło* (koszula).

Kolokwializm – leksykalny, składniowy lub frazeologiczny element pochodzący z potocznego języka mówionego (np. *fajny* w znaczeniu *dobry*). Można go stosować jedynie w sytuacjach nieoficjalnych.

Neologizm – nowy wyraz (lub połączenie wyrazowe), dotychczas niewystępujący w języku, tworzony na potrzeby utworu literackiego, reklamy, np. *porozumiewawczarnia* (M. Białoszewski *Funkcje*).

Wyraz rodzimy – wyraz w języku polskim, który nie jest zapożyczony z innego języka, np. *żaba*.

Wyraz zapożyczony – wyraz w języku polskim, który pochodzi z innego języka, np. *kalkulacja* (z łac. *calculatio*).

Termin naukowy – wyraz, pojęcie charakterystyczne dla języka naukowego, np. *anatomia*.

LIRYKA

Liryka – jeden z trzech rodzajów literackich, którego tematyka pozostaje w kręgu przeżyć wewnętrznych, doznań, emocji, przekonań przedstawianych przez podmiot liryczny, najczęściej w formie monologu.

Podmiot liryczny („ja” **liryczne, osoba mówiąca**) – fikcyjna osoba mówiąca w utworze lirycznym, wyrażająca uczucia, refleksje, nastroje, zadająca pytania, czyniąca obserwacje itp. Wyróżniamy dwa typy podmiotu lirycznego:

- **jednostkowy** – wypowiada się we własnym imieniu,
- **zbiorowy** – wypowiada się w imieniu zbiorowości, którą reprezentuje bądź z którą się utożsamia.

Typy liryki

- **pośrednia** – podmiot liryczny nie nazywa bezpośrednio swoich uczuć i myśli, ale wyraża je m.in. przez opis sytuacji, zjawisk,
- **bezpośrednia** – podmiot liryczny wypowiada się w pierwszej osobie i bezpośrednio nazywa swe uczucia i myśli,
- **zwrotu do adresata (inwokacyjna)** – obejmuje utwory, w których podmiot liryczny wyraźnie zwraca się do adresata. Adresatem może być konkretna osoba lub zbiorowość, ale również upersonifikowane zjawisko lub pojęcie.

Bohater liryczny – postać w utworze lirycznym będąca przedmiotem wypowiedzi („on”).

Sytuacja liryczna – przedstawione w utworze okoliczności wypowiedzi podmiotu lirycznego wpływające na jej treść i formę. Przykładem sytuacji lirycznej jest wyznanie, czyli bezpośrednie wyrażenie uczuć jednostki.

Adresat („ty” **liryczne**) – osoba, do której zwraca się podmiot liryczny. Adresatem mogą być na przykład osoba, grupa osób, pojęcie czy upersonifikowane zjawisko.

Monolog liryczny – wypowiedź monologowa podmiotu lirycznego na temat jego przeżyć wewnętrznych, myśli czy doznań.

Obraz poetycki – takie zestawienie słów, środków poetyckich itp., które tworzy obraz jakiegoś wycinka rzeczywistości, ukazanego z perspektywy podmiotu lirycznego.

GATUNKI LIRYCZNE

Fraszka – gatunek liryki utrzymany najczęściej w żartobliwej tonacji. Tematy fraszek mogą być różnorodne: od błahych po refleksyjno-filozoficzne. Fraszkę zazwyczaj kończy zabawna puenta.

Hymn – uroczysta, podniosła pieśń pochwalna, sławiąca zazwyczaj jakieś bóstwo, czyny bohaterskie albo powszechnie uznawane idee lub wartości. Hymn wywodzi się z tradycji starożytnej, wówczas był pieśnią chóralną.

Pieśń – najstarszy gatunek liryczny, początkowo wykonywany przy akompaniamencie muzyki; utwór stroficzny o regularnej budowie i różnorodnej, najczęściej poważnej tematyce: religijnej, miłosnej, filozoficznej lub refleksyjnej, czasem biesiadnej.

Tren – gatunek poezji żałobnej, ukształtowany w starożytnej Grecji; utwór wyrażający żal z powodu czyjejś śmierci, rozpamiętujący dokonania osoby zmarłej i zawierający pochwałę jej zalet i zasług.

Sonet – gatunek literacki w obrębie liryki. Ma charakterystyczną budowę: czternaście wersów, cztery strofy o układzie wersów 4–4–3–3. W czterowersowych strofach występuje okalający układ rymów (a b b a). Pierwsza część utworu ma charakter opisowy, druga – refleksyjny.

EPIKA

Epika – jeden z trzech rodzajów literackich, którego głównym elementem konstrukcyjnym są wydarzenia przedstawione w formie opowiadania i opisu przez narratora przytaczającego dialogi oraz monologi bohaterów.

Narrator – fikcyjna osoba mówiąca w utworze epickim, prezentująca świat przedstawiony. Wy różniamy:

- **narratora wszechwiedzącego** – wypowiada się najczęściej w 3. osobie i ma pełną wiedzę o świecie przedstawionym, ale nie uczestniczy w wydarzeniach, nie podaje źródeł swojej wiedzy,
- **narratora o ograniczonej wiedzy o świecie przedstawionym** – wypowiada się w 1. osobie, jest jednocześnie uczestnikiem i obserwatorem wydarzeń.

Narracja – wypowiedź prezentująca elementy świata przedstawionego utworu. Narracja może być pierwszo- lub trzecioosobowa.

GATUNKI EPICKIE

Bajka – krótki utwór epicki o charakterze dydaktycznym, najczęściej wierszowany. Zazwyczaj zawiera bezpośrednio sformułowany morał (pouczenie), choć jego przesłanie może być ukryte. Bohaterami bajek najczęściej są zwierzęta symbolizujące cechy ludzkie. Czas i miejsce akcji są nieokreślone, występuje niewielu bohaterów, a akcja często ogranicza się tylko do jednego wydarzenia. Dzięki tym uproszczeniom bajka zyskuje uniwersalny charakter.

Baśń – niewielkich rozmiarów epicki utwór fantastyczny o charakterze pouczającym, przepelniony cudownością, ukazujący dzieje bohaterów przekraczających granice między światem realistycznym a fantastycznym. W baśni mamy do czynienia z walką dobra ze złem, która się kończy zwycięstwem dobra. Czas i miejsce akcji są nieokreślone, a bohaterowie dzielą się na pozytywne i negatywne.

Epopeja (epos) – gatunek literacki należący do epiki, wywodzący się z antyku.

Cechy charakterystyczne eposu:

- wierszowana forma,
- podział na części, pieśni i księgi będące samodzielnymi całościami,
- stałe elementy kompozycyjne, np. inwokacja (bezpośredni zwrot do adresata),
- wielowątkowość, liczne opisy i dygresje,
- wszechwiedzący i obiektywny narrator,
- porównania homeryckie (bardzo rozbudowane) i stałe epitety,
- umieszczenie akcji w momencie przełomowym dla opowiadanych wydarzeń,
- ukazanie ingerencji bogów w losy bohaterów.

Legenda – opowieść związana z autentycznymi miejscami, postaciami i zdarzeniami, w której realizm łączy się z treściami fantastycznymi i cudownymi. Do XVIII w. tematem legend było życie świętych, apostołów i męczenników. Zbiory legend pisano zazwyczaj na użytek kaznodziejów; służyły celom moralistycznym. Od połowy XVIII w. legendą nazywa się również podanie ludowe.

Mit – fantastyczna opowieść o bogach, legendarnych bohaterach oraz o nadnaturalnych wydarzeniach z udziałem tych postaci; jest próbą wyjaśnienia odwiecznych zagadnień bytu, świata i człowieka, życia i śmierci, dobra i zła. Mity porządkowały wyobrażenia o świecie, pozwalały interpretować rzeczywistość, wyznaczały hierarchię ważności. Początkowo były opowieściami wyrażającymi wierzenia danej społeczności przekazywanymi z pokolenia na pokolenie, z czasem stały się opowieściami stanowiącymi źródło inspiracji dla twórców kolejnych epok.

Nowela – gatunek charakteryzujący się przejrzystością fabuły (zwykle jednowątkowej), z wyraźnie zarysowanym punktem kulminacyjnym oraz puentą. Od opowiadania różni się:

- mniejszą swobodą konstrukcji,
- brakiem wątków pobocznych i epizodów,
- brakiem postaci drugoplanowych.

Opis – jedna z podstawowych form wypowiedzi narracyjnej, ukazująca elementy świata przedstawionego, takie jak wygląd postaci czy miejsc, w których rozgrywają się wydarzenia.

Opowiadanie

1. Podstawowa forma wypowiedzi narracyjnej, polegająca na ukazywaniu zdarzeń w ich następstwie czasowym.
2. Krótki utwór prozatorski o niezbyt rozbudowanych elementach świata przedstawionego, swobodnej kompozycji niepodporządkowanej żadnym rygorom oraz wyraźnie wyeksponowanej roli narratora. Możemy wyróżnić wiele typów opowiadań, np. **obyczajowe**, **przygodowe**, **detektywistyczne**, **fantastycznonaukowe** czy **fantasy**.

Poemat – dłuższy utwór o charakterze epickim lub lirycznym, zwykle wierszowany.

Powiatka filozoficzna – krótki utwór fabularny pisany prozą, którego świat przedstawiony ma za zadanie ilustrować jakąś myśl filozoficzną, światopoglądową czy moralną. Posługuje się uproszczonym rysunkiem postaci oraz elementami fantastyki baśniowej.

Powieść – gatunek obejmujący obszerne utwory pisane prozą, zwykle o rozbudowanej, wielowątkowej fabule, obejmującej dzieje licznych bohaterów i środowisk społecznych. Wyróżnia się wiele typów powieści, np. **historyczną**, **fantastycznonaukową**, **fantasy**, **obyczajową**, **przygodową**, **detektywistyczną**.

Powieść historyczna – powieść, w której świat przedstawiony został umieszczony w epoce wcześniejszej niż ta, w której żyją autor i czytelnicy. Kluczowy jest więc dystans czasowy. W powieści historycznej dąży się do respektowania prawdy historycznej i zmierza do oddania charakterystycznych cech danej epoki i jej problemów (autor korzysta ze źródeł historycznych). Oprócz postaci znanych z dziejów występują bohaterowie fikcyjni, których losy są wplecione w tok wydarzeń historycznych.

Przypowieść (parabola) – utwór narracyjny o charakterze moralizatorskim, w którym wydarzenie jest opowiedziane nie ze względu na atrakcyjność fabuły czy postaci, ale jako przykład służący zilustrowaniu prawd uniwersalnych lub moralnych.

DRAMAT

Dramat – jeden z trzech rodzajów literackich, w którym wydarzenia są przedstawione za pomocą dialogów i monologów bohaterów, nie zaś dzięki opowiadaniu narratora. Dramat jest przeznaczony głównie do wystawiania na scenie.

Tekst główny – dialogi i monologi bohaterów dramatu.

Didaskalia (tekst poboczny) – informacje autora dla inscenizatorów dramatu, dotyczące na przykład zachowania i wyglądu postaci czy miejsc, w których rozgrywa się akcja.

Dialog – rozmowa co najmniej dwojga bohaterów.

Monolog – dłuższa wypowiedź jednego bohatera, stanowiąca samodzielną całość znaczeniową (w przeciwieństwie do poszczególnych wypowiedzi wchodzących w skład dialogu).

Akt – część dramatu zawierająca zamknięty i spójny odcinek akcji, zwykle zakończony jakimś ważnym dla jej dalszego biegu zdarzeniem.

Scena – część dramatu, która wchodzi w skład aktu. Jest częścią akcji wyodrębnioną ze względu na występowanie w niej określonych bohaterów. Przybycie lub odejście jakiejś postaci kończy jedną scenę i zaczyna kolejną.

Akcja – układ zdarzeń przedstawionych w utworze dramatycznym, epickim lub filmowym, które kształtują losy bohaterów i są powiązane następstwem chronologicznym oraz ciągiem przyczynowo-skutkowym. Ponadto w dramacie rozumiemy akcję jako ciąg zdarzeń rozwijających się od konfliktowego punktu wyjścia do momentu jego rozwiązania.

Akcja w dramacie jest zbudowana z następujących elementów:

- **ekspozycja** – sytuacja zarysowana w punkcie wyjścia, przedstawiająca główny konflikt i zapoznająca czytelnika z najważniejszymi postaciami oraz problemami utworu. Tworzy wyjściowy układ zdarzeń, z którego wynikają dalsze;
- **rozwińnięcie akcji** – najbardziej rozbudowana część przebiegu akcji, w której narastają zarysowane wcześniej (w ekspozycji) konflikty i problemy;
- **punkt kulminacyjny** – moment, w którym konflikt osiąga najwyższy stopień wyrazistości i wydaje się niemożliwy do rozwiązania, a napięcie dochodzi do maksimum. Punkt kulminacyjny może się pojawić także w epice, jest na przykład ważnym elementem noweli;
- **perypetia** – nagła zmiana losów bohaterów, najczęściej łącznik między punktem kulminacyjnym a rozwiązaniem akcji;
- **rozwiązanie akcji** – końcowy etap przebiegu akcji, będący rozstrzygnięciem konfliktu.

Konflikt dramatyczny – przyczyna i siła napędowa rozwoju akcji w dramacie.

GATUNKI DRAMATYCZNE

Dramat właściwy (dramat obyczajowo-psychologiczny, sztuka) – gatunek literacki zaliczany do dramatu, ukształtowany w XIX w., cechujący się wyrazistą akcją z udziałem wszechstronnie ukazanych bohaterów oraz z zachowaniem prawdopodobieństwa życiowego. Ważnym składnikiem dramatu właściwego jest ukazanie realiów obyczajowych i psychologicznych, kształtujących losy postaci. Dramat właściwy posługuje się sposobami oddziaływania typowymi zarówno dla komedii, jak i tragedii.

Komedia – gatunek literacki zaliczany do dramatu, którego cechami charakterystycznymi są lekka, pogodna tematyka, komizm i szczęśliwe zakończenie.

Tragedia – gatunek literacki należący do dramatu, którego cechami charakterystycznymi są poważna tematyka, tragizm i nie szczęśliwe zakończenie.

GATUNKI MIESZANE

Ballada – gatunek, w którym występują elementy liryczne (nastrojowość, emocjonalność), epickie (narracyjność) i dramatyczne (dialog, akcja). Ballady nie można jednoznacznie przyporządkować do jednego rodzaju literackiego. Wywodzi się z tradycji ludowej. Jej tematem jest najczęściej jakieś niezwykle zdarzenie, legenda, podanie historyczne. Pierwotnie była śpiewana.

Satyra – utwór literacki, który ośmiesza i piętnuje pewne zjawiska społeczne, wady ludzkie, osoby i grupy społeczne. W odróżnieniu od bajki nie daje żadnych wzorów. Jej dydaktyczny charakter ogranicza się do ośmieszającej krytyki i przedstawienia rzeczywistości w krzywym zwierciadle, karykaturalnie zdeformowanej. Satyra ma cechy liryki (opis przeżyć), epiki (fabuła) i dramatu (udramatyzowane sceny dialogowe).

POGRANICZA LITERATURY

Artykuł – wypowiedź publicystyczna dotycząca aktualnych tematów (politycznych, społecznych, kulturalnych itp.), zamieszczona w gazecie lub czasopiśmie. Ponieważ cechy gatunkowe artykułu nie są ściśle ustalone, określa się w ten sposób różnego typu wypowiedzi.

Dziennik – zapisy prowadzone z dnia na dzień, opatrzone zazwyczaj datą dzienną, ułożone chronologicznie, prezentujące przedstawiane wydarzenia i przeżycia z aktualnej perspektywy. W zależności od funkcji dziennik może mieć charakter dokumentu lub być zbliżony do wypowiedzi literackiej. Od pamiętnika różni się brakiem dystansu czasowego.

Felieton – gatunek publicystyczny z pogranicza dziennikarstwa i literatury pięknej, najczęściej publikowany cyklicznie w stałej rubryce czasopisma. Felieton charakteryzuje się aktualną tematyką, swobodą stylu i kompozycji, subiektywnym (autorskim) sposobem przedstawiania zjawisk. Pretekstem do podjęcia określonego tematu bywa sytuacja, której uczestnikiem lub świadkiem był autor felietonu. Rozważania są zazwyczaj zakończone puentą. Felietony często mają zabarwienie satyryczne, zawierają elementy fikcji literackiej i literackie środki wyrazu.

Komiks – fabuła opowiedziana za pomocą serii rysowanych obrazków z podpisami i ewentualnie dialogami (w formie tzw. dymków). Komiksy są charakterystyczną formą współczesnej kultury popularnej.

List – wypowiedź pisemna skierowana do konkretnego adresata, najczęściej o charakterze prywatnym. Wiele listów i ich zbiorów zyskało status utworów artystycznych. Niektóre teksty tego typu weszły na stałe do kanonu literatury pięknej.

Literatura faktu – współczesna literatura narracyjna przede wszystkim o charakterze dokumentalnym, zazwyczaj częściowo sfabularyzowana, mająca na celu wiarygodną relację o prawdziwych wydarzeniach. Obejmuje gatunki z pogranicza literatury, takie jak dziennik, pamiętnik, list.

Pamiętnik – relacja o zdarzeniach, których uczestnikiem lub naocznym świadkiem był autor. Zwykle zdarzenia są relacjonowane w porządku chronologicznym, z pewnego dystansu. Autor opowiada nie tylko o przebiegu wydarzeń, ale może przedstawiać swoje stanowisko wobec nich w momencie pisania.

Reportaż – gatunek dziennikarsko-literacki, będący sprawozdaniem z wydarzeń, których bezpośrednim świadkiem bądź uczestnikiem był autor. Najczęściej jest pozbawiony elementów fikcji, opowiada prawdziwą historię w sposób zbliżony do gatunków epickich (zawiera fabułę, posługuje się opisem, dialogiem czy rozbudowaną charakterystyką postaci), ma wartość artystyczną (np. przemyślaną kompozycję, język). Oprócz reportażu literackiego istnieją również reportaże filmowe, telewizyjne, radiowe, fotoreportaże i inne. Kompozycja reportażu nie ma ustalonych reguł i jest podporządkowana intencji autora, którego głównym zadaniem jest jak najobiektywniej przedstawić wydarzenia. Ich skomentowanie pozostawia się najczęściej odbiorcy. Charakterystyczne cechy reportażu to:

- wiarygodny i dokładny opis wydarzeń,
- aktualność tematu,
- obiektywizm.

Ze względu na poruszaną tematykę rozróżniamy reportaże: społeczno-obyczajowe, podróżnicze, wojenne, sportowe itp.

Wywiad – rozmowa z jakąś osobą, skoncentrowana zwykle na jednym temacie, opublikowana w gazecie, czasopiśmie lub wyemitowana w radiu, telewizji czy internecie.

NAJPOPULARNIEJSZE ŚRODKI STYLISTYCZNE

ŚRODKI FONETYCZNE

ŚRODEK	OBJAŚNIENIE/FUNKCJA	PRZYKŁAD
Wyraz dźwiękonośny (onomatopeja)	Naśladowanie dźwięków słowami.	<i>Łubudu. Tup-tup-tup.</i> (M. Białoszewski <i>Pamiętnik z powstania warszawskiego</i>)

ŚRODKI SEMANTYCZNE (TROPY)

ŚRODEK	OBJAŚNIENIE/FUNKCJA	PRZYKŁAD
Epitet/epitet metaforyczny	Wyraz określający rzeczownik. Określa cechy, dodaje plastyczności.	Czas jak to Czas, krawiec kulawy, z <u>chińskim</u> wąsem, suchotnik <u>żwawy</u> (M. Pawlikowska-Jasnorzewska <i>Czas, krawiec kulawy</i>)
Porównanie	Podkreślenie cechy jednego zjawiska przez zestawienie go z innym. Składa się z dwóch członów połączonych najczęściej spójnikami <i>jak</i> , <i>jakby</i> , <i>niby</i> . Służy podkreśleniu związku dwóch zjawisk, pozwala wyobrazić sobie na przykład barwy, kształty.	Idzie zmierzch jak tłumy cieni. (L. Staff <i>Szaruga</i>)

ŚRODEK	OBJAŚNIENIE/FUNKCJA	PRZYKŁAD
Wulgaryzm	Wyraz lub sformułowanie będące dosadnym, ordynarnym określeniem zjawisk, które można nazwać, używając słów neutralnych stylistycznie lub eufemizmów. Środek ekspresji – uwiarygodnia język bohaterów, bywa świadomą prowokacją artystyczną.	Marc: Nie kupiłeś tego obrazu za dwieście tysięcy franków! Serge: Wiedziałem, że się nie poznasz. Marc: Kupiłeś to <u>gówno</u> za dwieście tysięcy franków?! (Y. Reza <i>Sztuka</i>)
Zdrobnienie	Wyraz pochodny oznaczający rzecz albo osobę mniejszą od nazwanej wyrazem podstawowym. Wyraża pozytywne nastawienie.	<i>Przypomniał mi się twój pokoik, Tak dawno, dawno nie widziany: Pianinko, sofka, etażerka I obrazeczków pełne ściany.</i> (J. Tuwim <i>Epistola sentymentalna</i>)
Zgrubienie	Wyraz pochodny oznaczający rzecz albo osobę większą od nazwanej wyrazem podstawowym. Wyolbrzymia, wyraża negatywny stosunek.	Na koniec wzrok mój trafia na postać <u>wuja Zdzicha...</u> (L.J. Kern <i>Śmierć w kręgu rodziny</i>)

ŚRODKI SKŁADNIOWE

ŚRODEK	OBJAŚNIENIE/FUNKCJA	PRZYKŁAD
Powtórzenie	Powtarzanie słów, wersów, zdań podobnej budowy składniowej. Zwraca uwagę na jakąś treść, wpływa na rytm, zwiększa ekspresję, podkreśla znaczenie.	Gulistan – mówi – to ogród róż, W ogrodzie – mówi – strumienie. Róże? Na skronie – mówi – róże włóż, Strumienie – mówi – to cienie. (K.I. Gałczyński <i>Bal u Salomona</i>)
Anafora	Powtórzenie słowa lub zwrotu na początku segmentu wypowiedzenia albo wersu. Zwraca uwagę na jakąś treść, słowo lub sformułowanie, wpływa na rytm.	A co, gdybym budziła w ludziach strach, <u>Albo tylko odrażę,</u> <u>Albo tylko litość?</u> (W. Szymborska <i>W zatrzęsieniu</i>)
Apostrofa	Bezpośredni zwrot do kogoś lub czegoś. Nadaje tekstowi podniosły nastrój.	Wy, którzy pospolitą rzeczą władacie, A ludzką sprawiedliwość w ręku trzymacie, Wy, mówię, którym ludzi paść poruczono I zwierzchności nad stadem bożym zwierzono (J. Kochanowski <i>Pieśń XIV</i>)
Pytanie retoryczne	Pytanie, które nie wymaga odpowiedzi. Nadaje silniejszy ton emocjonalny wypowiedzi, przykuwa uwagę słuchaczy, podkreśla jakąś treść.	Orszulo moja wdzięczna, gdzieś mi się podziła? W którą stronę, w którąś się krainę udała? Czyś ty nad wszystkie nieba wysoko wzniesiona I tam w liczbę aniołków małych policzona? (J. Kochanowski <i>Tren X</i>)
Wyliczenie	Wymienienie kolejnych elementów jakiejś całości. Porządkuje wypowiedź, podsumowuje pewną treść, zapowiada, o czym będzie mowa.	Tyle naraz świata ze wszystkich stron świata: <u>moreny, mureny i morza i zorze</u> i <u>ogień</u> i <u>ogon</u> i <u>orzeł</u> i <u>orzecz</u> – jak ja to ustawię, gdzie ja to położę? (W. Szymborska <i>Urodziny</i>)
Wykrzyknienie	Zdanie wykrzyknikowe. Wskazuje na emocjonalne zaangażowanie.	O, jaka to Rzeczpospolita, o, jakie królestwo, o, jaka mądrość urzędów i sejmów, które tego naprawić nie mogą! (P. Skarga <i>Wzywianie do pokuty</i>)
Przerzutnia	Przeniesienie wyrazu lub części zdania do następnej strofy. Urozmaica rytm wiersza, uwydatnia pewne połączenia słowne, zwiększa dynamikę.	We dworze pusto, bo drzwi do ganku <u>zamknięto</u> <u>Zaszczepkami</u> i <u>kolkiem zaczepki</u> przetknięto. (A. Mickiewicz <i>Pan Tadeusz</i>)

SŁOWNICZEK

Adaptacja – przystosowanie utworu, najczęściej literackiego, do potrzeb filmu, audycji radiowej, spektaklu teatralnego itp.

Aforyzm – krótkie błyskotliwe sformułowanie, zawierające na przykład jakąś myśl filozoficzną czy mądrość życiową.

Anegdota – krótkie zwięzłe opowiadanie o jakimś ważnym, zabawnym czy niecodziennym zdarzeniu, dotyczącym znanej osoby.

Bohater utworu (postać literacka) – fikcyjna osoba występująca w świecie przedstawionym utworu literackiego. Wyróżniamy m.in.:

- **bohaterów głównych** – osoby, których losy stanowią zasadniczy przedmiot zainteresowań autora, najczęściej biorące udział we wszystkich wydarzeniach,
- **bohaterów drugoplanowych (pobocznych)** – pozostających w związkach z postaciami głównymi, ale uczestniczących tylko w niektórych zdarzeniach,
- **bohaterów epizodycznych** – występujących w jednorazowych sytuacjach, niemających większego znaczenia dla rozwoju akcji.

Dedykacja – krótki tekst umieszczany na początku książki, na fotografii itp., informujący o tym, komu zostały ofiarowane lub poświęcone.

Epizod – samodzielne zdarzenie lub sytuacja w utworze fabularnym, nieodgrywające większej roli w przebiegu akcji, luźno powiązane z fabułą, bohaterem czy tematem dzieła.

Fabuła – układ zdarzeń w świecie przedstawionym utworu epickiego, dramatycznego czy filmowego, składających się na koleje życiowe bohaterów i powiązanych związkami przyczynowo-skutkowymi. Zdarzenia tworzące fabułę mogą się układać w wątki – związane przeważnie z jednym bohaterem lub problemem. Wyróżniamy **fabułę jedno-** lub **wielowątkową**.

Fantasy – odmiana literatury fantastycznej, nawiązująca do różnego rodzaju baśni, legend i mitów, która narusza powszechnie przyjęte poczucie rzeczywistości i której świat przedstawiony rządzi się prawami magii. Akcja w utworze fantasy jest zazwyczaj przejrzyście zbudowana i przepelniona niezwykłymi wydarzeniami.

Fikcja – właściwość świata przedstawionego utworu, polegająca na tym, że świat w nim ukazany ma charakter zmyślony. Wyróżniamy dwa typy fikcji:

- **realistyczną (prawdopodobną)** – mającą na celu wierne odwzorowanie w dziele literackim otaczającej nas rzeczywistości,
- **fantastyczną** – tworzącą taki świat przedstawiony, który nie odpowiada przyjętym kryteriom rzeczywistości, posługującą się wątkami nadnaturalnymi i cudownością.

Intonacja – nadawanie tekstowi mówionemu pewnego rodzaju melodii poprzez modulowanie głosem w celu wyrażenia emocji.

Inwokacja – rozwinięta apostrofa rozpoczynająca utwór literacki lub jego część, będąca bezpośrednim zwrotem na przykład do bóstwa lub duchowego patrona z prośbą o natchnienie, inspirację, pomoc przy tworzeniu dzieła.

Komizm – zespół cech jakiegoś obiektu, np. przedmiotu, osoby albo sytuacji czy zdarzenia, wywołujący wesołość i śmiech. Konieczny składnik komedii. Rodzaje komizmu:

- **komizm postaci** – przejawia się najczęściej w wyglądzie zewnętrznym i/lub zachowaniu postaci,

- **komizm słowny** – wyraża się w odpowiednio prowadzonym dialogu, monologu bądź w wywołujących wesołość zwrotach i zestawieniach słów,
- **komizm sytuacyjny** – polega na tworzeniu między bohaterami zabawnych, nieoczekiwanych dla odbiorcy układów zdarzeń i sytuacji.

Literatura dydaktyczna – utwory literackie mające na celu przekazanie czytelnikom użytecznych prawd, przestróg moralnych, wskazówek postępowania, ideałów, wzorców do naśladowania itp. Do literatury dydaktycznej zaliczamy na przykład bajkę czy przypowieść.

Literatura popularna – literatura skierowana do szerokiego kręgu odbiorców, której celem jest zapewnienie przede wszystkim rozrywki. Utwory zaliczane do literatury popularnej zazwyczaj są pisane według ustalonego schematu i łatwe w odbiorze. Starają się przykuć uwagę swą atrakcyjnością, poruszają lekkie tematy i skupiają się głównie na opowiedzeniu ciekawej fabuły, posługując się prostym, zwykle potocznym językiem. Do literatury popularnej zaliczamy m.in. **kryminały**, **powieści sensacyjne**, **romanse**, **utwory fantasy** i **fantastykę naukową**.

Monolog wewnętrzny – w utworze narracyjnym większy, złożony z co najmniej kilku zdań fragment będący przytoczeniem myśli, spostrzeżeń itp. bohatera w formie wypowiedzi pierwszo- lub trzecioosobowej.

Motto – cytat umieszczony przed tekstem utworu, związany z jego tematem lub myślą przewodnią.

Motyw – element rzeczywistości przedstawionej w utworze (element konstrukcji świata przedstawionego), np. zdarzenie, postać, przedmiot, sytuacja.

Podtytuł – dodatkowy tekst pod tytułem dzieła, uzupełniający go o dodatkowe informacje.

Porównanie homeryckie – bardzo rozbudowane porównanie, którego jeden z członów – porównujący – staje się samodzielnym obrazem poetyckim.

Proza – przeciwieństwo wiersza, mowa pozbawiona stałych jednostek rytmicznych i podziału na wersy.

Puenta (pointa) – zręczne, zaskakujące i często dowcipne zakończenie wypowiedzi, podsumowujące i uwydatniające lub odwracające jej sens.

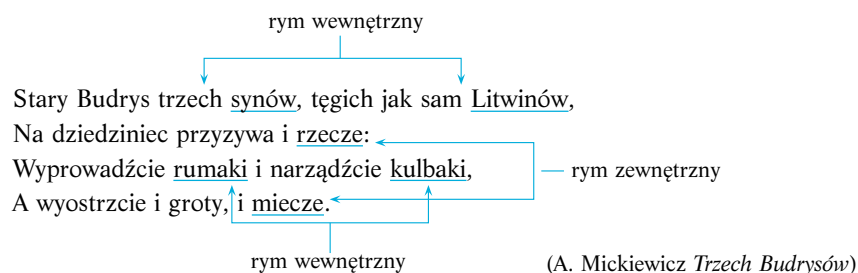
Refren – w utworach poetyckich regularnie powtarzający się fragment tekstu (np. wers, kilka wersów lub strofa).

Retrospekcja – przedstawienie wcześniejszych wydarzeń, zakłócające tok narracji i chronologiczny układ fabuły.

Rym – powtórzenie jednakowych lub podobnych układów brzmieniowych w zakończeniach wyrazów pojawiających się w określonym miejscu w dwóch lub więcej wersach.

Ze względu na miejsce występowania w wierszu rymujących się wyrazów rozróżniamy:

- **rymy zewnętrzne** – rymujące się wyrazy występują na końcu wersów,
- **rymy wewnętrzne** – rymujące się wyrazy występują w obrębie jednego wersu.

Rymy zewnętrzne mogą występować w następujących układach:

• **parzystym** (a a b b)

Zbrodnia to niesłychana, a
 Pani zabija pana; a
 Zabiwszy grzebie w gaju, b
 Na łączce przy ruczaju. b
 (A. Mickiewicz *Lilije*)

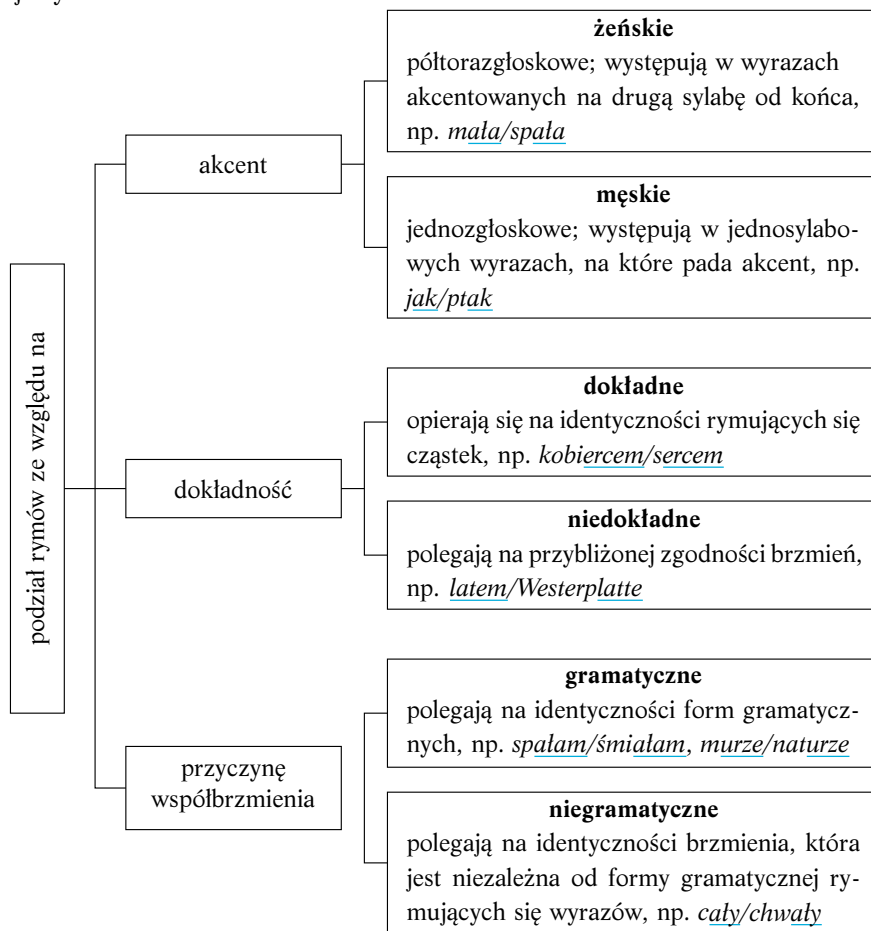
• **krzyżowym** (a b a b)

Po co tu obce mowy, a
 Polski pijemy miód; b
 Lepszy śpiew narodowy a
 I lepszy bratni ród. b
 (A. Mickiewicz *Pieśń filaretów*)

• **okalającym** (a b b a)

Niechaj, kogo wiek zamroczy, a
 Chyląc ku ziemi poradłone czoło, b
 Takie widzi świata koło, b
 Jakie tępyimi zakreśla oczy. a
 (A. Mickiewicz *Oda do młodości*)

Rodzaje rymów:

Rytm – równomierne powtarzanie się elementów dźwiękowych i składniowych w przebiegu tekstu.

Fantastyka naukowa (science fiction) – twórczość literacka lub filmowa, w której świat przedstawiony jest umieszczony w przyszłości w stosunku do czasu napisania i opiera się na wizjach lub przewidywaniach dotyczących rozwoju techniki czy ludzkości.

Sentencja – zwięzłe zdanie zawierające jakąś ogólną myśl o charakterze filozoficznym lub moralnym.

Strofa (zwrotka) – w utworze wierszowanym wyodrębniony graficznie zespół wersów i występujący w tym samym kształcie dwa lub więcej razy.

Średniówka – występujący w całym wierszu punkt podziału wewnątrz każdego wersu, powtarzający się po jednakowej liczbie sylab. Średniówka rozdziela wers na dwie części i nadaje rytm utworowi.

Śród ta-kich pól przed la-ty, || nad brze-giem ru-cza-ju,
Na pa-gór-ku nie-wiel-kim, || we brzo-zo-wym ga-ju,
Stał dwór szla-chec-ki, z drze-wa, || lecz pod-mu-ro-wa-ny

(A. Mickiewicz *Pan Tadeusz*)

Świat przedstawiony – świat w utworze epickim lub w dramacie. Może być odwzorowaniem rzeczywistości (w utworach realistycznych) albo zawierać elementy niepasujące do niej (w utworach fantastycznych). Na świat przedstawiony składają się przede wszystkim: czas i miejsce akcji, bohaterowie i zdarzenia.

Tekst naukowy – tekst specjalistyczny z danej dziedziny wiedzy. Jego charakterystycznymi cechami są m.in.: obecność terminów właściwych konkretnym dziedzinom wiedzy, brak słownictwa nacechowanego emocjonalnie, jasność wywodu, logiczne uogólnianie i wnioskowanie.

Tekst popularnonaukowy – tekst naukowy, skierowany do szerszego grona odbiorców. Jest napisany językiem bardziej przystępnym dla odbiorcy, zawiera mniejszą liczbę terminów i pojęć niż tekst naukowy.

Tragizm – splot niepomyślnych wydarzeń (lub starcie równorzędnych racji), prowadzący nieuchronnie do wielkiego nieszczęścia i powodujący, że bohater znajduje się w sytuacji bez wyjścia – niezależnie od tego, jak postąpi, poniesie klęskę. Konieczny składnik tragedii.

Tytuł – nazwa dzieła nadana przez autora, będąca pierwszym wyodrębnionym odcinkiem tekstu i pozostająca z nim w wielorakich związkach.

Wątek – ciąg zdarzeń związany najczęściej z jedną lub kilkoma postaciami wyodrębnionymi z całego zbiorowiska osób przedstawionych w utworze lub łączący się z określonym problemem. Losy postaci pierwszoplanowych tworzą wątek **główny**, drugoplanowych – wątki **poboczne**. W konstrukcji tekstu zajmuje miejsce pośrednie między wydarzeniem a fabułą.

Wers – podstawowa jednostka wiersza, prawie zawsze wyodrębniona graficznie jako samodzielna linijka tekstu.

Wiersz – przeciwieństwo prozy, mowa w szczególny sposób zorganizowana – składająca się z powtarzających się jednostek (przede wszystkim wersów), które nadają jej rytm.

Wiersz biały – wiersz bezrymowy. Jest przeciwieństwem wiersza rymowanego.

Wiersz ciągły – zbudowany z ciągu wersów niepodzielonych na strofy. Przeciwieństwem wiersza ciągłego jest wiersz stroficzny.

Wiersz stroficzny – zbudowany z wersów pogrupowanych w strofy. Przeciwieństwem wiersza stroficznego jest wiersz ciągły.

Wiersz sylabiczny – wiersz, w którym wszystkie wersy mają tę samą liczbę sylab. Wiersz, który ma osiem sylab (zgłosek) w wersie, to ośmiozgłoskowiec, jedenaście sylab – jedenastozgłoskowiec, trzynaście – trzynastozgłoskowiec. Im więcej sylab w wersie, tym wiersz ma podnioslejszy i dostojniejszy charakter.

Wiersz wolny – wiersz, w którym jedynym elementem wierszotwórczym jest wyodrębniony graficznie wers. Wersy w wierszu wolnym nie tworzą żadnego przewidywalnego układu, mogą być łączone w zdania w dowolny sposób.

PODZIAŁ ZE WZGLĘDU NA RODZAJE LITERACKIE

LIRYKA

EPIKA

DRAMAT

Co?

przeżycia
i doznania

wydarzenia tworzące
ciąg przyczynowo-skutkowy

Kto?

podmiot
liryczny
bohater
liryczny

narrator
bohaterowie

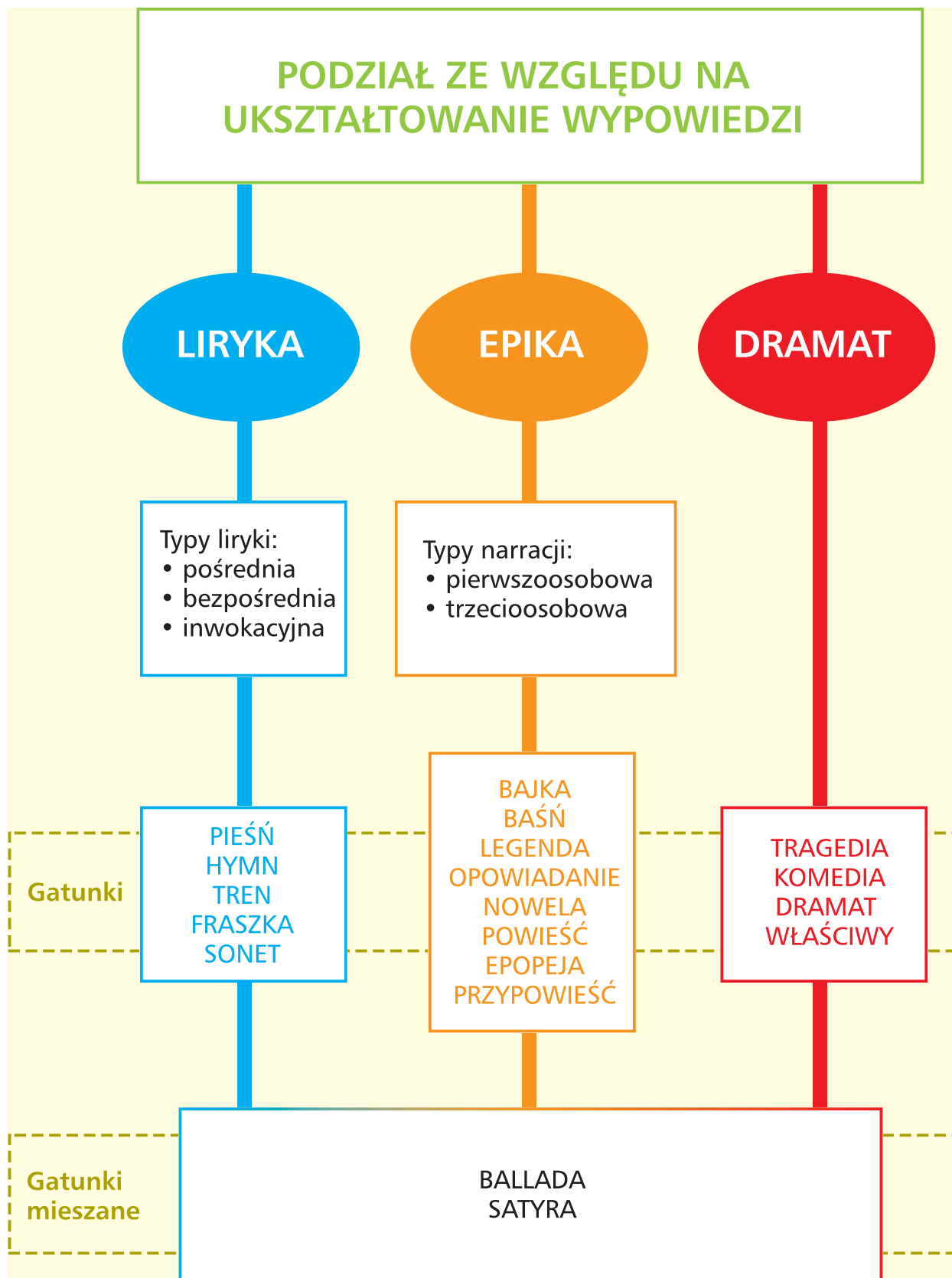
bohaterowie

Jak?

monolog
liryczny

narracja
(opowiadanie, opis)
+ dialogi
i monologi
bohaterów

tekst główny
(dialogi i monologi
bohaterów)
tekst poboczny
(didaskalia)

FIKCJA I ŚWIAT PRZEDSTAWIONY

LIRYKA

EPIKA

DRAMAT

Fikcja literacka

- realistyczna
- fantastyczna

Brak w:

- LITERATURZE FAKTU
- PUBLICYSTYCE
- LITERATURZE NAUKOWEJ
- LITERATURZE POPULARNONAUKOWEJ

Świat przedstawiony

- czas i przestrzeń (miejsce) akcji
- bohaterowie

• motywy

• wydarzenia

wydarzenia → wątki → akcja → fabuła

Literatura

• **Liryka** – wywodziła się z obrzędów religijnych. Nazwa *liryka* pochodzi od liry – instrumentu muzycznego, przy którego akompaniamentu wykonywano utwory.

Do najważniejszych gatunków lirycznych ukształtowanych w antyku zaliczamy: **pieśni, hymny, treny**.

• **Epika** – u źródeł tego rodzaju literackiego leżą różne formy narracji ludowej, np. na temat legendarnej i historycznej przeszłości danej społeczności (mit, podanie, baśń). Najstarszym znanym w kulturze europejskiej twórcą utworów epickich jest **Homer**, autor **eposów: Iliada i Odyseja**.

• **Dramat** – wywodzi się z obrzędów religijnych ku czci Dionizosa. W antycznych utworach dramatycznych obowiązywała **zasada trzech jedności**: miejsca, czasu i akcji.

Do najważniejszych gatunków należą: **tragedia, komedia**.

Jednym z najwybitniejszych twórców dramatu antycznego jest **Sofokles**, autor m.in. *Antyfony* i *Króla Edypa* – tragedii nawiązujących do mitu o rodzie Labdakidów.

Odpowiedzi na pytanie: Jak żyć?

• Trzej wielcy myśliciele starożytności

Sokrates (469–399 p.n.e.) – uważał, że zło wynika z niezajomości dobra. Człowiek postępuje źle, ponieważ nie wie, co jest dobre. Aby osiągnąć szczęście, trzeba zdobyć wiedzę, która jest najwyższą cnotą. W tym rozumieniu szczęście jest nagrodą za cnotliwe życie.

Platon (427–347 p.n.e.) – uczeń Sokratesa; uważał, że najwyższą wartością, do której człowiek powinien dążyć, by osiągnąć szczęście, jest idea dobra – piękna. Wyznawał pogląd, że dusza ludzka przebywa w świecie idei i łączy z nim świat realny. Człowiek, który chce osiągnąć szczęście, powinien rozwijać takie cnoty, jak mądrość, męstwo i panowanie nad sobą, a główną motywacją jego działań powinna być miłość. Taki sposób życia jest moralnie wartościowy i prowadzi do szczęścia.

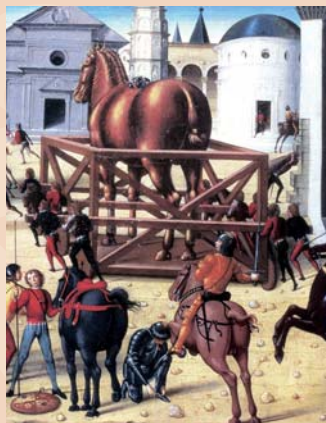
Arystoteles (384–322 p.n.e.) – uczeń Platona; uważał, że najwyższym dobrem jest szczęście. Człowiek, podejmując działania, powinien postępować zgodnie z zasadą złotego środka. Szczęście polega na umiejętności wyboru tego, co znajduje się między skrajnościami, np. odwagi (między brawurą a tchórzostwem), dumy (między próżnością a pokorą), hojności (między rozrzutnością a skąpstwem). Był przekonany, że szczęście może osiągnąć każdy obywatel, gdyż cnoty nie są wrodzone i dzięki ćwiczeniom oraz wychowaniu można się nauczyć odpowiednich zachowań.

• Kierunki filozoficzne

Cynizm – warunkiem osiągnięcia szczęścia jest odrzucenie powszechnie obowiązujących norm i wartości. Bogactwo, sława i inne pragnienia zniewalają człowieka i tym samym uniemożliwiają mu osiągnięcie szczęścia. Rezygnacja z tego, co zniewala, jest warunkiem dobrego życia. Poznanym przez was filozofem cynikiem był Diogenes.

Stoicyzm – aby osiągnąć szczęście, człowiek powinien zachować równowagę duchową, spokój i jasność umysłu. Człowiekiem powinien rządzić rozum, a nie namiętności. Stoik to ktoś, kto żyje zgodnie z naturą, nie poddaje się emocjom i dzięki temu osiąga szczęście. Poznanym przez was filozofem stoikiem był Marek Aureliusz.

Epikureizm – człowiek osiąga szczęście, jeśli potrafi z radością przeżyć każdy dzień. Należy zatem postępować rozsądnie, wierzyć zmysłom, a jednocześnie odrzucić przesady i wiarę w siły nadprzyrodzone. Przyjemność sprawia człowiekowi życie w harmonii ciała i umysłu, płynącej z prostego bytowania, niezakłóconego strachem przed bogami i śmiercią. Poznanym przez was filozofem epikurejczykiem był Epikur.

Biagio (czyt. Bjadżjo) d'Antonio, *Koń trojański* (fragment), ok. 1490–1495

Zasady obowiązujące w sztuce

• **Mimesis** – zasada, zgodnie z którą sztuka miała **naśladować rzeczywistość**.

• **Decorum** – w literaturze i teatrze zasada **stosowności i odpowiednich proporcji**, która nakazywała, by wszystkie elementy dzieła do siebie pasowały, np. tragedia powinna być napisana stylem podniosłym.

Demokracja

W antyku za rządów **Peryklesa** ukształtował się jeden z najważniejszych dla cywilizacji systemów politycznych zwany demokracją. Podstawą demokracji ateńskiej były **rządy większości**. Z prawa głosu mogli korzystać jedynie mężczyźni mający status obywatela. Wszystkie najważniejsze decyzje o znaczeniu państwowym podejmowało tzw. **zgromadzenie ludowe**.

Wzorce osobowe

• **Wzorzec dobrego obywatela** – obywatel powinien służyć krajowi i społeczeństwu.

• **Wzorzec wojownika** – dla wojownika najwyższą wartością były walka i honorowa śmierć. W *Iliadzie* Homera takimi wojownikami byli na przykład Hektor i Achilles.

Antyk

Antyk (od ok. VIII w. p.n.e do V w. n.e.) – epoka w kulturze europejskiej obejmująca dokonania starożytnych **Greków i Rzymian**. Materialny i duchowy dorobek antyku stanowi **podstawę kultury europejskiej**.

Myślenie filozoficzne

W odróżnieniu od religii i mitów, których źródłem była fantazja, filozofia próbowała odpowiedzieć na pytania dotyczące świata i miejsca człowieka w świecie, czerpiąc wiedzę z **obserwacji, doświadczenia i rozumu**.

Co jest początkiem i zasadą świata?

Jednymi z pierwszych myślicieli szukających odpowiedzi na pytanie, jaka zasada rządzi światem, byli filozofowie przyrody, np.

• **Tales z Miletu** (620–540 p.n.e.) – uważał, że pierwotną materią świata jest woda, ponieważ jest źródłem życia, wszystko z niej powstało i wszystko się z niej składa.

• **Heraklit z Efezu** (540–480 p.n.e.) – uważał, że główną cechą świata jest zmienność, a tę cechę najlepiej odzwierciedla ogień, a więc to on jest pierwszym tworzywem.

• **Anaksymenes z Miletu** (ok. 585–525 p.n.e.) – uważał, że pierwotną materią jest powietrze.

• **Demokryt z Abdery** (ok. 460–370 p.n.e.) uważał, że świat składa się z atomów, czyli maleńkich niewidocznych dla oka cząsteczek. Nie wierzył w istnienie świata poza materią.

Mity

Mity to **opowieści o bogach i bohaterach**, przekazywane z pokolenia na pokolenie. Ukazywały **wyobrażenia ludzi o powstaniu człowieka i świata**, przedstawiały uniwersalne **wzorce postaw i zachowań**. Początkowo mity były odzwierciedleniem wierzeń religijnych, z czasem stały się opowieściami fantastycznymi stanowiącymi źródło inspiracji dla twórców kolejnych epok.

Myślenie mityczne

Mity nie tylko wpływały na tworzenie się więzi społecznych, były elementem kształtującym świadomość odrębności grupy i jej tożsamość, ale również określały obyczaje i tradycje.

Amfiteatr w Epidauros, IV w. p.n.e.

Teatr

Przedstawienia teatralne odbywały się w **amfiteatrach**. Aktorzy (tylko mężczyźni) byli ubrani w ozdobne **kolorowe kostiumy**, nosili **koturny**, a na twarzach mieli **maski** wskazujące na określone uczucie, np. przerażenie. Dzięki temu postaci były jednoznaczne i wyraziste, widoczne z dużej odległości.

W przedstawieniu mogło brać udział najwyżej **trzech aktorów**, którym towarzyszył **chór**.

Maska teatralna

Utwory Homera

• **Iliada** – epos rozpoczynający się inwokacją do muzy z prośbą o natchnienie dla autora podczas tworzenia dzieła. Ukazuje ostatnie 50 dni wojny trojańskiej i skupia się na wątku Achillesa. Akcja zaczyna się, gdy Achilles – rozgniewany na Agamemmona (wodza wojsk greckich pod Troją) za odebranie mu Bryzeidy – rezygnuje z udziału w wojnie, chociaż Grecy przegrywają. Przystępuje do walki dopiero wtedy, gdy w starciu z Hektorem (synem króla Troi – Priama) ginie jego przyjaciel Patrokles. Achilles w zemście za śmierć przyjaciela zabija Hektora, a jego ciało bezcześci. Zrozpaczony Priam, z pomocą bogów, przybywa do obozu Greków i błaga Achillesa o wydanie zwłok. Heros, wzruszony postawą króla, zezwala na pogrzeb Hektora. Epos kończy się opisem pogrzebu Hektora i zawieszeniem na ten czas działań wojennych.

• **Odysėja** – epos rozpoczynający się inwokacją do muzy z prośbą o natchnienie. Akcja jest kontynuacją wątków z *Iliady* i przedstawia losy Odyszeusza (króla Itaki) wracającego po wygranej wojnie do żony Penelopy i syna Telemacha. Tułaczka bohatera trwała 10 lat, ponieważ powrót do domu utrudniał mu rozgniewany Posejdon. W trakcie wędrówki Odyszeusz przeżywa wiele niebezpiecznych przygód, które poznajemy dzięki retrospekcjom, gdyż akcja utworu obejmuje tylko 40 dni. Bohaterowi udaje się dotrzeć do ojczyzny Itaki, gdzie zabija zalotników starających się o rękę Penelopy. *Odysėja* kończy się spotkaniem Odysza z żoną i synem.

Wędrówka Odyszeusza bywa odczytywana jako metafora ludzkiego losu.

Wybrane mity greckie

• **Mit o powstaniu świata**. Według starożytnych Greków świat narodził się z Chaosu. Pierwsza wyłoniła się Gaja – Matka Ziemia, a następnie Erebus (Mrok), Nyx (Noc) i Eros. Gaja stworzyła Uranosa (Niebo) i Pontosa (Morze). Ze związków bogów rozdzieliły się kolejne pokolenia bogów i tytanów. Mit ten odpowiada na pytanie, jak powstał świat i jego poszczególne elementy. Zgodnie z wyobrazeniami starożytnych zjawiska przyrody są upersonifikowane i utożsamiane z konkretnymi bogami.

• **Mit o Demeter i Korze**. Mit objaśnia, skąd się wzięły pory roku. Według starożytnych Korę (córkę Demeter, bogini urodzaju) porwał Hades – bóg podziemia. Zrozpaczona bogini długo szukała córki, a kiedy się dowiedziała, co się z nią stało, rozgniewana opuściła Olimp i rzuciła kłątwe nieurodzaju na ziemię. W końcu Zeus rozkazał uwolnić Korę, ale ta, gdy miała opuścić królestwo ciemności, rozgrzyła kilka ziarenek granatu – symbolu małżeństwa – i na zawsze związała swój los z Hadesem. Postanowiono więc, że odtąd Kora dwie trzecie każdego roku będzie spędzała z matką, a jedną trzecią z mężem. Od tego czasu, gdy Kora ma powrócić z Hadesu, nastaje wiosna, a gdy ma odejść do podziemnego królestwa – jesień.

• **Mit o Prometeuszu**. Starożytni Grecy uważali, że człowiek został stworzony przez tytana Prometeusza z gliny pomieszaney z łzami. Duszę człowiek otrzymał z boskiego ognia, którego iskry Prometeusz ukradł Heliosowi. Aby poprawić nędzny byt ludzi, Prometeusz nauczył ich rzemiosła, pisania, liczenia, uprawy roślin oraz wykradł z Olimpu ogień, za co został surowo ukarany. Zeus kazał przykuć go do skały na Kaukazie, gdzie orzeł wyjadał mu stale odrastającą wątrobę.

Prometeusz to symbol buntu, heroizmu i bezinteresownego poświęcenia dla dobra człowieka.

• **Mit o Europie**. Europa była córką króla Fenicjan. Pewnego dnia, gdy bawiła się nad brzegiem morza, zobaczył ją Zeus i się w niej zakochał. Przyjął postać pięknego białego byka i uprowadził księżniczkę do brzegów Krety. Na pamiątkę Europy – cudzoziemki z dalekiej Fenicji – starożytni nazwali jej imieniem jedną z czterech znanych im części świata.

• **Mit o Dedalu i Ikarze**. Dedal był znanym rzemieślnikiem i wynalazcą (wynalazł m.in. koło garncarskie, piłę i cyrkiel) oraz budowniczym labiryntu dla Minotaura na Krecie. Minos, władca Krety, nie chciał, by Dedal opuścił wyspę. Wynalazca jednak tęsknił za ojczystymi Atenami i postanowił uciec. Zbudował więc dla siebie i swojego syna Ikarza skrzydła z piór i wosku. W trakcie ucieczki Ikar, wbrew ostrzeżeniom ojca, wzbił się za wysoko, co spowodowało, że słońce stopiło wosk, a on spadł do morza, zwanego odtąd Morzem Ikaryjskim.

• **Mit o Orfeuszu i Eurydyce**. Orfeusz był znanym śpiewakiem. Swą grą i śpiewem potrafił oczarować nawet rośliny, zwierzęta i skały. Jego żona Eurydyka zmarła od ukąszenia żmii. Zrozpaczony Orfeusz zstąpił do Hadesu i dzięki swej muzyce udało mu się uzyskać zgodę władcy podziemia na powrót ukochanej do świata żywych. Hades postawił jednak warunek – nie wolno mu się obejrzeć za siebie, dopóki nie przekroczą granicy krainy cieni. Orfeusz nie potrafił się oprzeć pokusie i odwrócił głowę. Niestety, przez to utracił żonę na zawsze.

• **Mit o Syzyfie**. Syzyf – król Koryntu i ulubieniec bogów – często był zapraszany na Olimp. Pewnego dnia zdradził sekret Zeusa, więc rozszadzony bóg wysłał do niego Tanatosa, bożka śmierci. Syzyf schwytał go, uwięził i ludzie przestali umierać. Wysłano więc Aresa, który uwolnił Tanatosa. Pierwszy umarł Syzyf, ale przed śmiercią przykazał żonie, aby go nie pochowała. Jego dusza błąkała się nad brzegami Styksu, więc Hades pozwolił mu wrócić na ziemię, by dopilnować swojego pochówku. Syzyf to wykorzystał i ukrył się na ziemi. Po długim czasie przypomniał sobie o nim i wymierzono mu straszliwą karę – musiał wtaczać ogromny głaz na wielką i stromą górę, a za każdym razem, gdy zbliżał się do celu, kamień spadał.

• **Mit o Heraklesie**. Herakles to jeden z najsławniejszych herosów greckich, symbol siły i wytrwałości. Zasnął przede wszystkim wykonaniem 12 prac, które były karą za zabicie w szaleństwie żony i dzieci. Były to m.in. zwyciężenie dziesięciogłowej hydry, wysprzątanie stajni Augiasza czy sprowadzenie Cerbera z Hadesu.

• **Mit o Tezeuszu i Ariadnie**. Tezeusz był synem króla Aten, a Ariadna – kreteńską królową. Bohater miał pokonać straszliwego potwora o byczej głowie – Minotaura, uwięzionego w zbudowanym przez Dedala labiryncie, z którego nikt, kto wszedł, nie mógł się wydostać. Ariadna dała ukochanemu Tezeuszowi kłębek nici, poleciła przywiązać go przy wejściu do labiryntu i rozwijać w miarę zagłębiania się w korytarze. Bohater pokonał potwora i wrócił tą samą drogą.

Pięcioksiąg

Pięcioksiąg to nazwa pierwszych ksiąg Starego Testamentu, w których skład wchodzi: **Księga Rodzaju**, **Księga Wyjścia**, **Księga Kapłańska**, **Księga Liczb** i **Księga Powtórzonego Prawa**.

Rozmowa Noego z Bogiem, arras, ok. 1550

Malarstwo

Motywy biblijne są od wieków źródłem inspiracji wielu artystów. Twórcy wykorzystują tematy biblijne nie tylko do prostych przedstawień treści z Pisma Świętego, ale również za ich pośrednictwem komentują i oceniają rzeczywistość. Prowadzą w ten sposób **dialog z tradycją**, a także z innymi artystami.

Do poznanych przez was **dzieł nawiązujących do Biblii** należą: freski Michała Anioła w kaplicy Sykstyńskiej (Stworzenie Adama, Stworzenie Ewy), Stworzenie świata Williama Blake'a, Tablica Dziesięciorga Przykazań z kościoła Mariackiego w Gdańsku, Wieża Babel Pietera Bruegla, Babel 2 Jerzego Dudy-Gracza, Przybycie dobrego Samarytanina do gospody Gustave'a Dorégo.

Caravaggio (czyt. Karawadzio), **Złożenie do grobu**, 1602–1604, olej na płótnie, 300 cm × 203 cm

Teksty Starego Testamentu

W tekstach Starego Testamentu można odnaleźć cechy wielu gatunków literackich, np. opowiadania, eposu, kroniki, pieśni, hymnu, psalmu. Często treści tekstów biblijnych nie są wyrażone wprost, ale w sposób metaforyczny (symboliczny, alegoryczny).

Do najbardziej znanych tekstów i motywów należą:

- stworzenie świata i człowieka,
- wygnanie Adama i Ewy z raju,
- Kain i Abel,
- arka Noego,
- budowa wieży Babel,
- ofiara Abrahama,
- zniszczenie Sodom i Gomory,
- wyprowadzenie Żydów z niewoli egipskiej,
- historia Hioba.

William Blake (czyt. Łiliam Blejk), **Szatan poraża Hioba wrzodami**, 1826, tempera na desce, 31 cm × 43 cm

Nawiązania biblijne

Bogactwo zawartych w Biblii wątków i motywów sprawiło, że jest ona jednym z najważniejszych źródeł inspiracji dla myślicieli, artystów i pisarzy. Nawiązywali do niej twórcy wszystkich epok, jest także natchnieniem dla wielu współczesnych.

Literatura

Teksty literackie na różne sposoby nawiązują do Biblii. Czasami są to **parafrazy całych fragmentów**, czasem jedynie **odwołania do konkretnych motywów, wątków**, a nawet **słów**. Często twórcy podejmują dialog z biblijnymi treściami.

Do poznanych przez was **tekstów nawiązujących do Biblii** należą: [Czego chcesz od nas, Panie...] Jana Kochanowskiego, *Osiem dni stworzenia* z Teatrzyku „Zielona Gęś” Konstantego Ildefonsa Galczyńskiego, *Stworzenie człowieka* Romana Brandstaettera (czyt. Brantszettera).

Stary Testament

Stary Testament powstawał przez wiele stuleci. Początkowo tradycja i historia Izraelitów sięgająca czasów Abrahama, Izaaka i Jakuba, a więc XVIII w. p.n.e., **były przekazywane ustnie**. Pierwszych zapisów biblijnych dokonano najprawdopodobniej ok. XIII w. przed narodzeniem Chrystusa.

Stary Testament **nie ma jednego autora** i jest **dziełem anonimowym**, chociaż tradycja przypisuje autorstwo wielu psalmów królowi Dawidowi, a Pieśni nad pieśniami – królowi Salomonowi.

Księgi Starego Testamentu zostały napisane w trzech językach – większość po **hebrajsku**, niektóre **fragmenty** – po **aramejsku** i **grecku**.

Biblia

Biblia – jeden z najbardziej znanych tekstów kultury na świecie. W tradycji chrześcijańskiej jest dzielona na dwie księgi: **Stary** i **Nowy Testament**. Dla wierzących są to księgi święte, dla całej zachodniej cywilizacji – fundament kultury i etyki.

Nazwa pochodzi od greckiego słowa **biblion** (lm. biblia), które oznaczało **zwoj papirusu, księgę**.

Pieter Bruegel (czyt. Brojgel), **Wieża Babel**, 1563, olej na płótnie, 114 cm × 155 cm

Związki frazeologiczne o rodowodzie biblijnym

Biblia jako jeden z najważniejszych tekstów kultury oddziaływała również na język. Znakiem tego są liczne frazeologizmy.

Ze **Starego Testamentu** pochodzą na przykład: *zakazany owoc*, *zmienić się w słup soli*, *ziemia obiecana*, *kainowe znamię*, *oczekiwać manny z nieba*, *wieża Babel*, *plagi egipskie*, *salomonowy wyrok*.

Z **Nowego Testamentu** pochodzą na przykład: *rzeź niewiniątek*, *judaszowe srebrniki*, *umywać ręce*, *dzień sądu*, *wypić kielich goryczy*, *niewierny Tomasz*, *syn mamrotawny*, *miłosierny samarytanin*, *wdowi grosz*.

Nowy Testament

Nowy Testament powstał w latach ok. 50–96 n.e. i jest związany z życiem i działalnością Jezusa.

Sklada się z czterech Ewangelii (św. św. Mateusza, Marka, Łukasza, Jana), Dziejów Apostolskich (św. Łukasza) i Listów Apostolskich (autorstwa na przykład św. św. Pawła, Jana) oraz Apokalipsy św. Jana.

Księgi Nowego Testamentu zostały napisane w dwóch językach – **greckim i aramejskim** (Ewangelia św. Mateusza).

Stanisław Wyspiański i Józef Mehoffer, *Boże Narodzenie*, 1890–1891, tempera i przezroczysta kalka na tekturze, 69,8 cm × 41,5 cm, kwatera witraża

Listy

Listy to zbiór tekstów pisanych przez apostołów (przede wszystkim św. Pawła). Jednym z najbardziej znanych listów jest **Pierwszy list św. Pawła do Koryntian**, którego fragment stanowi **Hymn o miłości**.

Styl Biblii

Styl biblijny łączy prostotę z artystyzmem. Cechują go m.in. szyk przestawny i liczne powtórzenia. Dzięki tym zabiegom teksty mają **uroczysty i podniosły charakter**.

Przekłady Biblii

Biblię przetłumaczono na ponad 2 tysiące języków (wliczając w to także przekłady fragmentów). **Najstarszym tłumaczeniem** jest przekład Starego Testamentu na język grecki – **Septuaginta (III–II w. p.n.e.)**. Największą rolę odegrał łaciński przekład Biblii **św. Hieronima (IV w. n.e.)**, tzw. **Wulgata**, który w XVI w. sobór trydencki uznał za wiarygodny i obowiązujący w Kościele rzymskokatolickim.

Ważnym **polskim przekładem** Biblii było tłumaczenie **Jakuba Wujka z XVI w.**, zastąpione dopiero w XX w. **Biblią Tysiąclecia**.

Najnowszy polski przekład Pisma Świętego został przygotowany przez Towarzystwo Świętego Pawła i wydany w 2008 r.

Ewangelie

Nazwa pochodzi od greckiego słowa **eu-angélion**, które oznacza **dobrą nowinę**. Charakterystycznymi gatunkami dla Ewangelii są: **przypowieść i opowiadanie**, można też odnaleźć cechy na przykład dramatu.

Do najbardziej znanych tekstów należą:

- narodzenie Jezusa i przybycie Mędrców ze Wschodu,
- cud w Kanie Gallejskiej,
- wskrzeszenie Łazarza,
- rozmnożenie chleba i kazanie na górze,
- sąd Piłata,
- przypowieści:
  - o synu marnotrawnym,
  - o miłosiernym Samarytaninie,
  - o siewcy,
  - o talentach,
  - o pannach roztropnych i nierozsądnych.

Oprócz tekstów św. św. Mateusza, Marka, Łukasza i Jana istnieją tzw. ewangelie apokryficzne, tzn. nieuznane za święte, np. Ewangelia Tomasza, Ewangelia Judasza.

Apokalipsa św. Jana (Objawienie św. Jana)

To jedna z najbardziej **wieloznacznych** ksiąg Nowego Testamentu obfitująca w symboliczne obrazy, znaki i liczby. Zawiera zagadkowe proroctwo przedstawiające **wizję zagłady świata, Sądu Ostatecznego i powstania Nowego Świata**.

Do najbardziej znanych obrazów i symboli z Apokalipsy św. Jana należą:

- czterej jeźdźcy Apokalipsy,
- siedem trąb,
- siedem pieczęci,
- walka św. Michała Archaniola ze smokiem.

• **Przypowieść o pannach roztropnych i nierozsądnych** przedstawia historię dziesięciu panien czekających na pana młodego, aby razem z nim udać się na ucztę. Pięć wzięło lampy, aby oświetlać drogę, ale nie zabrało oliwy, a pięć pamiętało o jednym i drugim. Ponieważ obłubieniec się spóźnił, pannom nierozsądnym zabrakło oliwy, a panny roztropne poradziły im jej dokupić. W czasie ich nieobecności nadszedł pan młody. Kobiety, które nie dotęczyły do orszaku, nie zostały wpuszczone na ucztę weselną.

Przypowieść możemy rozumieć jako przestrożę, że zawsze musimy być przygotowani i gotowi na przyjście Chrystusa.

• **Przypowieść o talentach** to historia trzech sług, którym udający się w podróż pan powierzył swój majątek, dzieląc go zgodnie z ich zdolnościami. Pierwszy otrzymał pięć talentów, drugi – dwa, a trzeci – jeden. Dwaj pierwsi podwoili kapitał pana, a ostatni sługa zakopał pieniądze w ziemi. Został za to surowo ukarany.

Przypowieść można interpretować jako pochwałę przedsiębiorczości i naganę bierności. Dary, które zostały nam ofiarowane, zarówno te materialne, jak i duchowe, powinniśmy umieć pomnażać.

Stary Testament

• **Stworzenie świata i człowieka** (Księga Rodzaju) – w ciągu pierwszych pięciu dni powstały niebo i ziemia, oddzielone zostały światło od ciemności, niebo od wody, woda od łądów, pojawiły się rośliny, słońce, księżyc i gwiazdy, zwierzęta wodne, ptaki. Szóstego dnia Bóg stworzył zwierzęta łądowe i człowieka, a siódmego – odpoczął.

Nowy Testament

• **Przypowieść o synu marnotrawnym** – bohaterami są ojciec i dwóch synów. Młodszy syn zabiera przypadającą mu część majątku i wyrusza w świat. Trwoni wszystko. Skruszony wraca do ojca, który przyjmuje go z radością, przywraca mu wszystkie prawa i urządza ucztę na jego cześć. Starszy brat ma pretensje do ojca, a ten wyjaśnia mu, że się raduje, ponieważ wrócił syn, którego uważał za straconego.

Przypowieść przez wierzących jest odczytywana jako wyraz miłości Boga do każdego nawróconego grzesznika.

• **Przypowieść o miłosiernym Samarytaninie** – przedstawia historię pobitego przez zbrojów człowieka pozostawionego przy drodze do Jerycha. Przechodzący obok kapłani nie udzielają mu pomocy, jedynie mieszkaniec Samarii (przedstawiciel grupy znieprawdzonej i pogardzanej przez Żydów) otacza go bezinteresowną opieką.

Przypowieść ilustruje, jak należy rozumieć przykazanie miłości bliźniego – prawdziwym bliźnim jest ten, kto potrafi współczuć i bezinteresownie pomóc drugiemu.

• **W przypowieści o siewcy** część ziaren, które ten rozsiewa, spada na drogę i zostaje wydziobana przez ptaki, część – na skały i nie może zapaść korzeni, inne – między ciernie i nie mogą wykiełkować. Dopiero te, które trafiają na żyzną glebę, dają obfity plon.

Siewcę interpretuje się jako Boga, a ziarno jako słowo Boże kierowane do człowieka.

Style

- **Styl romański** – styl występujący w architekturze, malarstwie i rzeźbie rozwijający się między XI a XIII stuleciem.
- **Styl gotycki** – styl występujący w architekturze, malarstwie i rzeźbie rozwijający się od XII do początku XVI w.

Cechy architektury romańskiej

- masywność konstrukcji (grube mury z kamienia),
- prostota form (bryłę budynku urozmaicają jedynie wieże i półkolisty przybudówki),
- małe, wąskie okna,
- sklepienie kolebkowe (w kształcie połowy walca).

Przykłady architektury romańskiej:

- kolegiata w Tumie pod Łęczycą,
- kościół św. Andrzeja w Krakowie,
- rotunda św. Prokopa w Strzelnie.

Przykładem rzeźby romańskiej są drzwi katedry gnieźnieńskiej ze scenami z życia św. Wojciecha.

Cechy architektury gotyckiej

- lekkość i strzelistość budowli (cienkie, najczęściej ceglane mury wzmocnione solidnymi wspornikami),
- skomplikowana bryła budowli (liczne wieżyczki i inne elementy architektoniczno-dekoracyjne),
- wysokie, ostrołukowe okna wypełnione kolorowymi witrażami,
- sklepienia krzyżowo-żebrowe (czasami w formie kryształów lub gwiazd).

Przykłady architektury gotyckiej:

- katedra w Reims (czyt. Ręś),
- katedra w Canterbury (czyt. Kanterbery),
- kościół Mariacki w Krakowie,
- kościół Mariacki w Gdańsku,
- zamek w Malborku.

Zamek w Malborku

Przykłady malarstwa gotyckiego:

- *Sąd Ostateczny* Hansa Memlinga,
- Tablica Dziesięciorga Przykazań w kościele Mariackim w Gdańsku.

Przykładem rzeźby gotyckiej jest ołtarz Wita Stwosza w kościele Mariackim w Krakowie.

Epoka uniwersalizmu

Uniwersalizm – **jedność kultury średniowiecza**, która przejawiała się w religii (chrześcijaństwo), języku (łacina), ustroju (feudalizm), idei (teocentryzm), metodzie naukowej (scholastyka) oraz we wzorcach osobowych (asceta, rycerz, władca).

Kolegiata w Tumie pod Łęczycą, XII w.

Sztuka średniowiecza

Literatura i sztuka były wyrazem dążenia do Boga. Miały przede wszystkim **pouczać odbiorcę**, jak należy żyć, by dostąpić zbawienia. Dzieła sztuki nie naśladowały świata, były za to przepelnione **symbolami i alegoriami**. Najważniejsze było ukazanie piękna duchowego postaci.

Bohaterami utworów literackich i dzieł sztuki często byli święci, asceci, męczennicy. Ich życie i wybory, których dokonywali, stanowiły wzór dla wszystkich wiernych. Propagowaniu i upowszechnianiu opowieści o świętych wśród niepiśmiennych służyły przede wszystkim legendy opowiadane na przykład podczas kazań w kościele oraz różnego rodzaju dzieła plastyczne (np. cykle obrazów).

Epoka anonimowych twórców

Zazwyczaj nie znamy autorów dzieł sztuki i literatury średniowiecznej. Twórcy tworzyli dzieła na chwałę bożą, a nie dla sławy doczesnej.

Tablica Dziesięciorga Przykazań w kościele Mariackim w Gdańsku, ok. 1480–1490 (fragment)

Feudalizm

W średniowieczu w chrześcijańskiej Europie panował ustrój oparty na **hierarchii społeczeństwa**. Władca nadawał ziemię (lenno) poddanym. Ten, który ją otrzymał, składał przysięgę wierności i stawał się wasalem. Ziemia należała do rycerzy, ale uprawiali ją całkowicie od nich zależni chłopcy.

Średniowiecze

Średniowiecze (V w. – XV w. n.e.) – epoka w historii i kulturze europejskiej. Za jej datę początkową uznaje się upadek starożytnego Rzymu (476), a za końcową – upadek cesarstwa wschodniorzymskiego (1453). Niekiedy za koniec średniowiecza przyjmuje się datę wynalezienia druku przez Gutenberga (1450) lub odkrycia Ameryki przez Krzysztofa Kolumba (1492).

W Polsce średniowiecze rozwija się **po 966 r.**, a więc po przyjęciu chrztu przez Mieszka I. Wydarzenie to miało znaczący wpływ na rozwój państwa – wprowadzona została administracja kościelna, powstały arcybiskupstwa (np. w Gnieźnie, Poznaniu), które stały się ważnymi ośrodkami cywilizacji i kultury, rozwijały się też architektura i piśmiennictwo.

Literatura

Literatura miała przede wszystkim **charakter dydaktyczny**. Propagowała ideale chrześcijańskie i wzorce osobowe (świętego, rycerza, władcy). Była pisana głównie **po łacinie**.

- **Nurt religijny** – podobnie jak w innych sztukach, w literaturze dominowała tematyka religijna. Do utworów należących do nurtu religijnego należą m.in. legendy o świętych.
- **Nurt rycersko-dworski** – w literaturze rozwijał się nurt związany z kulturą rycerską i życiem dworskim. Do utworów należących do tego nurtu zaliczamy na przykład legendy arturiańskie.
- **Historiografia** – obejmowała utwory o treści historycznej, np. kroniki, i tzw. gesta, czyli opowieści o czynach wojennych. Przykładem tego rodzaju utworu jest *Kronika polska* Galla Anonima.

Epoka teocentryzmu

Teocentryzm – średniowieczna idea, zgodnie z którą **Bóg był centrum świata** i wszelkich zainteresowań człowieka. Nauka, filozofia, sztuka, literatura, architektura zostały podporządkowane religii.

Epoka katedr

W średniowiecznej architekturze dominowały dwa style: romański i późniejszy – gotycki. Największym osiągnięciem średniowiecznych architektów była gotycka katedra, wyróżniająca się **wielkością i strzelistością**. Sięgające nawet 100 metrów smukłe wieże świątyni zdecydowanie górowały nad pozostałą zabudową miast. Wierny przekraczający wrota katedry był wręcz porażony wielkością wnętrza budowli oraz grą światła przenikającego przez wysokie, barwne witraże. Osiągnięcie właśnie takiego efektu u odbiorcy było celem budowniczych świątyni, gdyż gotycka katedra miała być **odzwierciedleniem potęgi Boga**, tworzyć wrażenie nadnaturalnego piękna, wprawiać odbiorcę w stan religijnego uniesienia.

Wzorce osobowe

Wzorzec idealnego rycerza – przykładem idealnych rycerzy byli Roland i rycerze króla Artura (np. Galahad, Parsyfal).

Cechy rycerza:

- wierny, honorowy, walczący w obronie wiary chrześcijańskiej, władcy i kobiet, odważny, niezłomny, mężny, pobożny.

Wzorzec idealnego władcy – przykładem idealnych władców byli: Karol Wielki (jeden z bohaterów *Pieśni o Rolandzie*), król Artur (legendy arturiańskie), Bolesław Chrobry (*Kronika polska* Galla Anonima).

Cechy władcy:

- pobożny, sprawiedliwy, mądry, odważny, waleczny.

Wzorzec świętego (ascety) – przykładem byli święci: Aleksy, Antoni, Franciszek. Święci wyrzekali się dóbr doczesnych i wszelkich przyjemności, prowadzili życie ascety, czyli spędzali czas na modlitwie i umartwiali swoje ciała.

Cechy świętego:

- pobożny, skromny, cnotliwy.

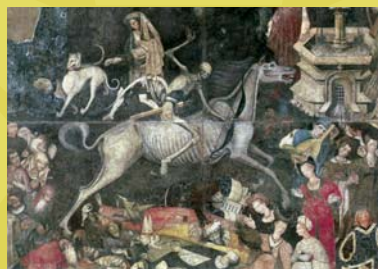
Fascynacja tematem śmierci

Dance macabre (czyt. dans makabr) – charakterystyczny dla literatury i sztuki średniowiecza motyw tańca śmierci, który w sposób alegoryczny ukazuje równość wszystkich ludzi wobec śmierci i jej powszechność (upersonifikowana śmierć tańczy z przedstawicielami wszystkich stanów społecznych).

Memento mori (pamiętaj o śmierci) – hasło przypominające ludziom o przemijaniu życia i marności dóbr doczesnych.

Miniatura ze sceną koronacji, prawd. Francja, pocz. XIV w.

Triumf śmierci, fresk z pocz. XV w.

Katedra w Reims (czyt. Ręś), Francja, 1211–1429

Hans Holbein (czyt. Holbajn) Młodszy, *Taniec śmierci*, 1538, drzeworyt (fragment)

Do epoki średniowiecza nawiązywali twórcy wszystkich epok, jest ona także inspiracją dla wielu artystów współczesnych.

Arnold Böcklin (czyt. Boklin), *Wojna*, 1896, olej na płótnie, 222 cm × 170 cm

Raymond Hood, (czyt. Rajmont Hut) *Chicago Tribune*, Chicago, od 1922

Auguste Perret (czyt. Ogist Pere), *kościół Notre Dame du Raincy* (czyt. Notr Dam di Ręsi), 1922–1923

Ernst Barlach, *Pieta*, 1932, brąz

Sztuka

W sztuce głównym źródłem inspiracji był antyk. Artyści poszukiwali piękna i harmonii kompozycji.

Cechy architektury

- stosowanie elementów typowych dla architektury antycznej, np. kolumn, kopuł, arkad, gzymsów,
- proporcjonalność, regularność, symetria.

Przykłady budowy renesansowych:

- Zamek Królewski na Wawelu,
- Rynek Wielki w Zamościu,
- Sukiennice w Krakowie,
- pałac Rucellai we Florencji,
- bazylika Santa Maria del Fiore we Florencji,
- kaplica Zygmuntowska.

Cechy malarstwa

- tematyka religijna i mitologiczna,
- malarstwo portretowe,
- perspektywa,
- idealne proporcje.

Przykłady malarstwa renesansowego:

- Leonardo da Vinci (czyt. Winczi), *Mona Lisa*, *Dama z gronostajem*,
- Rafael Santi, *Madonna Sykstyńska*, *Madonna della Seggiola*,
- Albrecht Dürer (czyt. Direr), cykl *Apokalipsa* (np. *Czterej jeźdźcy Apokalipsy*), *Syn marnotrawny*,
- Pieter Bruegel (czyt. Brojgel), *Zabawy dziecięce*, *Pejzaż z upadkiem Ikarą*.

Pieter Bruegel (czyt. Brojgel), *Zabawy dziecięce*, 1560, olej na płótnie, 118 cm × 161 cm

Cechy rzeźby

- doskonałość proporcji (uwzględnianie anatomicznej budowy człowieka),
- harmonia,
- dynamizm (postaci w ruchu).

Przykłady rzeźb renesansowych:

- Michał Anioł *Pieta*, *Dawid*, *Mojżesz*.

Sandro Botticelli (czyt. Boticzelli), *Narodziny Wenus*, ok. 1485–1486, tempera na płótnie, 172 cm × 278 cm

Koncepcja artysty

Renesansowa koncepcja artysty wywodziła się z kultury i filozofii antycznej. W odróżnieniu od twórcy średniowiecznego, który nie dbał o sławę doczesną, **twórcą renesansowym** był **świadomym swego indywidualizmu i talentu** samodzielnym artystą, dla którego ważna była **sława**.

Wielcy artyści epoki

- **Leonardo da Vinci** (1452–1519) – włoski malarz, rzeźbiarz, architekt, mechanik, konstruktor, wynalazca, matematyk, fizyk, geolog, pisarz, muzyk, myśliciel.
- **Michał Anioł Buonarroti** (czyt. Błonaroti) (1475–1564) – włoski malarz, rzeźbiarz, architekt.
- **Rafaël Santi** (1483–1520) – włoski malarz, architekt.
- **Albrecht Dürer** (1471–1528) – niemiecki malarz, rysownik, grafik, teoretyk sztuki.
- **Pieter Bruegel** (ok. 1526–1569) – niderlandzki malarz i rysownik.

Epoka odrodzenia

Nazwa **renesans** pochodzi od francuskiego słowa **renaissance** oznaczającego **odrodzenie**. W epoce tej rzeczywiście **odrodziło się zainteresowanie człowiekiem i światem doczesnym**. Nie oznacza to, że ludzie renesansu odwrócili się od Boga i spraw religijnych, ale że twórcy renesansu szczególnie podkreślali godność człowieka i jego życia doczesnego. W renesansie **odrodziło się zainteresowanie antykiem**, który stał się wzorem doskonałości w literaturze i sztuce.

Michał Anioł, *Mojżesz*, 1513–1516, marmur, wys. 235 cm

Humanizm i wzorzec humanisty

Z antropocentryzmu wywodził się **prąd umysłowy**, zwany **humanizmem**, uznający człowieka za wartość najwyższą. Hasłem stały się słowa rzymskiego komediopisarza Terencjusza: **Człowiekiem jestem, nic, co ludzkie, nie jest mi obce**. Renesansowy humanista to człowiek otwarty na świat, patriota, wszechstronnie wykształcony, znający dorobek antyku, języki obce (zwłaszcza łacinę i grekę) oraz często odbywający podróże.

Epoka antropocentryzmu

Antropocentryzm – pogląd, który **w centrum zainteresowań** filozofii, nauki, sztuki i literatury **stawiał człowieka**.

Fascynacji pięknem i życiem człowieka towarzyszyło przekonanie o jego niezależności i wielkich możliwościach. Uważano, że jest istotą wolną, rozumną i może wpływać na swój los.

Renesans

Renesans (odrodzenie) – okres w dziejach kultury europejskiej obejmujący przede wszystkim **XV i XVI w.**

W Polsce renesans przypada na **XVI w.**, zwany **złotym wiekiem**. Były to czasy panowania Zygmunta I Starego, Zygmunta II Augusta, Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy.

Literatura

Istotne znaczenie dla rozwoju literatury miał **wynalazek druku**. Tendencją ogólnoeuropejską stało się **pisanie w językach narodowych**. Zgodnie z ideałami epoki twórcy nawiązywali do motywów antycznych i filozofii tej epoki. Przede wszystkim głosili hasła humanizmu i częściej podejmowali w swych utworach tematykę świecką.

Twórcy sięgali do gatunków, które istniały już w starożytności (np. pieśni, trenów, hymnów, tragedii), a także tworzyli nowe (np. fraszki). Nawiązywali do wymogów sztuki klasycznej (proporcje, harmonia, zasada *decorum* – zgodności treści z formą, zasada *mimesis* – naśladownictwa rzeczywistości).

Jan Kochanowski

Najwybitniejszy polski twórca renesansowy (1530–1584), autor **pieśni, fraszek, trenów**, a także pierwszej polskiej tragedii *Odprawa posłów greckich*. Jego poezja była wyrazem zainteresowań człowiekiem i światem, chwalił w niej piękno życia doczesnego, wyrażał swoją postawę filozoficzną (nawiązywał m.in. do epikureizmu i stoicyzmu) i obywatelską oraz osobiste emocje.

Reformacja

W XVI w. rozwinął się **ruch religijno-społeczny** mający na celu odnowę chrześcijaństwa. Zapoczątkował długoletnie wojny na tle religijnym i ostatecznie doprowadził do rozłamu Kościoła (powstały nowe odłamy chrześcijaństwa, np. luteranizm, kalwinizm, husytyzm). Reformacja przyczyniła się też w znacznym stopniu do rozkwitu literatury w językach narodowych i do rozwoju oświaty.

Lucas Cranach (czyt. Lukas Kranach) Starszy, drzeworyt przeciwstawiający protestantyzm katolicyzmowi, ok. 1545

Nauka i technika

Renesans był czasem **wiary w możliwości poznawcze ludzkiego rozumu**. Rozwijały się różne dziedziny nauki, np. matematyka, astronomia, medycyna, botanika, geografia. Na tę epokę przypada **wiele ważnych osiągnięć nowożytnej nauki** (np. teoria heliocentryczna) i odkryć geograficznych (np. Kolumba i Magellana).

Wielcy odkrywcy i wynalazcy

- **Mikołaj Kopernik** (1473–1543), prawnik, ekonomista, strateg, lekarz, astronom i matematyk. Zakwestionował obowiązującą teorię geocentryczną (Ziemia jest centrum wszechświata) i dowiódł, że Ziemia wraz z planetami krąży wokół Słońca i jednocześnie obraca się dookoła własnej osi (**teoria heliocentryczna**).
- **Krzysztof Kolumb** (1451–1506), żeglarz w służbie hiszpańskiej. Przekonany o kulistości Ziemi, uważał, że płynąc na zachód, można znaleźć krótszą drogę morską do Indii niż dotychczas znana. W 1492 r. odkrył Amerykę.
- **Ferdynand Magellan** (1480–1521), żeglarz w służbie hiszpańskiej. Był organizatorem i dowódcą pierwszej wyprawy dookoła świata zakończonej w 1522 r.
- **Johannes Gutenberg** (ok. 1400–1468), złotnik, rzemieślnik. Twórca pierwszej przemysłowej metody druku. Skonstruował aparat do odlewania ruchomych czcionek i według własnego pomysłu zaprojektował prasę drukarską.

Wybrane teksty

Jan Kochanowski

Pieśni – zbiór 49 zróżnicowanych tematycznie utworów lirycznych, które poeta tworzył zarówno w czasach dworskich, jak i czarnoleskich. Zostały zebrane w dwóch księgach.

- **[Czego chcesz od nas, Panie...]** – jedna z najbardziej znanych pieśni Jana Kochanowskiego, będąca hymnem na cześć Boga. Przedstawia wizję idealnego, harmonijnego i uporządkowanego świata stworzonego przez Boga – artystę i architekta. Człowiek wielbi i wychwala dobrego Stwórcę oraz jego dzieło. Z wiarą i ufnością oddaje się pod opiekę Boga.

Fraszki – drobne utwory o różnorodnej tematyce, np. żartobliwej, poważnej, refleksyjnej.

- **O gór i lasów** – autobiograficzna fraszka wyrażająca radość dojrzałego człowieka z powodu tego, co przeżył. Podmiot liryczny wspomina swoje młode lata i późniejsze doświadczenia, a na koniec nawiązuje do hasła *carpe diem* (czyt. karpe diem; chwytaj dzień), mówiąc: *A ja z tym trzymam, kto co w czas uchwyci*.

- **O żywocie ludzkim** – fraszka o charakterze refleksyjnym, wyrażająca przemyślenia podmiotu lirycznego dotyczące przemijania i życia człowieka. Jest on jak marionetka w rękach nieprzewidywalnego losu, dlatego nie powinien się przywiązywać do rzeczy doczesnych.

- **O doktorze Hiszpanie** – żartobliwa fraszka zawierająca refleksję na temat uległości i słabości człowieka. Bohaterem lirycznym utworu jest doktor, który nie chce wziąć udziału w biesiadzie i opuszcza towarzystwo. Kompani jednak nie dają za wygraną. Fraszkę kończy puenta: *Trudny – powiada – mój rząd z tymi pany: / Szedłem spać trzeźwo, a wstanę pijany*.

- **Na lipę** – fraszka będąca pochwałą spokojnego wiejskiego życia. Podmiotem lirycznym jest upersonifikowana lipa, która zaprasza gościa, aby usiadł i odpoczął w jej cieniu. Lipa wylicza swoje zalety, podkreślając, że jest cenniejsza od drzew rodzących złote jabłka w mitycznym sadzie.

Treny – cykl 19 utworów lirycznych napisanych po śmierci ukochanej córki poety – Urszulki. Artysta, zgodnie z tradycją gatunku, chwali zalety zmarłej i wyraża żal po jej stracie. Rozpacz prowadzi go do kryzysu światopoglądowego, który w końcu udaje mu się przezwyciężyć. Ostatecznie poeta godzi się z losem.

- **Tren I** – wyraża ogromną rozpacz ojca po stracie dziecka i bezsilność wobec losu. Utwór kończy przejmujące pytanie osoby mówiącej, która nie wie, czy lepiej otwarcie poddać się żalowi, czy próbować zapanować nad naturalnym i wszechogarniającym smutkiem.

- **Tren V** – jest obrazowym homeryckim porównaniem losu przedwcześnie zmarłej Urszulki do wzrastającej oliwki, której żywot został przerwany przez nieuważnego ogrodnika. Utwór kończy apostrofa do Persefony, wyrażająca rozpacz z powodu utraty dziecka.

- **Tren VII** – rozpoczyna się apostrofą podmiotu lirycznego do strojów i ozdób Urszulki, które po niej pozostały. Widząc rzeczy należące do córki, ojciec odczuwa tym większy żal i ból po jej stracie.

- **Tren VIII** – jest przejmującym wyznaniem podmiotu lirycznego, który nie może się pogodzić ze stratą córeczki. Po jej śmierci wszędzie panuje pustka, a dom jest pozbawiony radości i śmiechu. Dla zrozpaczonego ojca nie ma żadnego pocieszenia.

Strona z Biblii Gutenberga, 1452–1455

Nagrobek króla Zygmunta II Augusta w kaplicy Zygmontowskiej na Wawelu

Cechy malarstwa

- akcentowanie różnorodności kolorystycznej,
- światłocień,
- dynamizm,
- ukośne układy kompozycyjne,
- popularność pejzażu, martwej natury, scen rodzajowych.

Przykłady malarstwa barokowego:

- Rembrandt, *Lekcja anatomii doktora Tulpa*, *Straż nocna*, *Powrót syna marnotrawnego*, *Żydowska narzeczona*,
- Rubens, *Sąd Parysa*, *Trzy gracje*, *Przybycie Marii Medycejskiej do Marsylii*, *Podniesienie krzyża*, *Zdjęcie z krzyża*,
- Diego Velázquez (czyt. Welaskes), *Panny dworskie*, *Wenus ze zwierciadłem*,
- Jan Vermeer (czyt. Wermer), *Kobieta czytająca list*, *Ważąca perły*, *Dziewczyna z perłą*, *Mleczarka*.

Cechy architektury

- monumentalność budowli,
- bogate zdobienia ścian (rzeźby, sztuka-terie, malowidła),
- ogród jako ważny element architektoniczny.

Przykłady architektury barokowej:

- pałac w Wersalu,
- kościół św. św. Piotra i Pawła w Wilnie,
- pałac Schönbrunn (czyt. Szenbrun) w Wiedniu,
- pałac Peterhof pod Petersburgiem,
- pałac w Wilanowie.

Pałac w Wersalu, XVII w.

Cechy rzeźby

- dynamizm ujęcia,
- teatralne pozy i gesty,
- patos i ekspresja,
- popularność rzeźbionych fontann miejskich i ogrodowych, pomników konnych.

Przykłady rzeźby barokowej:

- Giovanni L. Bernini *Ekstaza św. Teresy*,
- fontanna di Trevi w Rzymie.

Jan Vermeer (czyt. Wermer), *Dziewczyna z perłą*, ok. 1664, olej na płótnie, 44 cm × 39 cm,

Sztuka

Sztuka baroku miała silnie **poruszać odbiorcę**, dlatego artyści często sięgali po środki wyrażające gniew, ból, ekstazę, rozpacz. Sztukę tego okresu cechują: **skłonność do przejaskrawiania** (kontrasty), **niezwykłe operowanie światłem** (światłocień), przedstawianie **ekspresywnych gestów postaci** i **dynamiczne ujęcie przestrzeni** oraz jej **trójwymiarowość**.

Rembrandt, *Żydowska narzeczona*, 1662, olej na desce, 122 cm × 126 cm

Giovanni (czyt. Dژیواني) L. Bernini, *Ekstaza św. Teresy*, 1647–1652, marmur, wys. 350 cm

Kontrreformacja

Kontrreformacja to prąd religijny będący reakcją Kościoła katolickiego na **reformację**. Kościół odbudował swą potęgę i wyraźnie określił, co należy uznać za zgodne z jego doktryną. **Nasiliła się nietolerancja** – prowadzono wojny religijne i prześladowano członków innych wyznań (nastąpił wzrost znaczenia **inkwizycji**). Dzieła niezgodne z doktryną były wpisywane w *Indeksie ksiąg zakazanych*, co oznaczało zakaz ich posiadania i rozpowszechniania.

Barok

Barok – okres w dziejach kultury europejskiej **od końca XVI do połowy XVIII w.** Nazwa prawdopodobnie pochodzi od portugalskiego wyrazu *barocco* oznaczającego przenośnie perłę o nieregularnym kształcie.

Literatura

Literatura starała się wyrazić niepokoje i egzystencjalne rozterki człowieka. Nastąpiło **odejście od harmonii i klasycznych proporcji**. Istotne znaczenie zyskały **kunsztowna forma, koncept utworu, nagromadzenie różnorodnych środków stylistycznych** (np. wylczenia, przerzutnie, oksymorony, anafory, alegorie) oraz **łączenie w jednym utworze różnych stylów, nastrojów, motywów** (wzniosłości z potocznością, powagi z komizmem, śmierci z miłością). Zabiegi te miały **zaskoczyć, ośmić i zaszokować** czytelnika.

Diego Velázquez (czyt. Welaskes), *Panny dworskie*, 1656, olej na płótnie, 318 cm × 276 cm,

Epoka skrajności

Barok to epoka, w której podkreślano **dwoistość natury człowieka i świata**. Ludzie byli rozdarci między wiarą a chęcią korzystania z życia. Znalazło to wyraz w sztuce. Stosowano **kontrasty, paradoksy, oksymorony**. Dla dzieł charakterystyczne były dysharmonia i ukazywanie sprzeczności.

Sarmatyzm

Sarmatyzm – wykształcona w końcu XVI w. **ideologia, obyczajowość i kultura szlachty polskiej**. U podstaw sarmatyzmu legło przekonanie o wyższości stanu szlacheckiego nad innymi (potwierdzeniem tego miał być mit, że szlachta wywodzi się od starożytnego plemienia Sarmatów). Ideologia ta podkreślała takie **wartości**, jak: **szlachecka równość i wolność, religijność, patriotyzm, rycerskość, gościnnność**.

Kultura sarmacka akcentowała **konieczność hołdowania tradycji** (np. szlachecki strój, pielęgnowanie obyczajowości, podtrzymywanie więzów rodzinnych i towarzyskich).

Negatywnymi przejawami kultury sarmackiej były: **nietolerancja religijna i ksenofobia**, czyli wrogie nastawienie do cudzoziemców i niechęć do wpływu obcych kultur.

Portret Wacława Rzewuskiego
na tle namiotu, XVIII w.,
malarz nieznan

Epoka niepokoju egzystencjalnego i kryzysu wartości

Na przełomie XVI i XVII w. nastąpił **kryzys renesansowego światopoglądu** opartego na poczuciu ładu i harmonii życia, wierze w możliwości i potęgę człowieka. **We wnętrzu rozdarty człowiek** stanął w obliczu dylematów: jaką postawę przyjąć wobec zmiennego świata, krótkotrwałości życia, duchowych i cielesnych pragnień. Towarzyszyło temu **poczucie niepokoju i niepewności**.

Adriaen van (czyt. Adrien wan) Utrecht,
Martwa natura z bukietem i czaszką,
ok. 1642

Przemijanie jako temat sztuki i literatury

Marność nad marnościami i wszystko marność – ta myśl z Księgi Koheleta często inspirowała twórców barokowych. Wiązało się to ze świadomością, że **życie to zaledwie chwila, a człowiek jest istotą kruchą i podlega nieuchronnemu działaniu czasu**, dlatego wszystko, co dotyczy ziemskiego życia, jest pozbawione wartości.

Motyw przemijania najczęściej wyrażano alegorycznymi ujęciami (np. klepsydra, czaszka, płonąca świeca).

Portret trumienny kobiety,
ok. 1670–1680

Molier

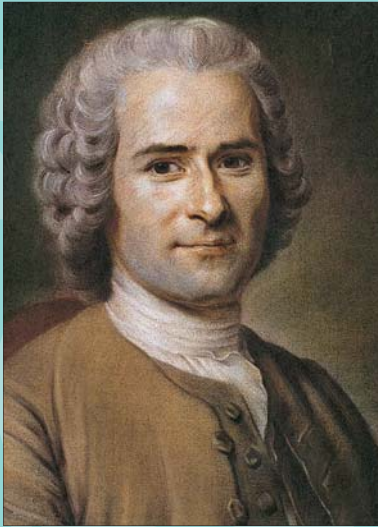
Skąpiec – bohaterami komedii są Harpagon oraz jego dzieci: Eliza i Kleant. Oboje młodzi są zakochani, ale wiedzą, że chorośliwie skąpy ojciec nie zaaprobuje ich związków z osobami bez majątku (uboga jest Marianna, wybranka Kleanta, i Walery, ukochany Elizy). Bezduszny Harpagon, dla którego najważniejsze są pieniądze, zupełnie nie liczy się z uczuciami dzieci, narzuca im związki, które mogą dać im posag, a sam chce się ożenić z ukochaną własnego syna. Kleant z pomocą swojego sługi wykrada ojcu zakopaną szkatułkę. Zniknięcie skarbu sprawia, że Harpagon popada w straszną rozpacz. Jak na komedię przystało, utwór kończy się szczęśliwie – okazuje się, że Marianna i Walery są cudownie odnalezionymi dziećmi bogatego Anzelmia. Młodzi zakochani mogą się połączyć, a Harpagon odzyskuje swoją utraconą szkatułkę, jednak widzowie pozostają z przeświadczeniem, że zbytnie pożądanie pieniędzy może wyrządzić wiele zła. W tym zawiera się dydaktyczny charakter utworu.

François-Bernard Lépicié (czyt. Fransuła Bernar Lepisje), *Molier*, 1734, akwaforta,
19,5 cm × 14,2 cm

Molier, właściwie Jean Baptiste Poquelin (czyt. Żan Baptist Pokłę) (1622–1673), najwybitniejszy komediopisarz francuski, także aktor, dyrektor założonego przez siebie teatru, reżyser i dramaturg. W swoich utworach przedstawiał problematykę społeczną i obyczajową, krytykował negatywne postawy: zakłamanie, hipokryzję, życie na pokaz. Tworzył postaci o cechach charakterystycznych dla określonych typów ludzkich, np. skąpiec, obłudnik, świętoszek.

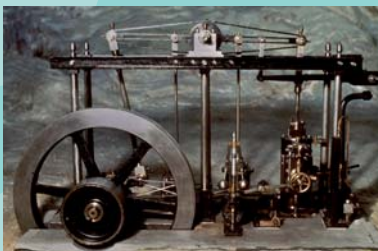
Napisał około 30 dramatów, do najbardziej znanych należą: *Skąpiec*, *Świętoszek*, *Mieszczanin szlachcicem*, *Szkola żon*.

Maurice Quentin de la Tour (czyt. Moris Kęteę de la Tur), portret Jana Jakuba Rousseau (czyt. Ruso), 1753, olej na płótnie, 165 cm × 128 cm

Naukowcy i filozofowie

- opowiadali się za poznawaniem prawdy za pomocą rozumu (**racjonalizm**),
- przywiązywali szczególną wagę do poznania świata i rządzących nim praw przez doświadczenie (**empiryzm**),
- uznawali, że najwyższym dobrem i celem moralnym postępowania ludzi powinien być użytek jednostki lub społeczeństwa (**użyteczność**).

Maszyna parowa Jamesa Watta

Ważniejsze wynalazki

- 1688 – silnik parowy,
- 1714 – termometr rtęciowy (Gabriel Fahrenheit – czyt. Farenhajt),
- 1752 – piorunochron (Benjamin Franklin),
- 1769 – przemysłowa maszyna parowa (James Watt – czyt. Dżejms Łot),
- 1800 – ogniwo galwaniczne (Alessandro Volta – czyt. Wolta),

Czasy uporządkowania i usystematyzowania wiedzy

Potrzeba usystematyzowania wiedzy i racjonalnego wyjaśnienia praw rządzących światem legła u podstaw tworzenia licznych w tym czasie kompendiów wiedzy. Najwybitniejszym przykładem tego rodzaju dzieł była licząca w pierwszym wydaniu 35 tomów **Wielka encyklopedia francuska**, której hasła opracowywali najwybitniejsi myśliciele epoki.

Nowy wymiar edukacji

Jednym z priorytetów oświecenia była konieczność dokonania zmian w szkolnictwie. Położono nacisk na **kształcenie młodzieży na świadomych, światłych obywateli**: znających języki nowożytne oraz najnowsze osiągnięcia w dziedzinach przyrodniczych i nauk ścisłych, a także mających umiejętności praktyczne (np. uczone szermierki, tańca, konwersacji).

Wielcy naukowcy i wynalazcy

- **Kartezjusz (René Descartes; czyt. Dekart)** (1596–1650) – francuski filozof, matematyk i fizyk, jeden z najwybitniejszych uczonych XVII w., uważany za prekursora nowożytnej kultury umysłowej. Jako przedstawiciel racjonalizmu postulował metodę myślenia opartą na wzorach matematycznych. Zasłynął jako autor hasła: *cogito (czyt. kogito) ergo sum* (myślę, więc jestem).
- **Isaac Newton (czyt. Ajszaak Niuton)** (1643–1727) – angielski fizyk, matematyk, astronom, filozof i historyk. Odkrył prawo powszechnego ciążenia oraz prawa ruchu leżące u podstaw mechaniki.
- **Benjamin (czyt. Bendżamin) Franklin** (1706–1790) – amerykański uczonec, filozof, polityk. Był jednym ze współautorów Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych. W 1790 r. wnioskował w kongresie o zniesienie niewolnictwa. Prowadził badania nad elektrycznością. Wynalazł piorunochron i okulary dwuogniskowe.
- **Anders Celsjusz** (1701–1744) – szwedzki fizyk i astronom. Należał do pierwszych uczonych, którzy stwierdzili, że zjawisko zórz polarnych ma charakter magnetyczny. Opracował skalę temperatur, w której wykorzystał pomiar temperatury dwóch punktów: topnienia lodu oraz wrzenia wody i podzielił skalę pomiędzy nimi na 100 stopni.

Rewolucja przemysłowa

Proces zmian technologicznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych zapoczątkowany w XVIII w. w Anglii i Szkocji. Był związany głównie z zmianą form pracy: **manufaktura i rzemiosło zostały wyparte przez mechaniczną produkcję fabryczną**.

Czas prasy

Rozwój prasy ułatwiał propagowanie głównych idei oświecenia. W wielu krajach powstawały **czasopisma o tematyce społeczno-politycznej** (w Polsce „Monitor”, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”, w Anglii „Spectator” – czyt. Spektejter), które **kształtowały gusty ludzi**, informowały o **ważnych odkryciach i wynalazkach** oraz **wpływały na postawy moralne czytelników**.

Wiek rozumu

Filozofowie, artyści i naukowcy odrzucali metafizyczne poznanie świata. **Opowiadali się za szukaniem prawdy za pomocą rozumu**, a za metodę poznania uznawali **doświadczenie**. Nowe ideały przynosiły optymizm i wiarę w sens życia – mimo że człowiek jest śmiertelny, życie powinno być praktyczne i racjonalne.

Oświecenie

Oświecenie – epoka w historii kultury, sztuki i myśli europejskiej **od końca XVII do początku XIX w.**

Nazwa wywodzi się od rozprawy *Czym jest oświecenie* filozofa Emmanuela Kanta. Zawarte w niej przekonanie o konieczności odrzucenia tego, z czym był kojarzony wiek XVII, czyli z zacofaniem, nieuctwem, i o nadejściu nowego okresu w historii – wieku nauki i rozumu – stało się główną ideą oświecenia.

Oświecenie jest też nazywane **wiekami rozumu i wiekiem filozofów**.

W Polsce ramy epoki wyznaczają umownie lata **1740–ok. 1830**.

Przełomowe wydarzenia w Europie i w Polsce

- rewolucja przemysłowa w Anglii (lata 70. XVIII w.),
- ogłoszenie Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych (1776),
- wybuch Wielkiej Rewolucji Francuskiej (1789),
- uchwalenie w Polsce Konstytucji 3 maja (1791),
- rozbiory Polski (1772, 1793, 1795).

Wiek teatru

W XVIII w. nastąpił rozkwit teatru. Rozwijał się **teatr dworski**, tworzone **teatry publiczne** oraz powstała **krytyka teatralna**.

W Polsce z inicjatywy Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1765 r. został założony pierwszy stały publiczny teatr, zwany później **Teatrem Narodowym**. Jego wieloletnim dyrektorem, zasłużonym reżyserem i aktorem był Wojciech Bogusławski.

Popularnym gatunkiem były **komedie**, które tworzone zgodnie z hasłem *bawiąc nauczać*.

Anonim, *Premiera baletu „Pyrrus” w Teatrze Narodowym w Warszawie, 1753*

Literatura

Zadaniem literatury, podobnie jak innych dziedzin sztuki, było **propagowanie idei oświecenia**. Utwory przedstawiały wzorzec człowieka oświeconego – wykształconego, tolerancyjnego, krytycznie patrzącego na świat. Teksty często miały **dydaktyczny i moralizatorski charakter**. Temu celowi służyły przede wszystkim takie gatunki, jak **bajka i satyra**.

Ignacy Krasicki

Najwybitniejszym polskim twórcą epoki oświecenia był Ignacy Krasicki (1735–1801), autor **bajek, satyr, tekstów publicystycznych**, a także pierwszej polskiej powieści (*Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*). Jego utwory charakteryzują się zwięzłością i prostotą, często połączonymi z humorem i ironią. Krytykował samaryzm, ludzkie wady, bezkrytyczne naśladowanie obcych wzorów.

Ignacego Krasickiego można uznać za **przykład oświeceniowego obywatela**. Był wszechstronnie wykształcony – studiował w seminarium duchownym w Warszawie, a potem w Rzymie. Sprawował ważne funkcje w Kościele (był biskupem warmińskim i arcybiskupem gnieźnieńskim), a także brał aktywny udział w życiu społecznym i politycznym, np. był jednym z najbliższych współpracowników Stanisława Augusta Poniatowskiego, uczestnikiem obiadów czwartkowych (organizowanych przez króla spotkań, na których bywali wybitni pisarze i intelektualiści), redaktorem czasopisma „Monitor”.

Antonio Canova (czyt. Kanowa), *Venus zwycięska, 1808*

Epoka krytycyzmu

Ludzie epoki oświecenia za podstawę rozważań przyjęli zasadę krytycyzmu. Poddano krytyce stare ideały, instytucje polityczne i religijne. **Wiedza oraz rzeczowe, pozbawione emocji oceny stały się podstawą myślenia o świecie i człowieku**.

Jacques Louis (czyt. Żak Lui) David, *Śmierć Marata, 1793, olej na płótnie, 165 cm × 128 cm*

Sztuka

Sztuka **nawiązywała do klasycznej kultury starożytnej Grecji i Rzymu** (klasycyzm). Dzieła charakteryzowały się harmonią, symetrią, idealnymi proporcjami. W architekturze naśladowano plany budowli klasycznych, stosowano antyczne ornamenty i detale.

W malarstwie i rzeźbie podejmowano tematykę mitologiczną i historyczną, a także wzorowano się na doskonałej formie dzieł starożytnych.

Ignacy Krasicki

• **Żona modna** – w satyrze zostały ukazane dzieje małżeństwa pewnego szlachcica, pana Piotra. Szlachcic ten wiązał w ożenkiem nadzieje na powiększenie swoich dóbr dzięki majątkowi żony. Niestety, przyzwyczajona do światowego życia żona wszystko trwoni i niszczy – przebudowuje stary dwór szlachecki na modny pałac, zupełnie zmienia ogród, wywołuje pożar, organizując przyjęcie z fajerwerkami. Szlachcic, który pragnął się wzbogacić, traci pieniądze i jest u progu bankructwa. W satyrze zostało wyśmiane bezkrytyczne naśladowanie francuskich wzorów, a także podejmowanie decyzji o małżeństwie wyłącznie z pobudek materialnych.

• **Człowiek i zdrowie** – bohaterami bajki są człowiek i upersonifikowane zdrowie. Oboje idą tą samą drogą, ale człowiek zachowuje się nieracjonalnie – biegnie, nie oszczędza swych sił. Ostatecznie człowiek słabnie, a zdrowie go opuszcza. Morał bajki mówi o tym, że każdy człowiek powinien dbać o własne zdrowie.

• **Dzieci i żaby** – w bajce została ukazana bezmyślna i okrutna zabawa dzieci, które rzucają kamieniami w żaby. Morał bajki zawiera apel o refleksję nad własnym postępowaniem i sugestię, że nie można się bawić czymś kosztem.

• **Wilk i baran** – bohaterami bajki są zwierzęta, które przyszły do strumienia, aby ugasić pragnienie. Wilk jest przewrotnym prowokatorem, chce pożreć barana i robi to bez względu na logiczne argumenty ofiary. Morał utworu skłania do refleksji, że jeśli się tylko chce, każde zło można usprawiedliwić i znaleźć jego przyczynę.

• **Jagnię i wilcy** – bohaterami bajki są zwierzęta: jagnię i wilki. Tak jak w innych bajkach, zwierzęta uosabiają cechy typowo ludzkie. Jagnię jest słabe i naiwne, a wilki – silne i bezwzględne. Będąc w śmiertelnym niebezpieczeństwie bezbronne zwierzę pyta groźnych przeciwników o ich racje. Morał poucza, że zarówno ludzie, jak i państwa muszą dbać o swoją silną pozycję i potrzebnych sojuszników, by zapewnić sobie bezpieczeństwo.

Łazienki, XVIII w.

Francisco Goya (czyt. Fransisko Goja),
Kolos, 1808, olej na płótnie,
116 cm × 105 cm

Zamek w Kórniku

Zainteresowania i fascynacje

- **Folklor** – kultura ludowa często była źródłem inspiracji dla twórców romantyzmu. Fascynowały ich **ludowa obrzędowość** i **wierzenia**. Byli przekonani, że lud żyjący zgodnie z rytmem i prawami natury zachował pierwotne wartości, które niszczy cywilizacja.
- **Natura** – romantycy uznawali naturę za siłę niezależną od upływu czasu i człowieka, wolną i rządzącą się swoimi odwiecznymi prawami. Fascynowało ich to, co **nieujarzmione i trudno dostępne dla człowieka** (np. góry, urwiska, wzburzone morze). Dla romantyków natura była nie tylko tłem zdarzeń, ale swoistym bohaterem utworów.
- **Groza i fantastyka** – romantycy interesowali się tym, co irracjonalne, fantastyczne i tajemnicze. W twórczości tego okresu często pojawiają się **duchy**, **upiory**, **zjawy**, **rusalki**, a wydarzenia rozgrywają się na przykład w **ruinach**, na **cmentarzach**, **grzędzawiskach**. Tworzyło to nastrój grozy i niesamowitości.
- **Miłość** – częstym motywem utworów romantycznych była **nieszczęśliwa i niespełniona miłość**. Dla romantyków oznaczała pokrewieństwo dusz dwojga przeznaczonych sobie ludzi, którym na przeszkodzie stawały bariery nie do pokonania (np. kochanków dzieliły różnice społeczne lub majątkowe).

Epoka zrywów niepodległościowych

Dążenia do demokratycznych przemian w wielu krajach Europy (po rewolucji francuskiej) sprawiły, że ważnymi hasłami romantycznymi stały się **wolność** i **rewolucja**. Przez Europę przeszła fala zrywów niepodległościowych.

W Polsce w 1830 r. wybuchło **powstanie listopadowe**, a w 1863 r. – **powstanie styczniowe**.

Epoka indywidualizmu i buntu

Romantycy byli przekonani o **wyjątkowości** i **odrębności jednostki** (np. artyści). Jej myślenie, działania i marzenia stały w opozycji do tego, czym się kierowała zbiorowość. Poczucie wyobcowania charakteryzujące romantycznego indywidualistę rodziło bunt wobec świata i jego zasad. **Samotny buntownik** stał się typowym bohaterem wielu utworów romantycznych.

Sztuka

W sztuce, podobnie jak w literaturze, twórcy romantycy chcieli podkreślić swój **indywidualizm**. Nie wykształcił się żaden wyraźnie zdefiniowany kierunek, a artyści często łączyli cechy różnych stylów. Romantycznych malarzy szczególnie interesowały groza, niezwykłość, natura i ludowość. W architekturze i rzemiośle artystycznym można dostrzec **nawiązania do form gotyckich** (neogotyki).

Artur Grotgert,
Pożegnanie powstańca,
1866, olej na desce,
52,7 cm × 41,3 cm

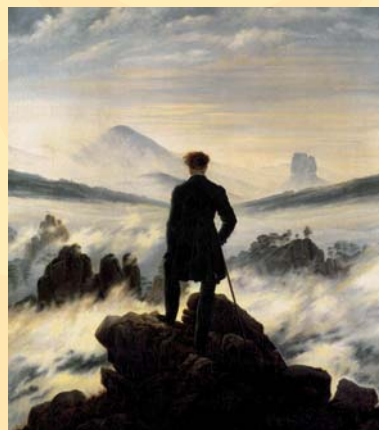
Romantyzm

Romantyzm – okres w kulturze, sztuce, literaturze i historii trwający **od końca XVIII w. do końca lat 40. XIX w.**

W Polsce umownie za początek romantyzmu przyjmuje się **1822 r.** (wydanie *Ballad i romansów* Adama Mickiewicza), a za koniec – **1864 r.** (upadek powstania styczniowego).

Epoka intuicji i uczuć

Przedstawiciele romantyzmu odrzucali oświeceniowy kult rozumu i intelektu. Uważali, że ważniejsze niż zmysły i rozum są **intuicja** i **głos serca**. Romantycy zwrócili się ku **duchowości** człowieka, jego **uczuciom** i **emocjom**. Uznali, że to dzięki nim prawdziwie poznaje się świat, a nie za pomocą racjonalnych badań naukowych.

Caspar David Friedrich (czyt. Kaspar Dawid Fridriś),
Wędrowiec nad morzem mgielem, 1818, olej na płótnie,
94,8 cm × 74,8 cm

Literatura

Gatunki

Ballada – gatunek szczególnie lubiany przez twórców romantycznych, wywodzący się z tradycji ludowej. Charakteryzuje się mrocznym, tajemniczym nastrojem, a jej temat skupia się najczęściej wokół jakiegoś niezwykłego zdarzenia, legendy czy podania historycznego. Ballada zawiera cechy wszystkich trzech rodzajów literackich – liryki (emocjonalność, nastrojowość), epiki (narracyjność, fabuła) i dramatu (dialogi, akcja).

Do poznanych przez was ballad należą np. *Świtezianka*, *Lilje*, *Powrót taty*, *Pani Twardowska*.

Dramat romantyczny – gatunek dramatu o swobodnie skonstruowanej akcji. Epizody rozgrywają się w różnym czasie i przestrzeni, często o niejasnym zakończeniu zachęcającym czytelnika do mnogości interpretacji. Łączy elementy fantastyczne z realistycznymi i historycznymi, tragiczne z komicznymi, a także dramatyczne z epickimi i lirycznymi.

Do poznanych przez was dramatów należą np. *Dziady. Część II*, *Balladyna*.

Twórcy

Adam Mickiewicz (1798–1855) – jeden z najważniejszych i najwybitniejszych twórców polskiego romantyzmu. Jego życie i twórczość zwykło się uważać za odzwierciedlenie ideałów epoki.

Urodził się w Zaosiu k. Nowogródka (dziś Białoruś) w rodzinie szlacheckiej. Studiował na uniwersytecie wileńskim, w młodości przeżył romantyczną nieszczęśliwą miłość do Maryli Wereszczakówny. Należał do jednego z tajnych związków młodzieżowych – Towarzystwa Filomatów – co zdecydowało o jego dalszym losie. W 1824 r. został oskarżony o działalność przeciwko caratowi i zesłany w głąb Rosji. W 1829 r. opuścił Rosję i rozpoczął podróż po Europie. Zwiedził Niemcy, Szwajcarię i Włochy. Po upadku powstania listopadowego włączył się w życie polskiej emigracji, przede wszystkim w Paryżu. Zajmował się m.in. działalnością publicystyczną, później został profesorem literatury łacińskiej w Lozannie i literatury słowiańskiej w Collège de France (czyt. Koleż de Frans). W 1855 r. pojechał do Stambułu, aby tworzyć polskie oddziały mające walczyć w wojnie krymskiej przeciwko Rosji. W Stambule zmarł na cholera.

Aleksander Fredro (1793–1876) – wybitny komediopisarz i bajkopisarz. Nie można nazwać go typowym przedstawicielem romantyzmu. W jego klasycznie zbudowanych utworach nie znajdziemy raczej tradycyjnych romantycznych wątków i tematów, nastrojów i emocji, chyba że przedstawionych w sposób żartobliwy. Jego twórczość dramatyczną cechuje mistrzowski humor i dowcip, wartko tocząca się akcja, wyraziste postaci i żywe dialogi.

Juliusz Słowacki (1809–1849) – poeta i dramaturg, jeden z najważniejszych przedstawicieli polskiego romantyzmu. Jego twórczość charakteryzuje się dużą oryginalnością, zarówno ideową, jak i artystyczną. Pozostawał w opozycji wobec Mickiewicza, nigdy nie był też tak ceniony przez siebie współczesnych jak jego starszy rywal. Zyskał dużą popularność w czasach powstania styczniowego, wywierając od tamtej pory wpływ na artystów kolejnych epok, nie tylko pisarzy, ale i malarzy czy muzyków.

Cyprian Kamil Norwid (1821–1883) – poeta, dramaturg i prozaik, rzeźbiarz, grafik i malarz. Artysta niedoceniony za życia. Jego twórczość dostrzeżono dopiero pod koniec XIX w. w czasach Młodej Polski. Utwory Norwida nie są prostą kontynuacją tradycji i światopoglądu romantycznego, raczej podejmują z nimi dialog. Są niejednoznaczne, dlatego wymagają od czytelnika dużego zaangażowania intelektualnego. Obecnie Norwida uważa się za jednego z najoryginalniejszych poetów i myślicieli w literaturze polskiej.

Ballady

• **Świtezianka** – ballada Adama Mickiewicza. Opowiada o spotkaniu strzelca z nieznaną dziewczyną nad brzegiem jeziora. Strzelec przysięgł dziewczynie, że nigdy jej nie zdradzi. Jednak gdy przyszedł czas próby, uległ wdziękowi pięknej kobiety wyłaniającej się z jeziora. Nie wiedział, że to ukochana w ten sposób sprawda jego wierność. Zgodnie z ludową moralnością strzelec zostaje ukarany za wiarołomstwo – wody jeziora się rozstępują i pochłaniają niewiernego kochanka.

• **Lilije** – bohaterką ballady Adama Mickiewicza jest pani na zamku, która nie dotrzymała przysięgi wierności. Po powrocie męża z wojny zabiła go, a na jego grobie posiała lilie. Wkrótce wrócili bracia męża i poprosili, by bratowa wybrała jednego z nich na męża. Ponieważ nie mogła się zdecydować, za radą pustelnika kazala im upleść wieńce i złożyć je w kaplicy. W dniu ślubu wybrała ten, który jej się najbardziej podobał. Wówczas odezwał się duch męża, który wyjawiał, że lilie i żona należą do niego. W tym momencie ziemia się rozstąpiła i pochłonęła wszystkich winnych. Zgodnie z ludową moralnością zło zostało ukarane.

• **Powrót taty** – ballada Adama Mickiewicza. Opowiada o tym, że dzięki modlitwie dzieci ich ojciec – bogaty kupiec – uniknął ograbienia przez zbójców.

• **Pani Twardowska** – zartobliwa ballada Adama Mickiewicza odwołująca się do legendy o panu Twardowskim, który podpisał cyrograf z diabłem. Dzięki swojemu sprytowi czarnoksiężnik nie tylko nie oddał duszy diabłu, ale też skompromitował czarta.

Dramaty

• **Dziady. Część II** – dramat Adama Mickiewicza. Nawiązuje do pogańskich wierzeń związanych z obrzędami ku czci zmarłych. Lud gromadzi się nocą w kaplicy i pod przewodnictwem Guślarza przywołuje dusze zmarłych. Jako pierwsza zjawia się para dzieci, Różia i Józio, prosząc o ziarna gorczyicy, gdyż nie zaznawszy smutku na ziemi, nie mogą się dostać do nieba. Kolejną zjawą jest okrutny pan – za życia bezwzględnie traktował poddanych, a po śmierci to oni odmawiają mu pomocy. Jako ostatnia na wezwanie Guślarza przybywa Zosia, młoda dziewczyna, która żyła tylko marzeniami. Ze spotkań z duszami zmarłych wypływają ważne nauki dla żywych: w życiu należy zaakceptować również gorzkie cierpienie, wobec bliźnich należy być człowiekiem i nie można zapominać o tym, jak ważne są uczucia i miłość.

• **Balladyna** – dramat Juliusza Słowackiego. Akcja utworu rozgrywa się niedaleko jeziora Gopło za panowania legendarnego króla Popiela III. Balladyna rywalizuje ze swoją siostrą Aliną o to, by zostać żoną Kirkora, pana na zamku. By zapewnić sobie zwycięstwo, zabija siostrę. Bezwzględnie dąży do zdobycia pełnej władzy. Gdy Kirkor wyrusza na wojnę i walczy o to, by na tronie zasiadł prawowity władca Popiel III, rozkochany w Balladynie von Kostryn (dowódca straży) za jej namową zabija Kirkora. Balladyna pozbywa się niewygodnych świadków i popełnia kolejne zbrodnie: zabija Grabca, Wacława pierwszego ukochanego, Pustelnika, czyli wygnanego prawowitego władcy Popiela III, oraz von Kostryna. W końcu udaje jej się osiągnąć swój cel – zostaje władczynią. Podczas koronacji musi – zgodnie ze zwyczajem – osądzić zbrodniarzy sprawiedliwymi wyrokami. Przed bohaterką pojawiają się kolejne jej oskarżyciele. Balladyna wydaje wyrok, skazując na śmierć sprawcę śmierci von Kostryna, Alinę i Pustelnika, czyli samą siebie. Ginie od uderzenia piorunem. W utworze świat realny współistnieje z fantastycznym. Bohaterami fantastycznymi są nimfa Goplana, królowa jeziora Gopło, oraz leśne duszki – Skierka i Chochlik. Wykorzystując magię, Goplana wpływa na losy rzeczywistych bohaterów, np. zmienia Grabca w drzewo.

• **Zemsta** – akcja komedii Aleksandra Fredry rozgrywa się na zamku, którego współwłaścicielami są dwaj skłóceni szlachcice: Cześnik Raptusiewicz i Rejent Miłczek. Syn Rejenta, Wacław, jest zakochany w bratanicy Cześnika – Klarze. Młodzi spotykają się potajemnie. Spór się zaostrza, gdy wychodzi na jaw, że Rejent kazał naprawić mur graniczny. Cześnik nie chce wyrazić na to zgody i dochodzi do bijatyki. Akcja utworu jest wzbogacona licznymi wątkami pobocznymi: załotami Papkina do Klary, planowanym przez Cześnika małżeństwem, knoowaniami Rejenta, który wbrew woli Wacława chce ożenić go z Podstoliną tylko po to, by pokrzyżować szczyk zniemawidzonemu sąsiadowi. W utworze występuje komizm sytuacyjny – wiele zabawnych sytuacji wynika z tego, że dla bohaterów bardzo ważne są pieniądze, a mają oni mylne wyobrażenie o zamożności poszczególnych osób. Pojawia się też komizm postaci (Papkina), jak i komizm języka (np. scena dyktowania listu). Komedia Fredry nie tylko bawi, ale również skłania do refleksji.

Inne gatunki literackie

• **Reduta Ordona** – poemat Adama Mickiewicza, którego tematem jest bohaterska obrona jednego z punktów oporu na Woli podczas powstania listopadowego. Osobą relacjonującą jest adiutant, który obserwuje przebieg bitwy. Walczący są przedstawieni na zasadzie kontrastu. Rosjanie mają ogromną przewagę, a ich wódz jest tyranem, który nie bierze udziału w bitwie, tylko z bezpiecznego miejsca wydaje rozkazy, podczas gdy tysiące ludzi giną. Polacy, choć dysponują mniejszymi siłami, walczą z ogromnym poświęceniem, jednak nie są w stanie stawić czoła przeważającym siłom wroga. W obliczu nadchodzącej klęski Ordona, dowódca jednego z oddinków, wysadza się w powietrze razem z całym składem amunicji. Jego heroiczny czyn zostaje oceniony jako święty: *Bo dzieło zniszczenia w dobrej sprawie jest święte jak dzieło tworenia*.

• **Pan Tadeusz** – fabuła epopei Adama Mickiewicza skupia się na trzech wątkach: sporze Sędziego z Hrabią o zamek Horeszków, sprawach miłosnych Tadeusza, Zosi, Telimeny i Hrabiego oraz patriotycznej działalności księdza Robaka. Utwór to barwny obraz przemijającej kultury szlacheckiej, ze wszystkimi jej wadami i zaletami, jak również wyraz tęsknoty autora za ojczyzną, wyidealizowanym, ukochanym krajem lat dzieciennych. Pan Tadeusz jest napisany trzynastozgłoskowcem. Wiele jego fragmentów, jak inwokacja, koncert Jankiela czy opis polowania i gry Wojskiego na rogu na zawsze utrwaliły się w świadomości Polaków.

• **Stępy akermarskie** – jeden z 18 sonetów Adama Mickiewicza napisanych w czasie podróży po Krymie. Sonet jest nie tylko metaforycznym opisem krajobrazu, ale też wyrazem tęsknoty za ojczyzną.

• **Śmierć pułkownika** – utwór Adama Mickiewicza będący hołdem złożonym Emilii Plater – bohatersko walczącej w powstaniu listopadowym.

• **W pamiętniku Zofii Bobrowskiej** – utwór Juliusza Słowackiego wyrażający tęsknotę za krajem lat dzieciennych. Tytuł sugeruje, że tekst ma formę wpisu do pamiętnika dziewczynki. Podmiot liryczny prosi Zosię, by mu z ojczyzny przywozła choćby jej cząstkę.

• **Moja piosnka (II)** – utwór liryczny Cypriana Kamila Norwida wyrażający tęsknotę do kraju, do którego nie można powrócić. Uczucie tęsknoty towarzyszy idealizowanie ojczyzny – religijność ludzi, szacunek dla tradycji oraz bezwzględne przestrzeganie norm moralnych.

Realizm w literaturze

Realistyczny sposób ukształtowania świata przedstawionego w utworach literackich ujawniał się przede wszystkim w **tematyce związanej z codziennością**, w przedstawianiu **bohaterów typowych dla opisywanych środowisk społecznych**, w bogactwie szczegółów ukazanego świata.

Przedstawicielami polskiego realizmu byli: **Maria Konopnicka, Eliza Orzeszkowa, Bolesław Prus, Henryk Sienkiewicz.**

Aleksander Gierymski, *Trumna chłopska*, 1894–1895, olej na płótnie, 141 cm × 195 cm

Realizm w malarstwie

Realizm w malarstwie zakładał wierne odtwarzanie rzeczywistości. Unikano idealizacji i romantycznej kreacji. Chętnie malowano **sceny rodzajowe z życia zwykłych ludzi**, a także **pejzaże**.

W Polsce najważniejszymi przedstawicielami realizmu w malarstwie byli: **Aleksander Gierymski, Józef Chelmoński, Stanisław Witkiewicz i Aleksander Kotsis.**

Aleksander Gierymski, *Powiśle*, 1883, olej na płótnie, 64,5 cm × 47,5 cm

Praca organiczna i praca u podstaw

Dla myślicieli 2. połowy XIX w. najważniejszym sposobem zdobywania wiedzy o świecie było badanie faktów **sprawdzalnych doświadczalnie** za pomocą metod stosowanych w naukach przyrodniczych. **Spótczerństwo porównywano do żywego organizmu**, który wtedy może prawidłowo funkcjonować, kiedy wszystkie jego organy są zdrowe. Takie myślenie stało się podstawą sformułowania programu pracy organicznej i pracy u podstaw.

- **Praca organiczna** – idea harmonijnej współpracy wszystkich warstw i grup społecznych w celu zapewnienia wszechstronnego rozwoju kraju. W myśl tej koncepcji propagowano tolerancję wyznaniową i narodowościową, emancypację kobiet.
- **Praca u podstaw** – idea zakładająca szerzenie oświaty i poprawę warunków życia wśród najniższych warstw społeczeństwa. Zadanie to mieli wykonywać członkowie warstw uprzywilejowanych przez tworzenie wiejskich szkół, bibliotek, ochronek, szpitali i prowadzenie działalności charytatywnej.

Józef Chelmoński, *Owczarek*, 1897, olej na płótnie, 96 cm × 125 cm

Czas realizmu

W przeciwieństwie do romantyków, dla których ważny był indywidualizm i których twórczość pełna była elementów niezwykłych i fantastycznych, twórcy pozytywistyczni byli zwolennikami **typowości i realizmu**.

Realizm był sposobem tworzenia takiej artystycznej wizji świata, która była możliwie **najbardziej zbliżona do rzeczywistości**.

Aleksander Kotsis, *Ostatnia chudoba*, 1870, olej na płótnie, 65,5 cm × 78,5 cm

Kamuflaż w języku

Po upadku powstania styczniowego nie wolno było poruszać tematyki patriotycznej ani narodowowyzwoleńczej. Działala **cenzura**, szczególnie ostra w Królestwie Polskim.

Jednak pisarze uważali za swój obowiązek poruszanie tematyki patriotycznej, więc przekazywali te treści w sposób zawoalowany. Stosowali **język ezopowy**, czyli pisali tak, by nie budzić zastrzeżeń cenzora, a jednocześnie by polscy czytelnicy rozumieli ukryte treści.

Pozytywizm. Realizm

Pozytywizm – okres w literaturze polskiej od **1864 r.** (upadek powstania styczniowego) do **lat 90. XIX w.** W tym czasie w innych krajach, np. we Francji, Włoszech, w Niemczech i Rosji, bardzo istotnym prądem literackim oraz kierunkiem w malarstwie był **realizm**, który wywarł wielki wpływ na polską literaturę i sztukę.

Czas, gdy Polski nie było na mapie Europy

Po III rozbiórce cała Polska była pod zaborem, co oznaczało, że w ogóle zniknęła z mapy Europy. Polacy wielokrotnie podejmowali próby ratowania ojczyzny (m.in. powstanie listopadowe 1830, powstanie styczniowe 1863/64). Klęska ostatniego powstania postawiła pod znakiem zapytania sens wysiłków zbrojnych i przyczyniła się do **zmiany myślenia o sposobach ratowania ojczyzny**. Za najważniejszą kwestię uznano rozwój **gospodarki i oświaty**, co miało umożliwić **przetrwanie narodu**, a w przyszłości przyczynić się do odzyskania niepodległości.

Stanisław Witkiewicz, *Wiatr halny*, 1895, olej na płótnie, 93 cm × 142 cm

Literatura w służbie nowych wyzwań

W nowej sytuacji historyczno-politycznej wzorcowi romantycznego poety-wieszca przeciwstawiono **ideał pisarza-obywatela** pracującego dla społeczeństwa. Twórcy literatury mieli za zadanie przede wszystkim wyedukowanie obywateli. Ceniono **wiedzę, propagowano idee postępu, pracy i nauki**, mniejszą wagę przywiązując do romantycznego natchnienia.

Rozwój form prozatorskich

W literaturze dominowała tematyka społeczna. Utwory miały charakter **dydaktyczny i tendencyjny**. Przedstawienie dziejów bohaterów służyło propagowaniu nowego światopoglądu (np. postaci bohaterów miały cechy wzorca lub stanowiły odstręczający przykład, narrator opatrywał losy bohaterów moralistycznym komentarzem). Przystępna forma prezentowania prawdy o świecie pozwalała trafić do szerokiego kręgu odbiorców.

Zadanie propagowania programu pozytywistycznego – pracy organicznej i pracy u podstaw – realizowano za pomocą cenionych przez twórców tej epoki gatunków epickich, takich jak: **powieść, opowiadanie, nowela**.

Historia jako temat

Po klęsce powstania styczniowego postulowano poruszanie przede wszystkim tematyki współczesnej. Mimo to dzieła o tematyce historycznej, zwłaszcza dotyczące historii Polski, cieszyły się ogromną popularnością wśród odbiorców.

Literatura ku pokrzepieniu serc

Sukces utworów podejmujących tematykę historyczną wynikał przede wszystkim z potrzeb odbiorców, którzy nie tylko śledzili losy bohaterów, ale również poznawali historię Polski. Dawne, heroiczne zwycięstwa nad obecnymi ciemiężcami **podtrzymywały na duchu naród polski, który od pokoleń nie miał własnego państwa**.

Utwory, które były pisane „ku pokrzepieniu serc”, to głównie dzieła zdobywcy Nagrody Nobla Henryka Sienkiewicza: **Trylogia (Ogniem i mieczem, Potop, Pan Wołodyjowski), Krzyżacy**.

Malarstwo historyczne

Podobną jak literatura funkcję pełniło malarstwo o tematyce historycznej, przede wszystkim **obrazy Jana Matejki**. Wielu Polaków widziało w nich **obraz potęgi dawnej Polski**. Matejko nie tworzył jednak realistycznych przedstawień konkretnych wydarzeń, ale raczej wielkie malowane traktaty. Chodziło mu o wywołanie dyskusji o historii i przyszłości Polski, a drobiazgową wierność realiom historycznym i zagadnienia czysto malarskie były dla niego sprawą drugorzędą. Matejko był raczej wizjonerem niż realistą.

Wybrane teksty**Nowele**

- **Latarnik** – bohaterem noweli Henryka Sienkiewicza jest Józef Skawiński – stary Polak, który przez wiele lat walczył, a potem tułał się po świecie. Na starość zapragnął spokoju i stabilizacji. W końcu dostał posadę latarnika w Aspinwall (czyt. Espinola) niedaleko Panamy. Wówczas uwierzył, że latarnia stanie się jego upragnionym domem. Faktycznie poczuł się szczęśliwy. Sumiennie wypełniał swoje obowiązki, obserwował przyrodę, rozmyślał i coraz rzadziej opuszczał wyspę. Pewnego razu oprócz zwykłego zapasu wody i żywności przywieziono mu paczkę, w której były polskie książki – między innymi *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza. Gdy zaczął go czytać, ogarnęło go ogromne wzruszenie i tęsknota za niewidzianą od czterdziestu lat ojczyzną. Był tak pochłonięty lekturą, że zapomniał zapalić latarnię, w wyniku czego doszło do rozbicia łodzi. Skawiński został zwolniony z pracy. Znowu musiał wyruszyć na tułaczkę, ale *Pan Tadeusz* – książka przypominająca mu o ukochanej ojczyźnie – dodawał mu otuchy. Dzieje latarnika to metafora losu wielu Polaków, którzy podczas zaborów nie mogli wrócić do kraju.
- **Katarynka** – nowela Bolesława Prusa. Głównym bohaterem jest pan Tomasz, starszy adwokat, wielki miłośnik sztuki, który nie może znieść tylko jednej rzeczy – dźwięku katarynki. Placi więc stróżom, by nie wpuszczali na podwórze kataryniarzy. Pewnego dnia do kamienicy wprowadzają się dwie kobiety z niewidomą, smutną dziewczynką. Któregoś dnia mecenas słyszy dźwięki katarynki. Rozgniewany wychyla się z okna, żeby przegonić gajka, i widzi roztańczoną i roześmianą dziewczynkę. Odtąd zgadza się na wpuszczanie kataryniarzy na podwórze i postanawia pomóc dziecku przez zapewnienie mu opieki dobrego lekarza.
- **Legenda żeglarska** – utwór Henryka Sienkiewicza w alegoryczny sposób przedstawia dzieje Polski. Purpura to wielki i wspaniały okręt, który może się zmierzyć z każdym niebezpieczeństwem. Niestety, chwile świetności statku nie trwają długo. Do jego osłabienia i powolnego upadku przyczynia się załoga, która myśli tylko o swoich korzyściach. Podczas jednej z burz statek zaczyna tonąć, a załoga, odzwyczajona od pracy i trudów, nie potrafi go ratować. Choć żeglarze walczą z żywiołem, los Purpury jest przesądzony. Żeby nie utracić okrętu, marynarze muszą zacząć go naprawiać od podstaw. Dzieje okrętu to alegoryczny obraz historii Polski (przedstawiony tzw. językiem ezopowym), np. czasy świetności Purpury to okres złotej wolności szlacheckiej, tonący okręt oznacza rozbiory Polski, a marynarze – Polaków.

Powieści

- **W pustyni i w puszczy** – powieść przygodowa Henryka Sienkiewicza. Głównymi bohaterami są 14-letni Staś Tarkowski i 8-letnia Nel Rawlison (czyt. Rollison), dzieci inżynierów pracujących przy budowie Kanalu Sueskiego. Gdy Staś i Nel zostają porwani przez wyznawców Mahdiego, rozpoczyna się długa wędrówka dzieci przez pustynię, następnie przez afrykańską puszczy. Młodzi bohaterowie muszą pokonać liczne niebezpieczeństwa. Dzięki bohaterstwu i zaradności Stasia dzieciom udaje się szczęśliwie zakończyć wielomiesięczną wędrówkę i bezpiecznie wrócić do domu.
- **Quo vadis** – akcja powieści Henryka Sienkiewicza toczy się starożytnym Rzymie za czasów cesarza Nerona. Młody Rzymianin Marek Winicjusz poznaje Ligię (brankę wychowywaną w domu patrycjusza rzymskich – Plaucjuszów) i się w niej zakochuje. Dziewczyna jest chrześcijanką i odrzuca załoty Winicjusza. Ukrywa się przed nim w domu ubogich chrześcijan. Jednak młodzieniec odnajduje ją i postanawia porwać. Podczas walki zostaje ciężko ranny, a ci, przeciwko którym walczył, otaczają go troskliwą opieką. Opiekuje się nim również Ligia. Wówczas rodzi się między nimi głębokie uczucie. Niestety, zagraża im ogromne niebezpieczeństwo. Rządzący Rzymem Neron podpala miasto i oskarża o to chrześcijan. Wyznawcy Chrystusa (m.in. Ligia) zostają uwięzieni i są prześladowani. Neron urządza krwawe igrzyska – chrześcijanie giną na arenie rozszarpywani przez dzikie zwierzęta. Przywiązaną do rogów potężnego tura Ligię ratuje bezgranicznie jej oddany sługa Ursus. Wiwatujący tłum zafascynowany odwagą i siłą Ursusa wymusza na Neronie decyzję o uwolnieniu Ligii i jej slugi. Winicjusz, któremu wcześniej apostoł Paweł udzielił chrztu, otacza opieką swoją ukochaną i oboje wyjeżdżają na Sycylię. Dla Polaków pod zaborami powieść miała czytelne przesłanie: prześladowani chrześcijanie to cierpiący naród polski. Opisana w epilogu śmierć Nerona dawała nadzieję na odzyskanie niepodległości.
- **Opowieść wigilijna** – powieść angielskiego pisarza Karola Dickensa (czyt. Dikensa), której akcja rozgrywa się w XIX-wiecznym Londynie. Głównym bohaterem jest stary, zgorzkniały, bardzo bogaty, ale skąpy kupiec Ebenezer Scrooge (czyt. Skrudź), szczególnie nienawidzący świąt Bożego Narodzenia. W Wigilię odwiedzą go cztery duchy: zmarłego współnika oraz przeszłych, teraźniejszych i przyszłych świąt. Metaforyczna wędrówka przez własne życie prowadzi do duchowej przemiany bohatera i odzyskania radości życia.

Młoda Polska

Młoda Polska – okres w sztuce i literaturze polskiej trwający od 1890 do 1918 r. Autorzy tworzący w tym czasie zanęcali pozytywną ideę społecznego i politycznego (utilitaryzm) zaangażowania sztuki. Teraz miała ona **wyrażać indywidualną i subiektywną wizję świata artysty**. Najważniejsza miała być doskonałość formy dzieła (hasło *sztuka dla sztuki*).

Literatura

Założeniem literatury tej epoki było **odrzuć dydaktyzm i nawiązywanie do romantycznej tradycji**. Twórcy poruszyli problemy egzystencjalne, dominowały pozaracjonalne obrazy świata.

Do poznanych przez was utworów (lub ich fragmentów) powstałych w okresie Młodej Polski należą: *Szyfrowe prace* Stefana Żeromskiego, *Chłopi* Władysława Reymonta (za tę powieść autor otrzymał w 1924 r. literacką Nagrodę Nobla), *Przypowieść* Jana Lechonika.

W epoce Młodej Polski zadebiutowali m.in. Leopold Staff i Bolesław Leśmian.

Literatura wojenna

Doświadczenia **drugiej wojny światowej** (wyniszczające działania wojenne, eksterminacja ludności żydowskiej, obozy koncentracyjne itp.) miały znaczący wpływ na literaturę. Artyści w różny sposób próbowali przedstawić **obraz wojny** i tego, co ze sobą niosła – ból, cierpienie, zniszczenie. Jednocześnie ukazywali **problemy egzystencjalne człowieka** tamtych czasów – **strach i wszechobecność śmierci, konieczność dokonywania dramatycznych wyborów**. Tematyka wojenna jest obecna również w literaturze powojennej. Twórcy zwracają uwagę na potrzebę odbudowy systemu wartości, przeciwstawienia się złu, obrony wolności i godności człowieka.

Do poznanych przez was utworów (lub ich fragmentów) podejmujących tematykę wojny należą: *Wagi* Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, *Przykazania* oraz *Lekcja konwersacji* Kazimierza Wierzyńskiego, *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego, *Pianista* Władysława Szpilmana, *Pamiętnik z powstania warszawskiego* Mirona Białoszewskiego, *Elegia o chłopcu polskim* Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, *Tędy i owędy* oraz *Ziele na kraterze* Melchiora Wańkowicza.

Do poznanych przez was utworów (lub ich fragmentów) literatury światowej tego okresu należą: *Mały Książę* Antoine'a de Saint-Exupéry'ego (czyt. Ałtana de Sąt-Egzuperiego), *Kłątwa starej stróżki* Agaty Christie (czyt. Christi), *Stary człowiek przy moście* Ernesta Hemingwaya (czyt. Hemingłej), *Folwark zwierzęcy* George'a Orwell'a (czyt. Dżordża Orlela), *Czarnoksiężnik z Archipelagu* Ursuli K. Le Guin (czyt. Glen), *Władca Pierścieni* Johna Ronald Reuela Tolkiena (czyt. Dżona Ronalda Refela Tolkiena).

Dwudziestolecie międzywojenne

Dwudziestolecie międzywojenne – okres w literaturze i sztuce trwający od 1918 do 1939 r. Granice czasowe wyznaczają koniec pierwszej wojny światowej i początek drugiej.

Rok 1918 miał dla Polaków szczególne znaczenie – Polska po 123 latach niewoli stała się suwerennym, samodzielnym państwem. Radość z odzyskanej wolności w znaczący sposób wpłynęła na literaturę i sztukę pierwszego dziesięciolecia. Z kolei światowy kryzys gospodarczy, rozwijające się ruchy nacjonalistyczne w Europie oraz groźba wybuchu wojny wywołały w latach 30. nastroje katastroficzne.

Stanisław Ignacy Witkiewicz, *Kompozycja*, 1922, olej na płótnie, 91 cm x 115 cm

XX i XXI wiek**Współczesność**

Literatura współczesna (od 2. poł. XX w.) podejmuje różnorodne kwestie – od **problemów związanych z codziennością, kulturą i cywilizacją** po tematy **filozoficzne i moralne**. Pisarze bardzo często **rezygnują z tworzenia tekstów o jasnych kryteriach rodzajowych i gatunkowych**, odrzucają chronologię i motywację przyczynowo-skutkową oraz tradycyjne zasady kompozycyjne. Powstają utwory będące wynikiem **eksperymentów artystycznych**.

Do poznanych przez was utworów (lub ich fragmentów) polskiej literatury współczesnej należą: *Pan Cogito* (czyt. Kogito) Zbigniewa Herberta, *Przypowieść o maku*, *Dar* oraz *Wiek nowy* Czesława Miłosza, *W zatrzęsieniu*, *Możliwość* oraz *Radość pisania* Wisławy Szymborskiej, *Kasztan*, *Słowa* Tadeusza Różewicza, *Teatrzyk „Zielona Gęś”* Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, *Testament optymisty*, *Artysta*, *Lew* Sławomira Mrożka, *Wierny robot* oraz *Jak ocalał świat* Stanisława Lema.

Literatura

W Polsce okres dwudziestolecia międzywojennego to czas powstania licznych **grup poetyckich** realizujących odrębne założenia programowe lub formułujących manifesty (np. Skamander, Awangarda Krakowska). Tematami podejmowanymi przez poetów tego okresu najczęściej były: **codziennosc, radość życia, pochwała cywilizacji i postępu** (np. hasło *miasto, masa, maszyna*). Artyści często poszukiwali **nowych form wyrazu artystycznego**, np. postulowali tworzenie nowego języka (zerwanie z zasadami logiki, składni, ortografii i interpunkcji), eksponowali rolę brzmieniowej warstwy tekstu.

Do poznanych przez was utworów (lub ich fragmentów) powstałych w dwudziestolecie międzywojennym należy *Dusiołek* Bolesława Leśmiana.

W tym okresie zadebiutowali m.in. Jarosław Iwaszkiewicz, Kazimierz Wierzyński, Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, Czesław Miłosz, Konstanty Ildefons Gałczyński, Jan Brzechwa.

Polska szkoła filmowa

Najważniejsza w historii polskiego kina formacja artystyczna o znaczeniu międzynarodowym, działająca w latach 1956–1961. Tworzyli ją artyści urodzeni w latach 20. XX w., ukształtowani m.in. przez doświadczenia wojenne i powojenną przemianę ustrojową. Chociaż tematyka ich filmów była różnorodna, to łączyło ich podejmowanie kwestii duchowej i politycznej sytuacji współczesnego Polaka. Do przedstawicieli szkoły polskiej zaliczamy takich reżyserów jak: A. Wajda, A. Munk, S. Lenartowicz, S. Różewicz, K. Kutz, W. J. Has, J. Kawalerowicz, T. Konwicki.

Edward Dwurnik, *Społem*, obraz nr 5 (fragment), 1975, olej na płótnie, 250 cm x 428 cm

Kinematografia – historia filmu

Postęp techniczny i wynalezienie kinematografu na przełomie XIX i XX w. zapoczątkowały rozwój nowej dziedziny sztuki, łączącej cechy kultury wysokiej i masowej.

Początki kina to przede wszystkim krótkie czarno-białe, nieme filmiki, które twórcy objaśniali napisami umieszczanymi na taśmie i wyświetlanymi na ekranie.

Za pierwszy film w historii kina uznaje się wyświetlony 28 XII 1895 r. w Paryżu dwuminutowy obraz braci Lumière (czyt. Limier) *Wyjście robotnic z fabryki*, a za pierwszy film fabularny i zarazem pierwszą komedię uważa się *Polewacza polanego* także ich autorstwa.

Kadr z filmu *Wyjście robotnic z fabryki*, 1895

W okresie międzywojennym największą popularnością cieszyły się komedie. Najstynniejszym komikiem w historii był Anglik działający w Hollywood – Charlie Chaplin (czyt. Czarli Czaplin).

W 1927 r. odbył się w USA pokaz pierwszego filmu dźwiękowego pt. *Śpiewak jazzbandu* (czyt. dżezbendu) Alana Croslanda (czyt. Kroslanda). Odtąd masowo powstawały musicale (czyt. mjuzikale), które swój złoty okres przeżywały w latach 30. 40. i 50. XX w. Lata 30. to także czas narodzin filmów gangsterskich, sensacyjnych i westernów, a rozwój techniczny umożliwił produkcję filmów barwnych. Rewolucyjny dla sztuki filmowej okazał się *Obywatel Kane* (czyt. Kejn) Orsona Wellesa (czyt. Łeśla) (1941 r.), wprowadzający m.in. głębię ostrości, sceny wieloplanowe czy technikę jazdy kamery. Po wojnie i w latach 50. powstały nowe szkoły filmowe, tzn. nurty i formacje artystyczne, np. włoski neorealizm, francuska nowa fala, angielski młodzi gniewni czy szkoła polska. Pojawił się wielki twórca, jak Federico (czyt. Federiko) Fellini czy Ingmar Bergman. Lata 60. to m.in. rozwój *science fiction* (czyt. sajnens fikszyn) o ambicjach filozoficznych oraz znaczące swą obecność kino czechosłowackie i południowo-amerykańskie. Od lat 70. obserwuje się komercjalizację kina, z kolei lata 80. rozpoczęły erę stosowania technik komputerowych w produkcji filmowej, co umożliwiło wprowadzanie efektów i rozwiązań do tej pory nieosiągalnych. Współczesne kino to już niemal nieograniczone możliwości techniczne i różnorodność rozwiązań artystycznych.

Wybrane teksty

• *Szyfowe prace* – powieść Stefana Żeromskiego napisana pod koniec XIX w. Problematyka utworu skupia się na dwóch głównych tematach: dorastaniu młodego człowieka oraz rusyfikacji młodzieży polskiej. Na przykładzie losów głównego bohatera Marcina Borowicza czytelnik obserwuje umysłowe, duchowe i patriotyczne dojrzewanie chłopca, poddawanego wpływom i naciskom rosyjskiej edukacji. Momentem przełomowym w życiu bohatera staje się wystuchanie recytacji *Reduty Ordona A.* Mickiewicza wygłoszonej przez szkolnego kolegę Zygiera. Borowicz uświadamia sobie, jak bardzo uległ rusyfikacji i staje się świadomym siebie człowiekiem i Polakiem. Inny ważny wątek powieści dotyczy losów Andrzeja Radka, pochodzącego z rodziny chłopskiej, który dzięki pomocy nauczyciela zaczyna się kształcić w tym samym gimnazjum co Marcin Borowicz. Na swoją naukę zarabia jako korepetytor. Utwór kończy się symbolicznym gestem podania sobie dłoni przez obu głównych bohaterów.

• *Kamienie na szaniec* – utwór Aleksandra Kamińskiego należący do literatury faktu. Wydarzenia rozgrywają się w latach 1939–1943 w okupowanej przez Niemców Warszawie. Głównymi bohaterami są harcerze Alek (Aleksy Dawidowski), Rudy (Jan Bytnar), Zośka (Tadeusz Zawadzki). Wiosną 1939 r. zdają maturę, planują dalszą przyszłość, pod koniec wakacji wyjeżdżają razem na wycieczkę w Beskidy. Wszystkie plany krzyżuje wybuch wojny. Bohaterowie podejmują działania przeciwko okupantowi – najpierw biorą udział w akcjach małego sabotażu, a z czasem walczą w Grupach Szurmowych Szarych Szeregów. Wykazują się determinacją, solidarnością i odwagą. Aby uratować aresztowanego kolegę, organizują brawurową akcję pod Arsenalem. Zaden z bohaterów nie przeżył – Rudy umiera wskutek tortur w trakcie przesłuchań, Alek ginie z powodu rany w brzuch odniesionej podczas akcji odbijania kolegi, niedługo potem zostaje zastrzelony Zośka.

Oddając życie za ojczyznę, stali się wykonawcami patriotycznego testamentu Juliusza Słowackiego: *Lecz zaklinam – niech żywi nie tracą nadziei / I przed narodem niosą oświatę kaganiec; / A kiedy trzeba, na śmierć idą po kolei. / Jak kamienie przez Boga rzucone na szaniec!...*

• *Pamiętnik z powstania warszawskiego* – Miron Białoszewski w swoim pamiętniku przedstawia wydarzenia powstania w 1944 r. z perspektywy cywila – mieszkańca Warszawy, który nie bierze bezpośredniego udziału w walkach. Miron (bohater – narrator) opowiada o tym, jak wyglądało życie zwykłych ludzi podczas powstania – mówi o kłopotach ze zdobyciem jedzenia, poszukiwaniu bezpiecznych miejsc, niszczeniu stolicy. Przedstawia wstrząsające sceny przeczekiwania nalołów, wspólne modlitwy, śpiewanie pieśni religijnych i czytanie gazetek powstańczych. Ukazuje często heroiczne zachowania zwykłych ludzi, gesty solidarności i poświęcenia. Lektura *Pamiętnika* napisanego ponad dwadzieścia lat po powstaniu daje obraz tragicznego losu ludzi bez wnikania w polityczne oceny tego wydarzenia.

• *Ziele na kraterze* – Melchior Wańkowicz w tym pamiętnikarsko-wspomnieniowym utworze ukazuje swoje życie rodzinne i zawodowe w międzywojennej Warszawie. Opowieści pozwalają współczesnemu czytelnikowi poznać realia życia w Polsce w tym okresie. Niezwykle poruszające są rozdziały dotyczące losów Warszawy i jej mieszkańców podczas II wojny światowej. Wstrząsający jest obraz zniszczonej stolicy po upadku powstania warszawskiego, w którym zginęła córka autora – Kryśka.

• *Tędy i owędy* – zbiór gawęd wspomnieniowych Melchiora Wańkowicza, w których autor dzieli się licznymi epizodami ze swojego życia od czasów gimnazjalnych po wiek dojrzały. Wspomnienia dotyczą nauki w warszawskim gimnazjum, studiów w Krakowie, okresów I i II wojny światowej, pracy w administracji rządowej, wreszcie życia na emigracji i w powojennej Polsce.

W tym utworze autor ujawnia się jako znakomity gawędziarz, który potrafi barwnie opowiadać utrzymane w humorystycznej tonacji anegdoty.

• *Jak ocalał świat* – opowiadanie fantastyczne Stanisława Lema. Konstruktor Trurl zbudował maszynę mogącą tworzyć różne obiekty, których nazwa rozpoczyna się na literę *n*. Konkurujący z nim nieustannie Kłapaucusz chce dowieść rywalowi, że jego wynalazek nie jest doskonały. Daje polecenie stworzenia „nauki”. Natychmiast pojawia się tłum kłócących się naukowców, ale Kłapaucusz nie jest zadowolony. W końcu każe stworzyć „nic”. Maszyna przestrzega, że jeśli wykona polecenie, to zginie wszystko. Z otaczającego świata zaczynają znikać kolejne obiekty, Kłapaucusz orientuje się, że świat faktycznie jest zagrożony, i odwołuje swoje polecenie. W ten sposób ratuje świat od całkowitej zagłady, ale obiekty, które zginęły, już nigdy się nie pojawiają.

• *Artysta* – opowiadanie Sławomira Mrożka. Bohaterami utworu są upersonifikowane zwierzęta. Kogut zgłasza się do pracy w cyrku jako artysta, ponieważ marzy o wielkiej sławie. Dla jej osiągnięcia jest gotów zostać kimś innym niż jest – przedstawia się jako lew, ewentualnie tygrys, a odrzuca rolę koguta.

• *Maly Książę* – utwór Antoine'a de Saint-Exupéry'ego (czyt. Ałtana de Sąt-Egziuperiego). Narratorem jest pilot, który z powodu awarii samolotu musi wylądować na Saharze. Spotyka tam Małego Księcia. Chłopiec opowiada o planecie B-613, z której pochodzi. Mówi również o swojej podróży po planetach zamieszkałych wyłącznie przez dorosłych (Króla, Próżnego, Pijaka, Bankiera, Latarnika, Geografa), którzy symbolizują ludzkie słabości, oraz o wędrówce po Ziemi, gdzie się zaprzyjaźnił z Iselem. Spotkania z dorosłymi pokazują, jak bardzo świat dorosłych różni się od świata dzieci. Dorosli nie widzą tego, co w życiu najważniejsze, są pochłonięci własnymi sprawami, brakuje im wrażliwości, spontaniczności i wyobraźni dziecka. Wszystko to sprawia, że są bardzo samotni. Lis uświadamia Małemu Księciu, czym są przyjaźń i miłość. Dzięki niemu chłopiec postanawia powrócić na swoją planetę, na której zostawił ukochaną różę, gdyż dopiero teraz zrozumiał, że miłość wymaga akceptacji drugiej osoby i odpowiedzialności. Utwór Antoine'a de Saint-Exupéry'ego *Maly Książę* jest powiastką filozoficzną.

• *Hobbit* – powieść fantasy J.R.R. Tolkiena, której akcja rozgrywa się w fantastycznej krainie o nazwie Śródziemie. Utwór opisuje pełną przygodę wyprawę hobbita Bilbo Bagginsa i drużyny krasnoludów, którzy pragną odzyskać królestwo i bogactwa zagarnięte przez smoka Smauga. Misja bohaterów to nie tylko niecodzienna i niebezpieczna przygoda, ale i próba charakteru.

Podręcznik dla klasy 8 zamyka serię *Między nami* w szkole podstawowej. Uczniowie znajdą w nim kontynuację dobrych rozwiązań dydaktycznych znanych z wcześniejszych klas:

- przemyślany dobór tekstów literackich,
- powiązanie treści literackich z kulturowymi oraz wyodrębnienie nauki o języku,
- pomysłowe polecenia, które przede wszystkim kształcą, a przy okazji utrwalają umiejętności,
- urozmaicone zadania – wzbogacające słownictwo, uczące tworzenia wypowiedzi pisemnych, wyrabiające biegłość stylistyczną oraz poprawność gramatyczną i ortograficzną,
- propozycje ćwiczeń dla uczniów o różnych potrzebach edukacyjnych.

Podręcznik dla klasy 8 ma też dodatkowe zadanie – podsumowuje wiedzę z wcześniejszych lat nauki. W materiałach zamieszczonych na końcu książki znalazły się między innymi:

- ważne zagadnienia z nauki o języku,
- wyjaśnienia terminów teoretycznoliterackich,
- zebrane najistotniejsze zagadnienia literacko-kulturowe,
- krótkie przypomnienia i omówienia lektur obowiązkowych.

Podręcznik spełnia kryteria Ustawy o systemie oświaty i obowiązującej podstawy programowej. Został dopuszczony do użytku szkolnego. Numer w wykazie MEN: 867/5/2018.

Seria
z europejskim
medalem